

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CONCEPTILOR DESPRE LUME ȘI VIAȚĂ A COMUNITĂȚILOR TRIBALE MONTEORENE

de MARILENA FLORESCU

Ca și în cazul altor culturi specifice epocii bronzului, cunoașterea și stabilirea trăsăturilor esențiale ale culturii Monteoru, nu poate fi împlinită fără a ne opri și la diversele descoperiri ce atestă noile forme de manifestare ale credințelor magico-religioase, proprii purtătorilor ei,

* Elaborarea acestui articol ne-a fost sugerată de diversele descoperiri din așezările și necropolele cercetate de noi de-a lungul a 2 decenii. Deși numărul lor nu este prea mare, însumarea într-un tot ne-a permis să încercăm reconstituirea formelor concrete de manifestare a credințelor magico-religioase a purtătorilor Monteoru din zona cercetată de noi. De la început trebuie să facem unele precizări : abordarea unei astfel de probleme cu referire la o cultură din epoca bronzului din spațiul carpato-dunărean a fost foarte dificilă, întrucât ea nu a constituit pînă acum obiectul unui studiu consacrat special credințelor magico-religioase specifice purtătorilor unei culturi materiale ca atare. Nu au fost decît cu rare excepții, prezentate în amănunt diferitele descoperiri, cu semnificațiile lor, pentru a putea astfel face o comparație între acelea semnalate în aria Monteoru și cele din ariile culturilor contemporane ei. Toate acestea ne-au pus în situația uneori de a desluși noi înșine semnificația diferitelor descoperiri și în același timp de a nu avea la îndemînă exemple similare în spațiul carpato-dunărean care ar fi putut susține unele din argumentările noastre. Trebuie însă să subliniem în mod deosebit că referindu-ne la toate aceste dificultăți am avut în vedere faptul că diversele descoperiri de obiecte de cult nu au fost inserate într-un studiu special pentru fiecare cultură și nu la faptul că probleme privind concepțiile despre lume și viață a comunităților tribale din epoca bronzului ar fi fost omise pînă acum și le punem noi pentru prima oară în discuție. În acest sens, este necesar să subliniem că nu încercăm să minimalizăm aportul aceluia care în diferite studii sau lucrări de sinteză au făcut dese referiri la concepțiile despre lume și viață a comunităților tribale din epoca bronzului, cum sînt de exemplu : D. Berciu, *Zorile istoriei de la Carpați la Dunăre*, Vl. Dumitrescu, *Cirna* (monografie arheologică), I. Nestor, *În Istoria României*, vol. I, sau autori ca : A. D. Alexandrescu, Gh. Bichir, V. Leahu, K. Horedt, I. Ordentlich și N. Chidioșan, D. Popescu, Ecaterina Vulpe și Al. Vulpe, E. Zaharia, sau mai recent de către noi. Este de asemenea, important să precizăm că această încercare temerară de a aborda o astfel de problemă am avut în vedere în primul rînd semnificația și rolul credințelor magico-religioase în cadrul unui grup de comunități tribale ca acelea constituite sub numele de cultura Monteoru, ca relectare a realității obiective, materiale în conștiința oamenilor și nu studiul fiecărui obiect de cult în parte, care implica discutarea ariei de răspîndire, originea și evoluția tipologică, etc. (deși atunci cînd a fost nevoie s-au pus în

dar în același timp similare aceloră ce au apărut simultan pe un spațiu mult mai larg, odată cu zorii mil. II î.e.n. Cu toate că sîntem, după părerea noastră, încă departe de momentul în care vom avea o imagine veridică a tot ce a gîndit și năzuit să obțină omul și întreaga colectivitate, prin acordarea unor puteri supreme unora din elementele naturii (în cazul culturilor epocii bronzului, cu precădere soarelui), se impune să avem în vedere nu numai descrierea corectă a diferitelor descoperiri (locuri de cult, piese folosite în cadrul diverselor ceremonii, etc.), ci și încercarea temerară de a găsi o verosimilă semnificație ce o vor fi avut aveau.

În ceea ce privește cultura Monteoru din Moldova și zona situată la curbura Carpaților răsăriteni, cercetarea a peste 20 de așezări și a citorva necropole, corespunzătoare tuturor fazelor sale de evoluție, au scos la lumină numeroase elemente ce atestă noile forme de manifestare ale cultului soarelui și unor „sărbători” (pe care le implica oficierea acestui cult), cu caracter mai limitat legate de strîngerea recoltelor, pentru un vînat bogat sau pescuit îmbelșugat. Ele vin să îmbogățească datele cunoscute pînă acum și să permită formularea unor noi ipoteze referitoare la interpretarea și rolul ce-l vor fi avut credințele magico-religioase în viața comunităților tribale monteorene.

discuție și asemenea chestiuni). Nu trebuie însă să se înțeleagă că ne-am propus aici să facem o istorie a credințelor magico-religioase din epoca bronzului și încadrarea ei în contextul acelei europene. Modesta noastră contribuție constă în a însuma într-un tot observațiile și datele pe care le avem în prezent și de a încerca să găsim verosimile semnificații. Pentru aceasta am făcut uneori apel la izvoare ca : Rig-Veda, Zend-Avesta, Iliada și Odiseea, cu toate că ele s-au încheat în formele care au ajuns pînă la noi într-o perioadă mult mai tîrzie decît aceea cînd au locuit purtătorii culturii Monteoru în spațiul carpato-dunărean, dar, așa cum este bine cunoscut ele conțin numeroase ecouri ale unor vremi mai îndepărtate care nu de puține ori ating pe acelea avute de noi în vedere. Pentru înțelegerea raportului dintre existența materială și viața spirituală am folosit permanent ca ghid : K. Marx, Capitalul ; Idem, Contribuții la critica economiei politice ; Fr. Engels, Anti-Dühring ; K. Marx și Fr. Engels, Opere : vol. 1, 3, 4, 19, 20, 21, 27, 30 ; K. Marx și Fr. Engels, Scrisori alese, cu referire la scrisorile lui Fr. Engels către : I. Bloch, 1890 ; Konrad Schmidt, 1890 ; Hans Starkenberg, 1894 ; K. Marx și Fr. Engels, Opere alese, vol. 1—2 ; V. I. Lenin, Opere, vol. 15. De asemenea, pentru a înțelege opoziția dintre concepția materialistă asupra lumii și vieții și cea care acorda spiritului rolul principal s-a folosit : Aristotel, Metafizica ; Georg W. F. Hegel, Enciclopedia științelor filosofice, partea a III-a, Idem, Istoria Filosofiei, vol. I ; Kant și Neokantianismul (din vol. editat de Al. Boboc, 1968) ; L. Blaga, Încercări Filosofice, 1977 ; Idem. Ființa Istorică. Pentru observații cu privire la reflectarea lumii materiale în conștiința umană și a rolului relațiilor economice dintre oameni la determinarea formelor de suprastructură, vezi cu Lucrețiu Pătrășcanu, Curente și tendințe în filosofia românească, 1971. Unele date cu privire la tendințele noi de interpretare și analiză a societății și a conștiinței sociale, vezi și în vol. Esența societății (P. Roșca), 1970. În ceea ce privește lucrările consacrate credințelor magico-religioase și altele de interes general am avut în vedere : S. Reinach, Cultes mythiques et religions ; L. Lévy-Bruhl, L'ame primitive ; Em. Durkheim, Les formes élémentaires de la vie religieuse ; R. Kreglinger, L'évolution religieuse de l'humanité ; Alois Closs, Kulturistorie und Evolution, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, in Wien, Band, LXXXVI, 1956, p. 1—48 ; A. Böhmers, Vorgeschichte und Evolution, Palaeohistoria, VII, 1960, p. 1—13 ; V. G. Childe, Făurirea civilizației ; Idem, De la preistorie la istorie ; F. de Coulan-

În mod deosebit trebuie să subliniem că această problemă, a concepțiilor despre lume și viață, nu încercăm să o prezentăm noi, aici, pentru prima oară. Cu aproape două decenii în urmă, I. Nestor a înmă-nunchiat într-un tot unitar și armonios tot ansamblul de date și observații (consemnate la acea vreme), privind structura economico-socială și în strinsă legătură cu aceasta manifestările de suprastructură specifice nu numai comunităților tribale din aria Monteoru, ci din întreg spațiul carpato-dunărean, în epoca bronzului. Ne-a fost oferit astfel, o imagine cuprinzătoare a modului de reflectare a realității obiective în conștiința oamenilor vremii¹. Nu putem de asemenea, să nu amintim că tot I. Nestor a relevat pe baza datelor ce le oferea cunoașterea culturilor Otomani și Monteoru, că în fiecare din cazurile discutate avem de a face cu organizare tribală grupată în jurul unui sau mai multe puncte de refugiu, adesea întărite și locuite neîntrerupt, iar în preajma lor sau chiar în incintă (a cetățuilor fortificate), sanctuarele tribale². În acest sens, este necesar să evidențiem faptul că cercetările din stațiunea eponimă, Sărata-Monteoru, au scos la lumină câteva descoperiri de o importanță deosebită pentru cunoașterea concepțiilor despre lume și viață a purtătorilor Monteoru, ce vor constitui la rîndul lor punctul de plecare al expunerii și încercării noastre de reconstituire a ansamblului de credințe

ges, *La citéai antique*; Gr. Clark. St. Piggott. *Prehistoric Societies*. 1965; G. E. Mylonas, *Mycene and Mycenaean Age*, 1966; G. Pelon, *Tholoi, tumuli et cercles funéraires*, 1976; K. Blegen, *Troy*; Cl. F. A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, 1948; G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai*, Band, I—II, 1935; H. Schliemann, *Mykenae*, 1878; A. M. Tallgren, *La Pontide préscythique avant l'introduction des métaux*, ESA, II, 1926; W. Torbrüge, *Europäische Vorzeit*, 1968; W. Treue, *Achae Rad und Wagen*. 1965; Fr. Schachermeyer, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, 1955; W. Hensel, *Ur- und Frühgeschichte Polens*, 1974; J. Vlădar, *Osteuropäische und Mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit*, *Slov. Arch.*, XXI, 2, 1973, p. 253—251; M. Cabálska, *Study of Religions Systems connected with Cremations Burial Rite*, *Wiad. Arch.*, XXXVII/1, 1972, p. 3—16; T. Kovács, *L'âge du bronze en Hongrie. Alte lucrări cu referiri speciale, sau care cuprind exemple similare celor discutate de noi aici vor fi citate pe parcurs*. În sfîrșit mai trebuie să precizăm că am folosit nu de puține ori termeni actuali pentru designarea fie a unui ansamblu de cult, obiecte etc., cum sînt: ceremonii, sărbători, imprecții, daruri, sau pentru probleme de structură economico-socială: agricultură, trehuri obștești, administrative, militare, religioase, etc., precum și reprezentarea plastică, întruchiparea materială a divinității, etc., dar aceasta am făcut-o nu pentru a da alt sens, apropiat de cel actual, ci pentru că ne-am gândit că în conținutul noțiunilor ca atare, sînt incluse semnificații ce vor fi existat aievea. De asemenea, ori de cîte ori am folosit termenul de divinitate, a multîmî divinității, nu am avut niciodată în vedere caracterul monoteist, ci ansamblul de credințe magico-religioase, folosirea lui a fost făcută doar pentru a da mai multă claritate semnificației ansamblului de cult discutat și a nu supraaglomera fraza cu explicații cuprinzătoare.

1 I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 116—132; trebuie să adăugăm că la elaborarea acestei sinteze au contribuit datele și observațiile consemnate și de D. Berciu, Vl. Dumitrescu, K. Horedt, D. Popescu, din articole și studii în care erau cuprinse rezultate din cercetarea unor așezări și necropole aparținînd epocii bronzului.

2 Idem, p. 124.

magico-religioase. Astfel, s-a subliniat că pe cetățuie, au fost descoperite complexe rituale și un sanctuar înconjurat cu piatră a cărei suprafață depășea 10 m². La fel de importantă este și descoperirea din imediata vecinătate a cetățuiei, de pe locul „Poiana Scoruș“, a complexului constituit din rugul colectiv și o construcție rectangulară adiacentă³. Rugul, a cărui suprafață depășea 125 m², a avut un puternic soclu din piatră înălțat cu lut fără paie și din pavae succesive de piatră (aceste lucrări aveau ca scop atât consolidarea terenului cât și înălțarea lui pînă la un anumit nivel). Pe una din laturi, peste pietrele din pavaie s-au prăvălit dărîmăturile unui perete (acroșat laturii rugului) ale cărui lipituri din lut și paie fuseseră aplicate peste scheletul lemnos constituit din birne și nuiiele groase. În interior în zona sa centrală, resturile acestei mari construcții se terminau formînd un arc ce delimita un spațiu ce se găsea mai jos decît zonele marginale ale soclului din piatră. O atență cercetare a acestor pavaie l-a determinat pe I. Nestor să considere (ca ipoteză) că interiorul era amenajat în trepte.⁴ Aici, erau incinerati purtătorii Monteoru din faza Ic₃, amenajarea grandioasă din piatră fiind făcută special cu acest scop (descoperirea unor părți ale corpului, oase de la cap, coloană sau membre arse împreună cu ofrandele și podoabele personale, rămase pe locul unde s-a făcut incinerarea sînt o dovadă elocventă în acest sens). Este de asemenea, important să menționăm că după practicarea incinerării și a tuturor ritualurilor ce o însoțeau, o parte din ceea ce a fost corpul omenesc și cu unele ofrande și podoabe mai prețioase, erau adunate și depuse în urne sau în gropi, într-un alt loc din preajmă, destinat anume spre a fi folosit ca lăcaș al morților.⁵ Lîngă acest mare rug colectiv, unic în țara noastră, a fost desvelită o a doua construcție, tot rectangulară avînd podeaua masivă (lipitură de 7 cm) așezată direct în solul vechi de călcare (adîncit cu cca. 20 cm, față de nivelul de la care se făcuse construcția). Firește, nu poate fi vorba aici de o locuință obișnuită; chiar dacă prudența l-a făcut pe I. Nestor să nu se pronunțe cu certitudine asupra „funcției“ ce o va fi avut în ansamblul de construcție amenajat aici, totuși, el nu o separă de construcția funerară (rugul) propriu zisă.⁶ Așadar, ne este înfățișat pentru prima oară în țara noastră (sînt aproape 3 decenii de la semnalarea acestei descoperiri), un complex de construcție ritual cu funcții multiple. Urmărind datele și observațiile consemnate, fără să supralicităm cele afirmate de I. Nestor, putem considera că cea de a doua construcție, va fi fost folosită în primul rînd ca un sanctuar, anexă a rugului, unde se oficiau probabil unele imprecății (de către membrii familiei sau de oameni anume) în timp ce focul sacru transforma ireversibil forma omenească ce-i fusese destinată. În al doilea rînd, este posibil ca atunci cînd se

3 Idem, în SCIV, I, 1950, p. 55—56; SCIV, 1-2, IV, 1953, p. 70—74.

4 Idem, SCIV, 1-2, IV, 1953, p. 79—81; SCIV, 3-4, VI, 1955, p. 506-509; precizăm: că am redat aproape ad-literam, datele prezentate de I. Nestor.

5 Idem, SCIV, 3-4, VI, 1955, p. 508.

6 Avem în vedere faptul că în mod obișnuit cînd un sanctuar era distrus din cauze independente de voință celor ce l-au făcut, el era reconstruit pe același loc (chiar și atunci cînd nu mai avea o funcționalitate similară).

oficiau anumite ritualuri magico-religioase care implicau și invocarea străbunilor, ele aveau tocmai aici loc, în sanctuarul acroșat rugului colectiv, știut fiind că acest cult era practicat cu fervoare, în diverse forme, nu numai de comunitățile tribale monteorene. Nu mai puțin interesant este și faptul că sub soclul rugului a fost semnalată o altă construcție, pentru care s-au folosit blocuri mari din piatră și bolovani, iar în interiorul ei s-au găsit resturile unei vetre *in situ*, fragmente ceramice, specifice fazei Ic4. I. Nestor a considerat că „acest monument“ de la începutul epocii bronzului, față de dimensiunile și felul în care era construit, nu putea fi folosit ca locuință obișnuită.⁷ În legătură cu această construcție cea mai veche din aria Monteoru, nu ar trebui să excludem ipoteza potrivit căreia complexul funerar din faza Ic3, să fi fost plasat tocmai în zona unde existase deja o construcție cu o funcționalitate similară, de cult sau funerară. Dar, pe lângă aceste construcții, evident monumentale, au fost semnalate la Sărata Monteoru și o a doua categorie de complexe de cult, fără o construcție specială, însă amenajate într-o zonă a cetății destinată anume pentru acest scop. Astfel, în zona de vest unde cetățuia avea o terasă (provenită dintr-o ruptură veche a malului), aceasta a fost amenajată în trepte și permanent îngrijită pentru a o menține curată și a nu se produce fisuri ale malurilor ei. Amenajarea în trepte care permitea totodată și accesul pe cetățuie nu fusese făcută pentru a se crea mici platforme în vederea construirii de locuințe (de altfel, nici nu au fost găsite resturi de locuire *in situ*), ci a fost destinată unui alt scop. În acest sens, menționăm că au fost descoperite aici 2 complexe de cult, considerate de I. Nestor ca „mici altare“. Unul din ele era constituit din două vase de ofrandă (similare celor ce se depuneau deasupra mormintelor din care unul păstra încă grăunțe arse) și în jurul lor, fragmentele a citorva cești și a unui vas mai mare (probabil de provizie), o măsuță de cult, oase și multă cenușă. Cel de al doilea avea ca element principal tot un vas de ofrandă, flancat de o parte de o ramură de corn de cerb și de cealaltă de o ramură de lemn carbonizat, iar lângă el se găsea un alt vas de ofrandă, un vas mai mare (probabil tot de provizie), 4 cești, o măsuță și un disc din lut, oase și cărbune sau cenușă. Pietrele înroșite din jurul vaselor de ofrandă (puse pentru a le menține în poziție verticală), cât și cărbunele sau cenușa, dovedesc că aici fusese aprins un foc puternic și de lungă durată. Referindu-se la descoperirile prezentate mai sus, I. Nestor sublinia că terasa de vest a cetății fusese special amenajată pentru a se plasa micile altare în vederea oficiării unor ritualuri însoțite și de ofrande aduse soarelui.⁸ Prin urmare, ținând seama de observațiile consemnate prin cercetările din stațiunea eponimă, trebuie să subliniem prezența unor sanctuare mari a căror construcție este deosebită de aceea a locuințelor obișnuite și a unor „altare“, situate pe o terasă amenajată special. Acestor două categorii de complexe de cult li se adaugă diferite piese și obiecte de cult descoperite fie în complexe *in situ* (de cult) fie în locuințe etc.

7 I. Nestor, în SCIV, 1-2, IV, 1953, p. 71-73.

8 Idem, p. 72.

Ne-am oprit în mod deosebit la datele și observațiile prilejuite de cercetările de la Sărata-Monteoru, nu numai pentru că sînt legate de problema pe care ne-am propus să o prezentăm aici, ci pentru că ele se detașează și ocupă un loc aparte în cunoașterea concepțiilor despre lume și viață a comunităților tribale din epoca bronzului din țara noastră. La aproape două decenii după descoperirile și implicit a consemnărilor lui I. Nestor, la Sălacea (aria Otomani), a fost identificată o construcție cu trei încăperi (în cea de a doua exista un altar suspendat, iar în cea de a treia, două altare fixe, pe care erau așezate obiecte). Acest mare sanctuar, unic în aria Otomani (suprafața sa atingea 47 m.p.), a avut două faze de construcție (în cea de a doua pereții laterali, exteriori fiind decorați cu frize realizate din motive geometrice)⁹.

Mai puțin spectaculoasă, dar de asemenea importantă este și vatra identificată în așezarea de la Wietenberg, de dimensiuni mari (dim. 2 x 2 m și decorată cu motive spiralice similare celor ce se aplicau pe ceramică și pe care se depuneau probabil ofrande soarelui dătător de lumină și căldură.¹⁰

Așa dar, datorită în primul rînd descoperirilor de la Sărata-Monteoru și apoi din alte stațiuni contemporane ei, ne sînt dezvăluite construcții, amenajări speciale și obiecte de cult, folosite pentru practicarea unor ritualuri specifice cultului soarelui, străbunilor, etc. Locul central în cadrul fiecărei din categoriile amintite mai sus (sanctuar, complex de cult, cu altar de mai mici dimensiuni, etc.), îl ocupă vatra sau suprafața delimitată anume, sau construcția mai complexă cum este cazul altarelor de la Sălacea. În jurul acestor piese centrale unde se aprindea focul sacru și se depuneau ofrandele, se găseau vasele lucrate anume pentru a fi folosite pentru libații, vasele obișnuite, uzuale (cești, borcane, etc.). precum și alte obiecte de cult (măsuțe, discuri din lut, etc.).

Dar, atît în aria Monteoru cît și în cadrul altor culturi contemporane ei, s-au găsit și alte obiecte de cult (din nefericire nu în ambianța unui complex de cult), care aveau fără îndoială un rol bine precizat atunci cînd se oficiau diverse ritualuri. Ne referim la reprezentările antropomorfe și zoomorfe, miniaturi de car și mai ales de roți de car, amulete, etc., care nu lipsesc în nici una din așezările cercetate pînă acum. Am insistat asupra acestor date, pentru că încercînd să prezentăm în continuare complexe de cult identificate în stațiunile Monteoru din Moldova și din zona situată la curbură Carpaților răsăriteni, vom ține seama de principalele categorii semnalate mai sus (sanctuare, mici altare și apoi diversele obiecte de cult care nu au fost descoperite în complexe ca atare.

Am amintit deja la început că cercetările efectuate în ultimii 20 ani în zona la care ne-am referit mai sus, ne-au oferit nu numai un bogat material ce amplifică substanțial cunoașterea culturii materiale, ci și

9 I. Ordenlich, *Vezi în Dacia*, NS, XII, 1968, p. 141—156 ; Idem, *Autoreferatul tezei de doctorat*, 1972 ; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*.

10 K. Horedt, în *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 108.

numeroase date, ce atestă o viață spirituală complexă cu subtilități nebanuite. Este de asemenea important să reamintim că cercetându-se stațiuni a căror dezvoltare se desfășoară de-a lungul tuturor fazelor de evoluție ale culturii Monteoru (Ic₃ —I Ib), au putut fi sesizate unele deosebiri în ceea ce privește amenajarea locurilor de cult sau preferința pentru unele obiecte de cult, etc., oferindu-ne o imagine în mare măsură veridică a diferitelor modalități de practicare a unor ritualuri magico-religioase.

Revenind la descoperirile din aria Monteoru de care ne ocupăm aici, constatăm că în nici una din stațiunile cercetate, chiar și în cazul acelor complexe cum sînt Cindești sau Minăstioara-Fitionești (cu nuclee fortificate și așezări deschise în jur, locuite intens de o numeroasă populație de la începutul fazei Ic₃ și pînă la sfîrșitul fazei I Ib) sau Poiana și Terchești (locuite de asemenea, timp îndelungat), nu s-au descoperit pînă în prezent sanctuare mari, de tipul celor de la Sărata-Monteoru sau Sălacea (deci a uneia din cele mai importante categorii de construcții de cult). Absența deocamdată în celelalte stațiuni a unui mare sanctuar, ar putea firește să ne permită să presupunem că în aria Monteoru, centrul ce va fi concentrat activitatea magico-religioasă, va fi fost Sărata-Monteoru, cea mai veche așezare întemeiată de purtătorii acestei culturi (se știe că faza Ic₄ cu care se începe îndelungata sa evoluție fiind identificată doar aici), nucleul de unde au pornit la sfîrșitul fazei Ic₄, să creze noi așezări în spațiul cuprins între Carpații răsăriteni și Siret¹¹. S-ar putea de asemenea, presupune că în celelalte stațiuni Monteoru chiar dacă locuia o populație numeroasă cu o organizare socială bine încheagată se vor fi practicat numai anumite ritualuri legate de cultul soarelui, cultul strămoșilor etc. Dar, este greu să acceptăm formularea unei asemenea ipoteze care ne-ar obliga să acceptăm că structura economico-socială a comunităților tribale monteorene ajunsese într-un stadiu ce depășise formele incipiente ale democrației militare¹². Ori, este știut că în cadrul organizării tribale, unional tribale, tendințele de autonomie ale fiecărui grup în parte, se vădese numai în alegerea șefilor militari,

11 Trebuie să avem în vedere că „ideile, concepțiile”, indiferent de domeniul strict la care se referă exprimă relațiile materiale dintre indivizi (K. Marx, Fr. Engels, Opere, Ideologia Germană, p. 35-37, 1953); și chiar dacă există o interacțiune între factori, adică între suprastructură și structură, cel economic se impune pînă la urmă ca ceva necesar (Fr. Engels, Scrisoarea către I. Bloch, Londra, 1890, Opere, 28/a 352, din ed. 1953); de asemenea, pentru această problemă sînt făcute precizări clare referitoare la legile fundamentale de dezvoltare a societății de către Fr. Engels, Originea familiei..., sau în scrisoarea către Conrad Schmidt, Londra, 1890 (Opere, 29a-847-875, ed. 1953). Ținînd seama de aceste precizări și analizînd materialul documentar rezultat din cercetările de pînă acum, nu putem dovedi că se depășise stadiul de democrație militară.

12 Este știut că Iliada și Odiseea conțin numeroase referiri la vremuri îndepărtate, fie că se referă la organizarea în ginți și fratrii, la supraviețuirea unor practici rituale vechi, etc., totuși ele ilustrează deja adînci transformări petrecute în structura economico-socială ce nu pot fi identice cu acelea ale comunităților tribale monteorene, de altfel. Este de asemenea important că se menționează totuși unele particularități în ceea ce privește practicarea unor ritualuri specifice fiecărui grup de triburi. Fr. Engels a subliniat tocmai aceste supraviețuiri în analiza făcută pentru gînta greacă (Originea familiei).

a conducătorilor în general, ci și în practicarea unor forme specifice de oficiere a unor ritualuri (în acest sens păstrându-se sanctuarele proprii), chiar dacă este vorba de practicarea unui cult comun tuturor, „cultul soarelui“. În momentul în care dezvoltarea din punct de vedere economic și social ajunge în stadiul când vechile relații gentilico-tribale devin desuete se „impune ca o necesitate“ instituționalizarea „treburilor obștești“ și implicit a practicilor rituale, diversitatea lor fiind oarecum simplificată dar în același timp mai sofisticată. În felul acesta, întreg ansamblul de credințe magico-religioase îmbracă forme noi cu practici rituale unice generalizate ce urmează să se officieze în mari sanctuare comune mai multor triburi sau uniuni tribale.

Prin urmare, a admite că în aria Monteoru, stațiunea eponimă va fi fost și centrul religios al tuturor comunităților tribale din aria acestei culturi, ar trebui implicit să comparăm structura lor social-economică cu aceea a grecilor din „vremurile eroice“, așa cum o cunoaștem din poemele homerice, comparație care firește nu corespunde realității obiective, adică a datelor și observațiilor rezultate din cercetările arheologice, de pînă acum. Asupra acestei probleme vom mai reveni, încercînd totuși să formulăm unele ipoteze de lucru, posibile și verosimile.

Așadar, în aria Monteoru din Moldova și din zona situată la curbura Carpaților răsăriteni, nu avem pînă în prezent nici o dovadă a existenței unui mare sanctuar (de tipul celui de la Sărata-Monteoru) care să polarizeze în jurul său manifestările magico-religioase a uneia sau mai multe comunități tribale. În schimb, au fost semnalate în diferite stațiuni, mici locuri de cult, precum și numeroase piese folosite pentru practicile rituale. Asupra acestora ne vom opri în continuare, reamintind că o serie de obiecte de cult ca: reprezentări antropomorfe și zoomorfe, miniaturi de car și roți, unele vase, precum și diverse amulete, desemnate în complexe de cult, in situ, vor fi grupate ca o categorie aparte.¹³

Astfel, începînd cu faza I_{C3} (cea mai veche în zona la care ne referim), în unele așezări au fost descoperite amenajări folosite pentru oficierea unor practici rituale.

În acest sens, trebuie să subliniem că cel mai vechi și cel mai interesant a fost identificat în stațiunea de la Mînăstioara-Fitionești, în nivelul corespunzător fazei I_{C3} — etapa I-a¹⁴. Mai întîi, însă, este necesar să amintim că datorită faptului că suprafața cetății era foarte limitată, la puțin timp după ce s-au stabilit aici, purtătorii Monteoru, au efectuat intense lucrări de amenajare a pantei de sud-est, care a fost transformată în terase succesive, placate cu piatră și care au fost folosite ca platforme ale locuințelor construite, începînd cu faza I_{C3}.¹⁵ Pe una

13 Desigur, această grupare este arbitrară, întrucît ele nu pot fi separate de un complex de cult, dar, ținînd seama că nu am avut posibilitatea de a le include într-un context ca atare, ne-am permis să le prezentăm separat.

14 Săpături, 1968, inedite (cercetările au fost făcute de noi și la care a participat și Aurora Ițcuș de la Muzeul din Focșani).

15 Idem ; citeva referiri au fost făcute cu prilejul comunicării din 1970 la Sesiunea Institutului de Arheologie precum și în Dicționarul de Istorie veche a României (M. Florescu).

din platformele din piatră, de pe ultima terasă, situată la piciorul pantei a fost descoperită o vatră dreptunghiulară cu diametrele de 1 x 1,50 m, construită din plăci subțiri de gresie, cu gardină din plăci deconglomerat, peste care s-a aplicat o lutuală fină din pământ galben-nisipos. Lipiturile vetrei fuseseră puternic deteriorate de ardere intensă și din acest motiv, ea a fost refăcută, după ce în prealabil a fost depus un vas (borcan), peste vechile lipituri care au fost acoperite apoi cu un nou strat de pământ galben-nisipos. Lângă această vatră, pe o mică platformă din piatră, peste care fusese aplicat un strat subțire de lipitură, s-au găsit dispuse în arc de cerc, o săpăligă din corn de cerb, o rîșniță cu frecător, câteva oase și un mic corn de bour lucrat din lut ars. Peste lipiturile vetrei, s-au descoperit boabe de grâu carbonizat, acoperite cu o ceașcă depusă cu gura în jos, caracteristică etapei I-a a fazei IC₃. Este evident că aici nu poate fi vorba de o vatră obișnuită, de altfel aceasta nici nu se găsea în interiorul unei locuințe, ci la cca 3 m distanță de ultima colibă construită pe platforma terasei amenajate. În acest sens, este necesar să menționăm că locul de cult la care ne referim a fost semnalat în interspațiul delimitat de zidul de incintă și platforma pietruită (creată special pentru a se construi locuințe). Întreaga zonă situată la piciorul pantei fusese în prealabil amenajată două trepte placate cu piatră care permiteau accesul dintre locuințe și oferea totodată un culuar larg (chiar dacă era în trepte) se despărțea zidul de incintă de locuințe. Am făcut aceste precizări pentru a sublinia faptul că această amenajare care este un „altar“, folosit în împrejurări bine stabilite a fost plasat în mod deliberat în zona unde nu se făcuse locuințe și unde cele două trepte au fost pietruite cu deosebită grijă, tocmai pentru că el avea un rol important. Aparținînd întregii comunități ce locuia aici, el a fost utilizat mai ales atunci cînd fuseseră obținute recolte bogate și se considera necesară oficierea unor ritualuri pentru a mulțumi divinității. Obiectele uzuale și de cult ne sugerează felul în care se vor fi desfășurat asemenea practici rituale; astfel, boabele de grâu carbonizat de pe vatră dovedește că în timp cît ardea focul sacru se depuneau pe vatră ca ofrande grâu sau miei, ce trebuiau ca la rîndul lor să se contopească cu focul, pentru a fi primite ca prinos de mulțumire de către divinitate. În același timp, se făceau și libații, pentru care se folosea vasul lucrat anume, în formă de corn de bour și care simboliza la rîndul său „cornul abundenței“. Este însă important să menționăm că prezența și a altor piese lângă vatra altar sînt o dovadă și a prețuirii muncii omului care a contribuit în primul rînd la obținerea unei recolte bogate. În acest sens, ni se pare edificator faptul că pe platforma de lângă vatră se găsea săpăliga și rîșnița cu frecător, ce simbolizau diferite activități practice, concrete — prezența săpăligii ilustra depunerea pe ogor a semințelor, iar rîșnița cu frecătorul, transformarea boabelor în făină, ultima activitate înainte ca aceasta să devină hrană propriu-zisă. Așadar, alături de vatră ce simboliza locul sacru ce făcea legătura cu divinitatea prin aprinderea focului și arderea unor ofrande, cei ce locuiau la Minăstioara considerau necesară și prezența uneltelor cu ajutorul cărora se obținuse belșugul roadelor. După oficierea periodică a diferitelor ritualuri și stingerea focului

sacru, resturile carbonizate nu erau înlăturate de pe vatră, ci acoperite așa cum am amintit cu un vas, în cazul nostru cu o ceașcă cu gura în jos. În aria Monteoru din Moldova acest altar este unicul exemplar semnalat în faza Ic₃ (fig. 1 ; 2 ; 9/4).

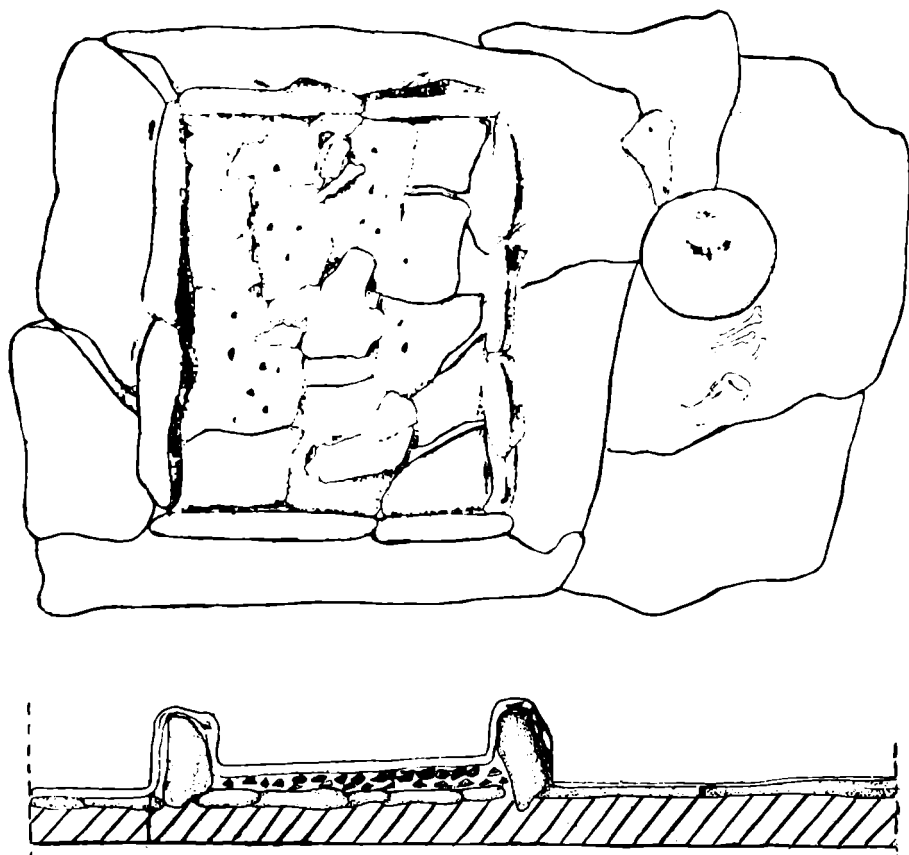

Fig. 1. — Minăstioara-Fitionești. Locul de cult descoperit pe terasa amenajată ; plan și profil. sc. 1/20.

Nu mai puțin interesant este și locul de cult identificat cu prilejul săpăturilor de la Mîndrișca în nivelul de locuire aparținînd etapei a II-a a fazei Ic₃. Aici, într-o mică groapă a fost depus frontalul cu coarne ale unui berbec. Groapa a fost închisă prin construirea deasupra ei a unei vetre rectangulare de dimensiuni mari (diam. 1,75 x 1,75 m). Ca și în cazul precedent, datorită folosirii excesive, lipiturile au fost deteriorate și din acest motiv după un timp a fost necesar ca să fie așternut un strat de prundiș peste vechea suprafață și apoi s-a acoperit cu o nouă

lipitură.¹⁶ Cu toate că cele două altare nu se remarcă printr-o construcție deosebită și nici printr-o abundență de obiecte de cult, totuși ele ne dezvăluie unele aspecte interesante care marchează o diversificare a practicilor rituale în funcție de necesitățile ardente ale comunității tribale. Astfel, revenind la altarul de la Mîndrișca, este cert că el fusese special făcut pentru a se oferi periodic daruri atunci cînd se aprindea focul sacru pe vatra respectivă, de către cei ce se ocupau (în cadrul așezării de la Mîndrișca), cu păstoritul. Dacă avem în vedere că aici ca

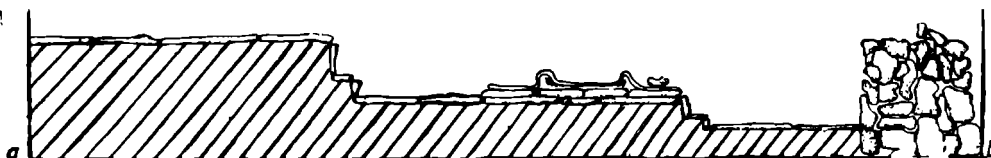

Fig. 2. — Mînăstioara-Fitionești. Reconstituirea profilului celor două terase, amenajate de pe panta de SE a cetății, cu locul de cult amenajat în interspațiul dintre locuințe și zidul de incintă. sc. 1/20.

și în alte așezări contemporane ei, din totalul resturilor osteologice 25⁰/₁₀ provin de la ovicaprine¹⁷, apare firească preocuparea acelor care se ocupau cu păstoritul, ca periodic să fie invocată divinitatea pentru a proteja turmele, sursă principală de hrană și îmbrăcăminte. Nu este lipsit de interes să adăugăm aici că începînd cu faza Ia, capul de berbec apare modelat pe tortile vaselor de dimensiuni mai mari, folosite probabil cu precădere în anumite împrejurări (libații, etc.). În schimb, altarul de la Mînăstioara, care conține elemente legate exclusiv de agricultură (săpăliga, rîșnița, boabele de grîu), dovedește că el fusese amenajat cu un scop precis, acela de a aduce ofrande divinității în cadrul unor ritualuri ce urmăreau să obțină bunăvoință și sprijin pentru ca în anul respectiv, recolta să fie îndestulătoare.

Prezența celor două altare, fiecare cu semnificațiile lor deosebite, ne conduce spre concluzia că în cadrul comunităților tribale monteorene exista deja o departajare, o specializare pe ramuri de preocupări (păstorit, agricultură, etc.), fapt de altfel atestat și de alte descoperiri¹⁸

16 Gh. Bichir, în *Materiale*, IX, 1970, p. 117 (menționăm în mod deosebit că autorul a făcut și precizări cu privire la semnificația acestei descoperiri).

17 Idem, pe baza rezultatelor analizei făcute resturilor osteologice de către S. Haimovici; vezi și S. Haimovici, în *Arh. Mol.* IV, 1966, p. 119-135 cu referire la stațiunea de la Bogdănești. Trebuie să subliniem totuși că din totalul resturilor osteologice-bovidee dețin procentajul cel mai ridicat.

18 Avem aici în vedere în primul rînd ofrandele depuse în morminte; astfel, la Cîndești, nu odată au fost găsite fie oase de animale, fie un schelet întreg, depuse pe o treaptă cruțată anume atunci cînd a fost săpată groapa, iar alteori apar boabe de grîu carbonizate puse în vas sau alături de cel înhumat. Aceste ofrande erau puse nu pentru că în viață respectivul preferase pîinea sau carnea, ci ele ilustrau îndeletnicirea lor reală. Au fost semnalate de asemenea, cazuri, cînd s-au depus alături de înhumat sau chiar incinerat, greutatea de lut ars folosită la războiul de țesut sau plasa de pescuit, fusaiole etc., ceea ce dovedesc chiar o oarecare specializare și în domeniul țesutului, de exemplu.

fiecare grup își va fi avut propriile sale locuri, de cult unde se oficiau periodic ritualurile stabilite anume și legate strict de activitatea pe care o desfășura zilnic. Era desigur firească preocuparea ca altarul să fie îngrijit și ofrandele să fie aduse la timp, tocmai de aceea ce aveau nevoie să obțină sprijinul divinității. Dar în același timp nu putem crede că la oficierea acestor ritualuri nu participa întreaga comunitate tribală, știut fiind că o recoltă suficientă, un vinat bogat și numeroase turme aduceau de la sine bunăstarea tuturor.

Dacă altarul de la Mănăstioara avea formă rectangulară (ca și vetrele din numeroase locuințe specifice fazei Ic_3 — mai ales în etapa I)¹⁹ în așezările corespunzătoare fazei Ic_1 , s-au produs unele modificări (în ceea ce privește forma vetrei folosită ca altar). Astfel, la Năstășeni²⁰ (jud. Bacău), a fost identificat un altar situat în zona de vest a așezării, la cca. 30 m depărtare de ultimul grup de locuințe. Aici, pe o suprafață de 6 m², a fost depus un strat de prundiș, (peste solul de călcare), gros de 10 cm și acoperit cu o lipitură din pământ galben-nisipos, creindu-se astfel o platformă rotundă. În zona sa centrală a fost construită o vatră ale cărei lipituri groase de 5 cm, fuseseră depuse pe un strat de prundiș (care a acoperit la rândul său lipiturile platformei mari). Deși suprafața vetrei ca de altfel întregul complex a fost mult deteriorat, s-a putut observa clar că vatra a fost prevăzută cu un decor realizat din linii în relief. Două linii dispuse concentric subliniau marginile, iar alte două, zona centrală, acestea din urmă având rolul de a delimita o mică suprafață de 60 cm². Ele au mai fost subliniate și prin aplicarea (la exterior) a unui motiv radial în relief. În felul acesta s-a realizat în zona centrală a vetrei discul solar și razele lui. Lingă vatră fuseseră așezate probabil vase pentru a fi folosite la libații, dar din nefericire nu au putut fi recuperate decât fragmente provenind de la cești. În mod deosebit trebuie să amintim că lipiturile vetrei nu erau arse decât în zona centrală corespunzătoare discului solar delimitat prin decorul în relief. Cîteva boabe de grâu carbonizat împrăștiate pe vatră și platformă dovedesc că atunci cînd era aprins focul sacru se ardeau și ofrande. Este cert că acest altar ca și cel de la Mănăstioara fusese folosit la oficierea unor ritualuri legate de principala activitate a comunității tribale — agricultura—. Ca și în cazul precedent vatra și ofrandele (boabe de grâu) arse aveau rolul important atunci cînd era necesar să fie cerut sprijinul divinității (fig. 3).

Cu toate că au mai fost efectuate cercetări și în alte așezări, altarul de la Năstășeni rămîne pînă în prezent unica descoperire de acest fel și care poate fi atribuită cu certitudine purtătorilor fazei Ic_2 .²¹

Trebuie de asemenea, să menționăm că în așezările corespunzătoare fazelor Ic_1 , Ib—Ia, nu au fost semnalate deocamdată nici un fel de

19 Cazuri similare au fost semnalate la Bogdănești (vezi M. Florescu, Arh. Mol., VII, 1972) sau Terchești (SCIV, 18, 2, 1967, p. 285-305), dar trebuie să subliniem că au fost identificate și vetre rotunde.

20 Săpăturile au fost efectuate de noi în anul 1966. (inedit).

21 Avem în vedere că au mai fost cercetate numeroase așezări ca: Bogdănești, Terchești, Cindești, Bărboasa, Mănăstioara, etc.

construcții folosite pentru cult, doar cu o singură excepție²². Ne referim la o amenajare, probabil tot o platformă ca și la Năstăseni, identificată în marginea de sud-est a așezării din faza Ia, de pe cetățuia Nacu de la Cindești. Astfel, s-a constatat că la aproximativ 10 m distanță de ultima locuință, fusese amenajată o platformă rotundă a cărei suprafață va fi depășit 5 m. Inițial, s-a așternut peste solul de călcare, un strat gros de prundiș amestecat cu pământ galben nisipos (20 cm), care a fost acoperit apoi cu plăci subțiri de gresie (alese cu grijă, ca măcar una din laturi să fie rotunjită pentru ca îmbinate să poată forma o suprafață perfect rotundă). Cîteva lipituri arse din lut galben nisipos, descoperite în apropierea pietrelor ne permite să presupunem că aici va fi existat un altar asemănător în ceea ce privește construcția lui, cu acela de la Năstăseni. Nu au putut fi însă stabilite nici un fel de alte detalii care să ne sugereze semnificația sa în cadrul așezării corespunzătoare fazei Ia de la Cindești.

În sfîrșit, nu putem trece cu vederea descoperirile de la Cindești și Pufești, din așezările caracteristice ultimelor faze de evoluție ale cul-

22 Resturi de locuire aparținînd cu certitudine fazelor Ic₁, Ib—Ia, au fost semnalate și la Minăstioara, Terchești, Coștișu.

Fig. 3. — Năstăseni-Parincea. Loc de cult, plan și profil. sc. 1/20. Reconstituire. sc. 1/50.

turii Monteoru, respectiv, IIa—IIb²³. În acest sens, amintim că la Cindești au fost identificate două altare, unul pe cetățuia Nacu și al doilea pe terasa Coasta Banului, în interspațiul despărțitor dintre marea necropolă și așezarea adiacentă cetățuiei. Altarul de pe cetățuie era situat în zona de sud-est a așezării IIa—IIb, la o distanță de cca. 5 m de ultima locuință. Ca și în cazul prezentat mai sus, s-a constatat că peste solul de călcare s-a depus mai întâi un strat de prundiș, gros de 25 cm, apoi un strat de nisip fin, de cca 20 cm și în sfârșit plăcile subțiri din gresie toate formînd o platformă solidă, rectangulară cu diametrele de 2,50 x 1,50 m. Întrucît grosimea acestei platforme atingea 60 cm, marginile ei au fost placate cu alte plăci de gresie, legate între ele cu lut galben nisipos. Vatra, rotundă cu diametrul de 1 m, a fost făcută în zona centrală a platformei din piatră. Înainte însă de a se așterne lipiturile, au fost sparte ritual 3 vase — o ceașcă, un borcan și un bol, ale căror fragmente au constituit un strat compact peste platformă. Lipiturile groase de cca. 10 cm au acoperit complet fragmentele ceramice. Lîngă această vatră, ale cărei lipituri erau puternic arse, s-a găsit o ceașcă plină cu cochilii de melci (aproximativ 100 și toate de aceeași mărime), lîngă ea o ramură din corn de cerb, tăiată, în vederea transformării ei într-o unealtă, un cosor din piatră, cîteva oase de animale (capră, oaie) și cărbune. În mod deosebit atragem atenția că nu au fost găsite boabe de grîu sau miei și nici obiecte folosite de obicei în cadrul muncilor agricole²⁴. În schimb, prezența oaselor de animale, a cornului de cerb și a cochiliilor, ne sugerează ipoteză că altarul respectiv va fi fost folosit la oficierea unor ritualuri care aveau ca scop să mulțumească sau să cîștige bunăvoința divinității, pentru obținerea unui vinat bogat, protejarea turmelor și pescuit îmbelșugat. (Fig. 4).

Cel de al doilea altar de pe Coasta Banului de la Cindești, este întrucîtva deosebit de cele prezentate pînă acum. Astfel, s-a constatat că a fost săpată o groapă rotundă, cu diametrul de 1,80 m, a cărei adîncime nu depășea 0,60 m de la baza solului de călcare, brun-cenușiu, caracteristic nivelului de locuire IIa—IIb. Pe fundul gropii a fost așternut un strat subțire de nisip fin și aproximativ în centrul ei au fost depuse lipiturile de vatră (din lut galben bine frămîntat). În jurul vetrei, rotunde, a cărei suprafață nu depășea 1 m², au fost așezate în cerc, 4 vase (2 căni de dimensiuni mari, cu gîtul cilindric și gura ușor oblică, corpul globular și cu o toartă, precum și 2 vase de ofrandă, cu corpul în trei etaje, caracteristice fazelor IIa—IIb). Atragem atenția că vasele au fost dispuse două cîte două, cănile cu gura în jos și cele de ofrandă cu gura în sus, (acestea din urmă pentru a se menține în poziție verticală, fuseseră sprijinite cu pietre). Pe lipiturile vetrei se găseau boabe de

23 M. Florescu, M. Nicu, N. Rădulescu, *Mem. Ant.*, III, 1971, p. 157-162; pentru descoperirile de la Cindești (vezi Cindești — monografie, vol. I, întocmită de noi pe baza cercetărilor efectuate pe cetățuie în anii 1962—1967 la care au participat și Gh. Constantinescu și Aurora Ițcuș de la Muzeul din Focșani) (ms).

24 Am făcut această subliniere pentru a scoate în evidență diferența dintre locul de cult de la Minăstioara și Năstăseni sau Pufești față de cel pe care îl prezentăm mai sus.

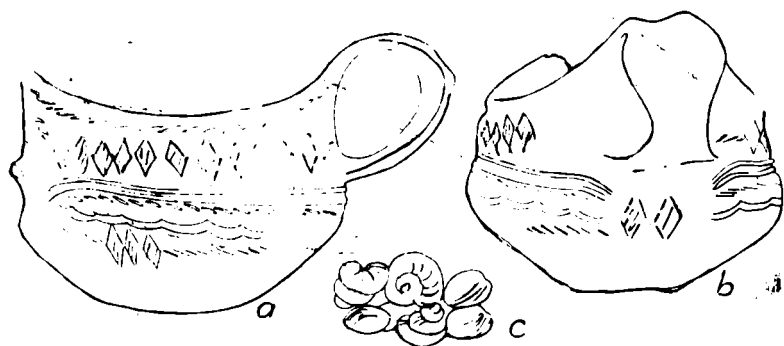
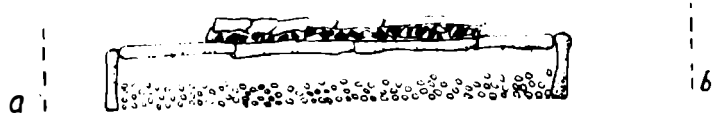
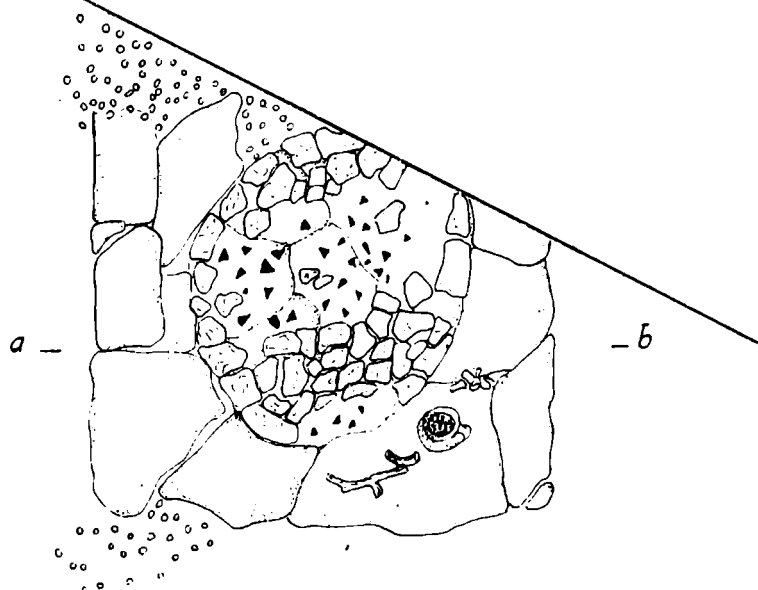

Fig. 4. — Cindești-Cetățuia Nacu. Locul de cult, plan și profil. sc. 1/20.
Vasul cu cochiliile de melci și scoici descoperit lângă vatră, cca. 1/2.

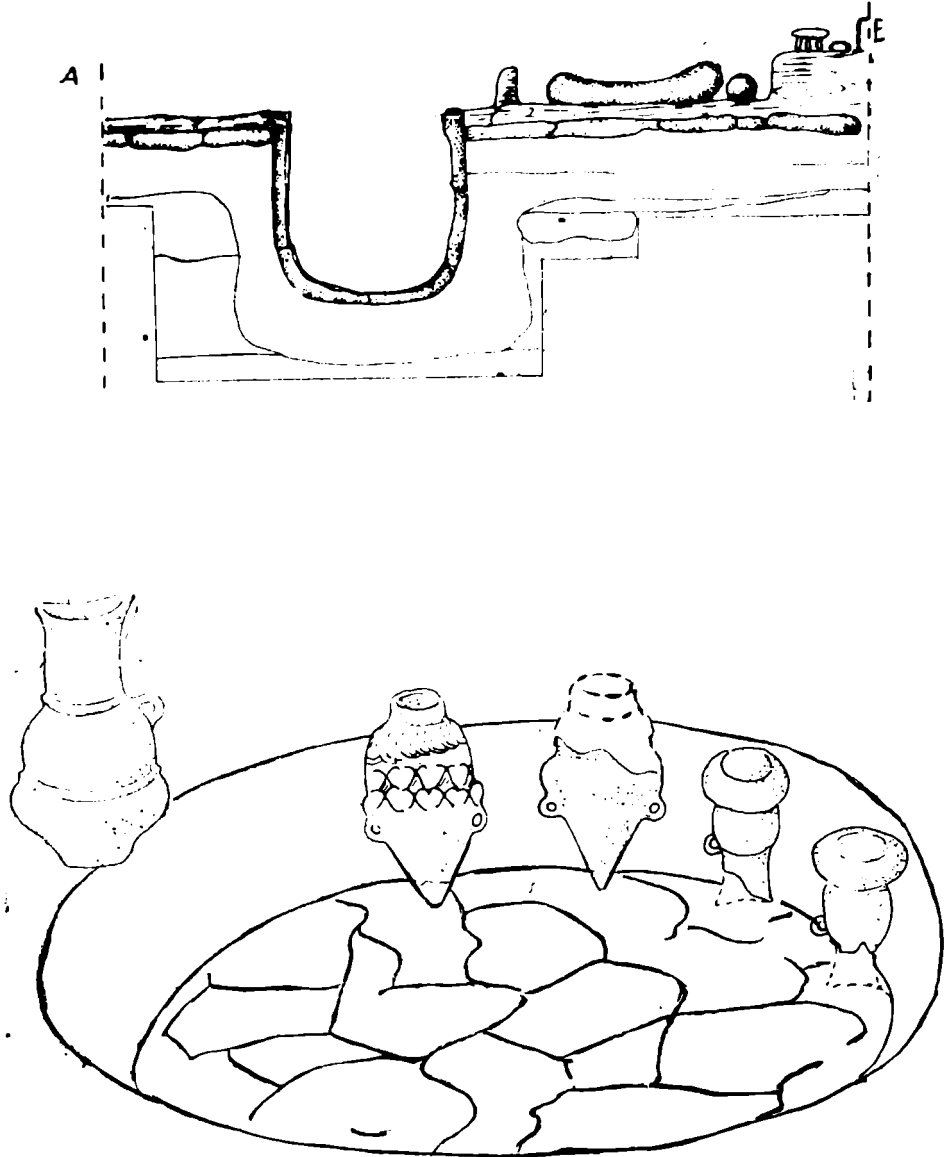

Fig. 5. — Cindești. A. Altarul familial din locuința IIb (profil 1/50) ; B. Locul de cult descoperit în marginea așezării Monteoru de pe terasa Coasta Banului. Reconstituire. sc. 1/50.

griu, nearse și subliniem în mod deosebit că pe marginea gropii mai fusese așezată o a treia cană, cu gura în sus spre a fi folosită pentru libații (fig. 5/b) (14).

Ofrandele nearse, cit și felul în care erau așezate vasele de cult, ne sugerează formularea unei alte interpretări (față de aceea referitoare la altarele de la Năstăseni sau Mănăstioara), în legătură cu semnificația altarului descoperit pe Coasta Banului. Astfel, nu este exclus ca el să fi fost făcut pentru a fi folosit atunci când aveau loc ritualurile care precedau începerea muncilor agricole. Boabele de griu vor fi simbolizat probabil sămînța ce urma să fie depusă pe ogor și poate din acest motiv ele nu trebuia să fie arse ci numai expuse pentru a primi lumina și căldura soarelui cu ajutorul căruia se obținea noua recoltă. Nu ar fi, de asemenea, exclus ca cele două grupe de vase prin poziția în care erau așezate să fi simbolizat cele două elemente inseparabile ale lumii, pămîntul și cerul. Cănila cu gura în jos, vor fi fost puse tocmai în acest fel pentru a face corp comun și primi puterea pe care o avea pămîntul asupra seminței ce urma să dea rod, iar vasele de ofrândă așezate cu gura în sus, pentru a primi căldura și lumina soarelui. În mod deosebit atragem atenția că unul din vasele de ofrândă este prevăzut cu un decor incizat care sugerează un grup de femei executînd un dans ritual. Dar firește trebuie să fim prudenți în încercarea de a desluși semnificația altarelor descoperite pînă acum, interpretările sugerate mai sus rămînînd deocamdată ipoteze de lucru ce vor fi verificate prin cercetările viitoare (fig. 14).

În sfîrșit nu putem să nu înserăm aici și datele obținute prin săpăturile de la Pufești²⁵. Astfel, în marginea de nord-vest a movilei 1 (constituită din dărîmăturile a trei locuințe situate la o distanță de maximum 5 m una de alta), a fost semnalată o groapă cu diametrul de 1x1 m, săpată de la baza nivelului corespunzător așezării din faza II a. Pereții gropii fuseseră lutuiți succesiv de trei ori, iar la gură se aplicase o triplă gardină, dispusă concentric. Odată cu aplicarea ultimului strat de lipitură, s-a fixat pe fundul gropii, (a cărei adîncime nu depășea 0,60 m), un borcan lucrat din pastă bună, ornamentat cu briu în relief, asociat cu pastile aplicate. În vas s-au găsit oase de animal (oaie, capră), boabe de griu, multă pleavă, cenușă și cărbune. De asemenea, lîngă gardina exterioară a gropii, se găsea un al doilea borcan cu același conținut ca și cel fixat în groapă. Tot aici trebuie să amintim că cea de a treia lipitură și pereții vasului depus în groapă aveau puternice urme de arsură (acestea nu se datorau incendiului ce va fi distrus așezarea) ca rezultat al focului ce fusese întreținut timp îndelungat aici. Nu putem însă omite faptul că ofrandele (boabele de griu, pleava, etc.), atît cele ce se găseau în borcanul din groapă — cît și cele din vasul depus lîngă gardină nu prezentau nici un fel de urme de arsură. Așadar, ritualul implica mai întîi o purificare a locului de cult, prin aprinderea și întreținerea pentru o perioadă de timp a focului sacru și după aceea se depuneau ofrandele care simbolizau prinosul activităților principale ale comunității tribale de la Pufești (agricultura și păstoritul).

25 Vezi mai sus nota 23.

Toate exemplele pe care le-am citat mai sus deși semnificative, ele nu ne oferă totuși decât o imagine palidă a formelor complexe de desfășurare a diverselor ritualuri și implicit a credințelor magico-religioase ale comunităților tribale monteorene. Cu toate acestea se cuvine să ne mai oprim și la alte aspecte relevate de descoperirile din aria Monteoru din Moldova și zona situată la curbură Carpaților răsăriteni. Astfel, revenind la observațiile consemnate în stațiunea eponimă reamintim că terasa amenajată pentru cult era orientată la vest, știut fiind că numeroase ritualuri pe care le implica cultul soarelui, precum și depunerea în lăcașul de veci a celor ieșiți din viață (indiferent dacă erau înhumați sau incinerati), aveau loc odată cu trecerea soarelui la zenit. Din cele expuse mai sus s-a constatat că altarele nu erau întotdeauna orientate la vest ; ci și la sud-vest, sud-est sau chiar nord-est, dar niciodată la nord sau sud, așa cum o dovedesc descoperirile de la Cîndești, Pufești, Minăstioara, sau Năstăseni. Dacă la această observație mai adăugăm și faptul că ofrandele depuse ilustrează prin conținutul lor activitățile practice, concrete ale comunităților tribale respective (agricultură, păstorit, etc.), ne permitem să sugerăm unele ipoteze în legătură cu semnificația lor. Astfel, este posibil ca în momentul în care pentru întreaga comunitate tribală începea cea mai activă perioadă de muncă în vederea agonisirii celor necesare traiului (însămînțarea ogoarelor, trimiterea turmelor la pășune, vinătoare, etc.), imprecățiile și ofrandele vor fi fost aduse divinității într-un anumit moment al zilei și care nu coincidea cu apusul soarelui. Așa cum munca începea odată cu „apariția“ acestui astru pe cer, tot așa și oficierea unor ritualuri vor fi avut loc în momentul în care primele raze ale soarelui veneau să aducă lumină și să încălzească pământul. Orientarea onora din altare la est sau sud-est își găsește în felul acesta, pentru moment o explicație logică.

De asemenea, din datele pe care le avem pînă acum reiese că nici unul din cele 6 altare citate de noi cărora li se adaugă și cele două de la Sărata-Monteoru, nu au alături de vasele de ofrandă sau uzuale folosite pentru libații, nici o reprezentare plastică a divinității, adică modelarea în lut sau altă materie a discului solar (cu excepția unui exemplar de la Sărata-Monteoru), sau transpuneri sub forma chipului uman. Acest fapt poate fi o întâmplare, dar în același timp este posibil ca vatra de obicei rotundă, pe care era realizat su formă de decor, soarele cu raze (ca de exemplu la Năstăseni), să întruchișeze simbolul său cel adecvat. Acest simbol împreună cu focul ce consuma ofrandele (ca semn că sînt acceptate) și cărora li se adăugau și imprecățiile celor ce participau la oficierea ritualului, erau considerate probabil ca suficiente, pentru obținerea bunăvoinței divinității. Firește această interpretare ne-ar obliga implicit să facem afirmația că în aria Monteoru nu ar fi existat reprezentarea plastică a discului solar sau transpunerea lui în figurine antropomorfe, ceea ce ar fi exagerat și nici nu corespunde realității. Cele 11 figurine fragmentare, cărora li se adaugă și mai numeroasele discuri solare, descoperite în Moldova și în zona situată la curbură Carpaților răsăriteni, dovedesc dimpotrivă că ele existau. Este însă necesar să insistăm că

observațiile făcute aici, ce nu pot fi totuși puse la îndoială, nu trebuie să suscite formularea unor interpretări care ar depăși ipotezele de lucru la care ne-am oprit mai sus. Cercetările viitoare vor aduce poate date mai concludente care ne-ar permite conturarea unor concluzii în legătură cu prezența sau absența întruchipării materiale (sub forma unei figurine) a divinității și a rolului ce-l va fi avut în contextul unui altar cu semnificație bine determinată. În cele ce urmează vom avea ocazia să ne oprim nu numai la descrierea acestor figurine ci și la contextul în care au fost descoperite (în două cazuri), întrezărindu-se astfel una din posibilele interpretări, mai apropiată de sensul ce-l vor fi avut aveau în cadrul practicilor rituale specifice comunităților tribale monteorene.

Revenind la prezentarea diverselor categorii de descoperiri ce atestă practicarea cultului soarelui, în afară de altarele amenajate mai mult sau mai puțin pretențios, în jurul cărora se strângea întreaga comunitate tribală, vor fi existat și alte locuri de cult cu o semnificație mai limitată. Avem în vedere aici, unele obiecte de cult descoperite în interiorul locuințelor, de obicei în preajma vetrelor sau lângă unul din pereți. Firește, prezența lor într-un complex de locuire nu poate fi socotită întâmplătoare, ci dimpotrivă ne permite să presupunem că existau unele amenajări (fie un mic altar sau un loc rezervat anume) unde se oficiau diferite ritualuri cu un caracter mai restrâns și la care participau membrii familiei sau familii înrudite. În sensul celor relatate mai sus trebuie mai întâi să menționăm că pînă în prezent nu au fost semnalate obiecte de cult decît în unele locuințe corespunzătoare fazelor II—II b²⁶. Astfel, la Cîndești pe cetățuia Nacu, lângă vatra unei locuințe se amenajase o mică platformă pe care era așezată rîșnița cu frecătorul și alături vasul (un borcan de dimensiuni mai mari) cu grîne. Platforma era prevăzută cu un mic prag, înalt de 40 cm și lat de 30 cm, realizat prin supraînălțarea lipiturilor ei în zona unde se unea cu peretele locuinței. Pe acest prag fusese așezată o măsuță cu patru picioare (dispuse simetric, cîte două și nu în cruce) și alături un mic disc neperforat (piesele erau lucrate din pastă bună, fără pleavă în compoziție). (Fig. 5/a ; 8/4). Nu putem pune la îndoială faptul că măsuța servea pentru a se depune ca ofrande boabe de grîu și miei pentru a mulțumi astfel divinității care a asigurat familiei respective belșug (însăși prezența acestor obiecte de cult lângă „depozitul de grîne”, sînt o dovadă în acest sens). În cel de al doilea caz, sub dărîmăturile peretelui prăbușit spre interior, în apropiere de o amenajare pe care am considerat-o drept laviță ?²⁷, au fost descoperite trei piese : o roată, fragmentară, fără spițe un fragment de car și un idol fragmentar (lucrate din pastă neagră cu luciu metalic). La idol s-a păstrat partea superioară a corpului și capul ; el a fost lucrat dintr-o placă de lut groasă de 2 cm ; modelîndu-se capul de formă ovoidală, nasul printr-o linie în relief, iar ochii prin două mici alveole. În dreptul gîtului și pe corp

26 Observații consemnate de noi în anul 1966 și inserate în vol. I din monografia Cîndești.

27 În acest sens, amintim că peste platformă, s-a așternut un strat gros de piatră, acoperit cu o lipitură ce au înălțat-o cu aproximativ 0,60 m față de podea.

s-au aplicat caneluri dispuse în arcadă, asociate cu incizii fine (decorul este aplicat doar pe una din fețe). În mod deosebit atragem atenția că fragmentul la care ne referim pare să provină de la o piesă dublă, (adică să fi fost modelat în așa fel încît să reprezinte un cuplu uman ?). S-a observat astfel, că pe una din laturi placa se arcuiește ușor și apoi se îngustează la bază unde vor fi fost modelate picioarele. În schimb, latura opusă, după ce a urmat aceeași linie modelînd astfel capul, capătă prin arcuire o altă direcție care ne sugerează că placa de lut va fi avut un alt contur. Noi presupunem că fragmentul descoperit provine de la o piesă dublă (două reprezentări umane) avînd poate aceleași dimensiuni și formă, dar este dificil și se impune multă prudență la schițarea exactă a imaginii ce o va fi avut a avea. În legătură cu cele trei piese, roata și fragmentele de car și idol trebuie să mai amintim că pe unele din lipiturile de pereți se păstrează resturi provenind dintr-o altă lipitură aplicată (groasă de 15 cm), probabil cu scopul de a insera o mică policoară ?, pe care vor fi fost așezate piesele de cult. Este lesne de înțeles că aceste piese vor fi constituit un ansamblu similar întrucîtva celui semnalat la Duplaja „divinitatea purtată în car“, dar firește că nu va fi avut decît o semnificație limitată. Idolul sau cuplul din carul de transport, obișnuit și într-un mic altar familial nu reprezenta decît simbolul unei divinități protectoare a căminului (casei) și a celor ce locuiau în el. În sfîrșit, trebuie să mai amintim că la Cîndești, într-una din locuințele din faza II a—II b, din așezarea adiacentă cetății, pe Coasta Banului²⁸, printre lipiturile de pereți, a fost descoperit un al doilea idol antropomorf, fragmentar, din lut ars, cu capul în formă de coloană, avînd ochii și gura realizate prin linii incizate, nasul bine reliefat, iar mîinile schițate prin două prelungiri sub forma unor apucători. Deși partea inferioară a corpului nu ni s-a păstrat și este greu să ne imaginăm forma sa exactă, ceea ce însă trebuie să subliniem în mod deosebit, că acest idol reprezenta o femeie care urma să devină mamă. În imediata apropiere a idolului a fost găsit și un ac, fragmentar, din bronz, o fusaiolă și un disc masiv, perforat (nu este însă vorba de o roată de car). Dacă în cazurile precedente se putea întrucîtva reconstitui ansamblul și locul lor în cadrul locuinței respec-

28 Piesa a fost descoperită cu prilejul săpăturilor efectuate în anul 1978, cu prilejul cercetării așezării tirzii (faza II a—II b), care gravitează în jurul cetății Nacu. Pentru că vom mai avea ocazia să ne referim în cursul acestei expuneri la această așezare, trebuie să precizăm că în anul 1968, cînd s-au început săpăturile pe terasa Coasta Banului, au fost semnalate și grupurile de locuințe aparținînd fazelor tirzii, efectuîndu-se în 1969-70 sondaje de informare cu prilejul cărora au fost identificate și resturile așezării Noua (cercetări efectuate de noi, la care a participat și A. Ițcuș de la Muzeul din Focșani). Începînd din anul 1977, după epuizarea unei mari zone din necropolă s-au reluat cercetările și în așezările tirzii (II a—II b și Noua), cu care prilej au fost descoperite și resturi de locuire Hallstattiene, sec. III—II î.e.n., sec. III e.n., precum și urme sporadice prefeudale (observațiile și datele au fost consemnate de noi; la săpături a fost și V. Bobi, delegat al Muzeului Focșani).

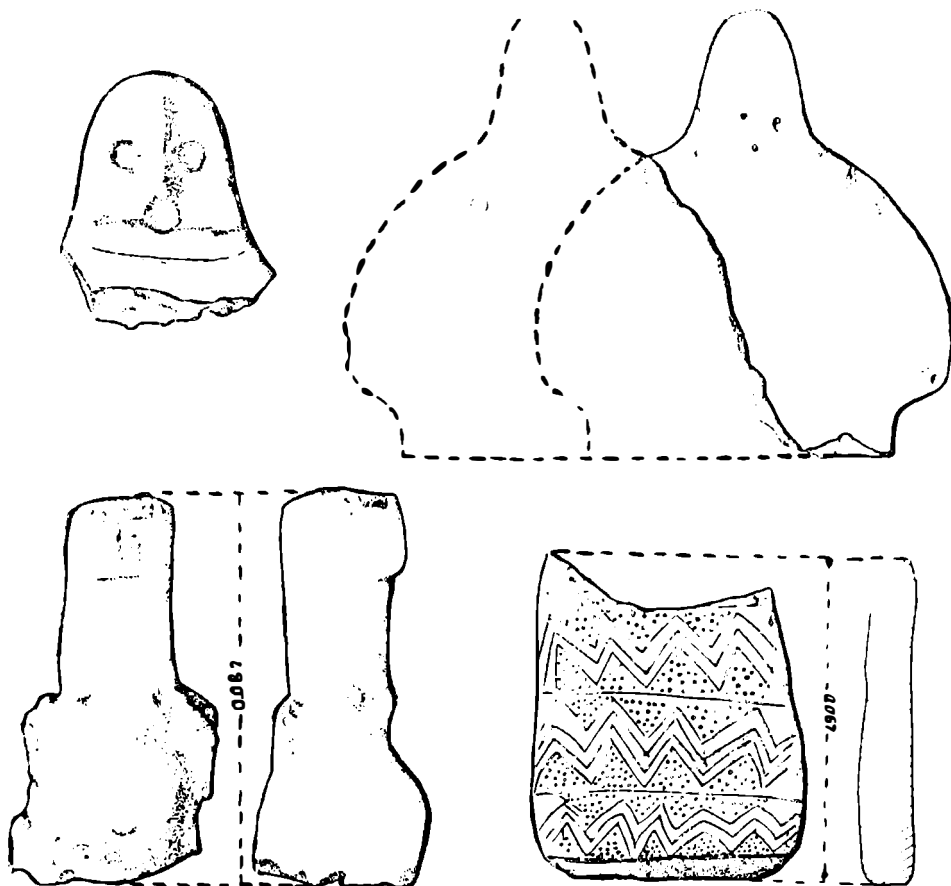

Fig. 6. — Cindești. Idoli antropomorfi, fragmentari. sc. 1/1.

tive, aici este mult mai dificil, deoarece piesele la care ne-am referit deși se găsesc în apropiere unele de altele, totuși nu avem certitudinea că toate vor fi făcut parte dintr-un complex de cult. (fig. 6/2, 3).

Această categorie de descoperiri, în ciuda numărului atât de limitat nu poate fi trecută cu vederea ; ea ne ilustrează un alt aspect al practicilor magico-religioase tot atât de important ca și în ritualurile ce se desfășurau în marile sanctuare sau în jurul altarelor amenajate în afara așezărilor. Prezența acestor obiecte de cult în locuințe într-un context bine determinat, dovedește că în cadrul fiecărei familii sau a familiilor direct înrudite (părinți, copii, nepoți) ²⁹, exista un loc amenajat mai mult

²⁹ Firește, este dificil ca pe baza descoperirilor prezentate mai sus, să considerăm că altarele familiale vor fi fost amenajate exclusiv pentru divinitatea protectoare a casei. Având însă în vedere că în unele morminte, chiar dacă nu neapărat în aria Monteoru, sînt totuși semnalate și figurine antropomorfe, care simbolizau protecția zeiței mame a lăcașului de veci și inclusiv a aceluia ce era acolo, atunci nu ni se pare greșit dacă considerăm că altarele la care ne-am referit aveau un dublu scop.

ofrande divinității protectoare a casei. În același timp, alături de divi-sau mai puțin pretențios, unde se oficiau unele ritualuri și se dădeau nitate, strămoșii ce locuiau pe un alt tărâm puteau fi „cinstiți” prin ofrande și prin invocarea sprijinului lor în anumite împrejurări (cultul strămoșilor), practicat după cum se știe pretutindeni și nu numai în epoca bronzului. Chiar dacă nu încercăm să subapreciem datele obținute până acum, trebuie totuși să menționăm și să reținem faptul că în două cazuri au fost semnalate reprezentări antropomorfe, în timp ce în nici unul din altarele mari din preajma așezării (8 descoperiri certe de acest fel) idolul nu a apărut niciodată. Este greu să facem o afirmație categorică în sensul că acest fapt este datorit exclusiv întâmplării. Dacă ținem seama că nici în alte culturi contemporane (cu excepția grupului Cîrna-Girle Mare) nu a existat o preocupare deosebită pentru transpunerea în formă umană a divinității, atunci nu ni se pare ciudat că nici purtătorii Monteoru nu vor fi acordat întru chipări concrete a forței diriguitoare a lumii, un interes ieșit din comun.

Așadar, din cele expuse se detașează faptul că în aria Monteoru de care ne ocupăm aici, au existat cu certitudine 2 categorii de altare — unele amenajate special în vederea oficierei unor ritualuri la care participa fără îndoială întreaga comunitate tribală și altare familiale. Insistîndu-se asupra celor două categorii, nu s-a urmărit să se sublinieze că apar pentru prima oară, exemplele sînt numeroase și este știut că în contextul general al epocii bronzului, acestea au cunoscut forme variate de exprimare, „specifice unui grup sau numai anumitor comunități tribale”. Asupra semnificației și rolului lor ne vom opri în continuare. În afară de aceste două categorii de descoperiri au mai fost semnalate și alte obiecte de cult, dar condițiile lor de găsire nu ne permit să le încadrăm într-un context bine determinat, deși nu poate fi pus la îndoială faptul că ele au fost din plin folosite la oficierea unor ritualuri. Ne referim aici la cîteva figurine antropomorfe și vase antropomorfe, la reprezentările zoomorfe și vase zoomorfe, miniaturi de car, cu roți sau fără roți, discul solar și unele amulete.

În ceea ce privește reprezentările antropomorfe în afară de cele 2 amintite mai sus, care fac parte din inventarul de obiecte de cult specifice fazelor IIa — IIb, trebuie să menționăm și cîteva piese descoperite în așezările Monteoru I₁ — I₂. În acest sens, constatăm prezența a trei categorii tipologic diferențiate din două forme mai mult sau mai puțin înrudite. Astfel, la Bogdănești în nivelul aparținînd etapei I-a a fazei I₃, au fost descoperite 4 piese fragmentare după cum urmează: 2 fragmente provin de la partea inferioară modelată în formă de coloană și două de la partea superioară?, lucrate dintr-o placă subțire, dreptunghiulară, din lut. La unul din fragmentele din prima categorie s-a constatat că la bază coloana a avut marginile lățite (luînd forma cifrei 8), pentru ca figurina să poată fi așezată în poziție verticală. Pe ambele fețe s-au aplicat împunsături fine dispuse în șiruri verticale și unghiulare. Cel de al doilea fragment lucrat din pastă mai grosolană, foarte puțin lățit la bază, avea decorul dispus în două benzi (constînd tot din

șiruri de împunsături fine) opuse simetric, sugerînd părțile laterale. Fragmentul care provine probabil de la partea superioară (lucrată dintr-o placă sumțire din lut ars), a fost prevăzut cu cîte trei perforații dispuse

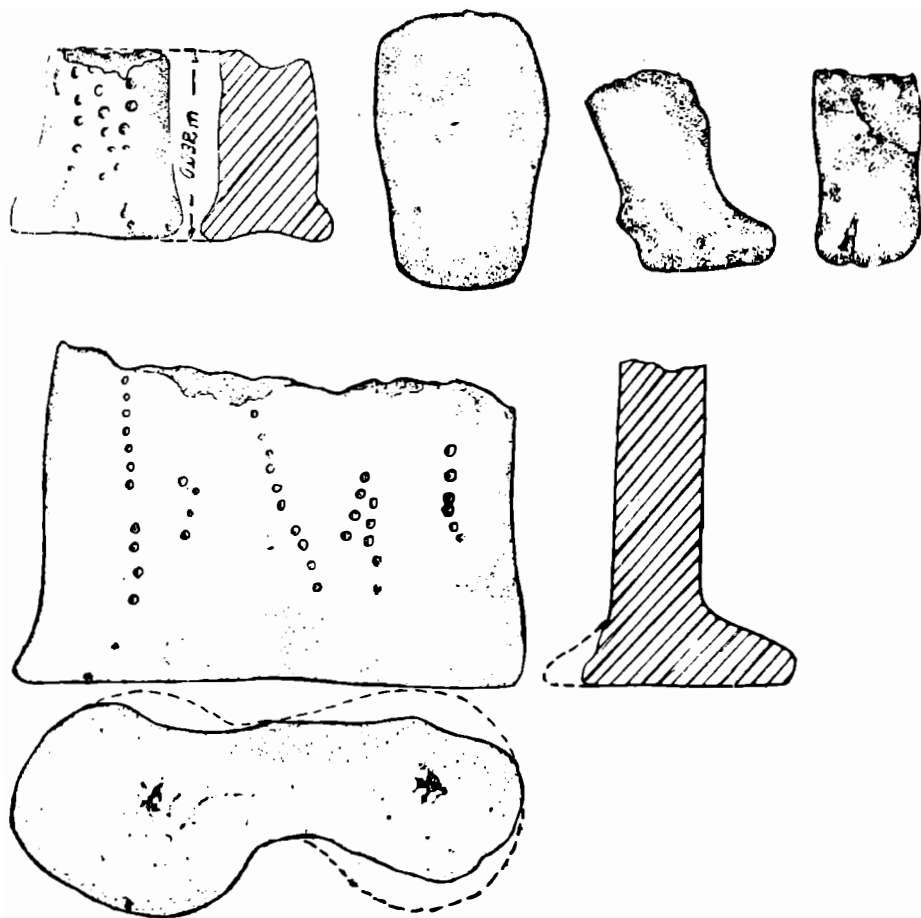

Fig. 7. — Idoli antropomorfi fragmentari. a. Bogdănești. b. Mînăstioara. sc. 1/1.

orizontal, plasate pe una din laturile înguste ale acestuia (ale plăcii dreptunghiulare din lut ars).³⁰ (Fig. 7/a ; 30/3, 11).

În sfîrșit, tot aici mai trebuie să amintim alte două fragmente descoperite la Mînăstioara și Cîndești, descoperite în nivelele de locuire corespunzătoare fazei I_{C3} . Ambele aparțin tipului de figurină care avea

30 M. Florescu, în Arh. Mol. IV, 1966, fig. 45/1, 3, 7—8. Idem în Arh. Mol., VII, 1972 fig. 48/3, 5, 8—9.

corpul, membrele superioare și inferioare, contopite într-un tot, realizat sub forma unei plăci dreptunghiulare (una din ele vag trapezoidală), din lut ars, groase de 1—1,5 cm. Decorul este aplicat numai pe una din fețe și este realizat din incizii și împunsături. Pe unul din fragmente, s-au aplicat numai șiruri de împunsături, dispuse în benzi verticale, intercalate de una unghiulară. Pe al doilea exemplar, liniile orizontale incizate au constituit benzi, în interiorul cărora s-au aplicat triunghiuri cu cîmpul acoperit de împunsături fine. În mod deosebit trebuie să atragem atenția că decorul aplicat pe aceste reprezentări antropomorfe este caracteristic doar etapei I-a a fazei I_{C1} (în etapa a II-a, el înscrie valori de numai 30%, iar în etapa a III-a, din datele pe care le avem în prezent rezultă că el nu mai este folosit). (fig. 6/4 ; 7b).

În ceea ce privește exemplarele de idoli antropomorfi descoperite în așezările corespunzătoare fazei I_{C2} , constatăm că deocamdată numai la Bogdănești s-au semnalat două fragmente, din care unul decorat cu linii în relief. Din punct de vedere tipologic ele aparțin la două categorii diferite; un exemplar, reprezintă capul unei figurine modelat în formă de coloană (fără a avea realizate elementele feței umane — nas, ochi, gură), iar cel de al doilea, provine de la un idol la care membrele inferioare fuseseră corect realizate. În afară de trei perforații dispuse vertical la distanțe egale pe gamba piciorului, s-au aplicat și două benzi orizontale constituite din linii în relief (care subliniază porțiunea inferioară a gambei).

Cu toate că în Moldova au mai fost cercetate și alte așezări ce aparțin nu numai fazelor timpurii Monteoru, ca de exemplu, Poiana, Ruginești, Terchești, Cîndești, etc., totuși în nici unul din nivelele de locuire corespunzătoare fazelor I_{C1} — Ia, nu s-au semnalat pînă în prezent piese întregi sau fragmentare care să reprezinte divinitatea transpusă sub forma unei figurine antropomorfe. De abia la începutul fazei a II-a, s-au descoperit în stațiunea de la Cîndești, cele două exemplare la care ne-am referit cu prilejul prezentării celor trei altare identificate în locuințe.

Avînd în vedere numărul mic de piese (nici una întreagă), cît și faptul că ele au apărut fie numai în complexe de locuire din fazele timpurii, fie numai în cele tîrzii, este dificil să se întocmească caracteristicile fiecărui prototip și să se urmărească evoluția sa de-a lungul celor 7 faze de dezvoltare ale culturii Monteoru. Cîteva observații se detașează totuși și ele nu pot fi omise în cadrul acestei prezentări, cu auit mai mult cu cît ne permit să întrezărim preferința pentru un anumit prototip. Astfel, trebuie să subliniem faptul că în faza I_{C3} , constatăm în primul rînd persistența unui tip mai vechi, cunoscut de exemplu în

cultura Schnekemberg și care a avut o arie de difuziune mult mai largă incluzând încă de la sfârșitul eneoliticului zonele din vecinătatea de est și apoi de nord-est ale țării noastre.³¹ Parelel cu acest prototip, semnalăm prezența în două cazuri a idolului antropomorf cu corpul în formă de placă dreptunghiulară sau vag trapezoidală, similar unora din piesele din aria Vattina (ca să ne referim deocamdată la exemplarele cele mai apropiate)³². În ceea ce privește fragmentele de la Bogdănești din nivelul Ic₂, prevăzute cu decor în relief, ele pot proveni de la un prototip semnalat în aria Otomani³³. Nu mai puțin semnificativ este și faptul că alături de categoriile menționate mai sus, s-a găsit și un fragment care pare să provină de la un prototip cu corpul mai mult sau mai puțin ovoidal, capul rombic sau rotund și cu membrele inferioare modelate în formă de coloană și lătită la bază sau într-o manieră mai apropiată de realitatea umană, așa cum sînt unele reprezen-

- 31 Tipul la care ne referim, apare în aria Schnekemberg (A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*), precum și în zonele de sud-est ale Poloniei (J. Machnik, în *Musica, R, XXIV (XIII)*, 1972, p. 69-90 ; Idem *Die Frühebronzezeit in Sud-Ost Polen*, 1977). Prezența în contextul unor culturi aparținînd bronzului timpuriu a acestui tip reprezintă o supraviețuire a uneia din formele răspindite în zonele estice ale Europei (zona de stepă pînă la Volga) și pătrunse în spațiul Carpato-Dunărean sau sud-estul Poloniei în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului. Incidental, așa cum s-a observat ele mai apar și în unele contexte caracteristice bronzului timpuriu. Prezența exemplarului de la Bogdănești, care așa cum am specificat este un fragment și deci este greu să stabilim cu precizie dacă este un tip identic sau derivat celui semnalat în aria Schnekemberg, ar fi o ultimă supraviețuire a prototipului străvechi. În legătură cu acest fragment, trebuie să subliniem în mod deosebit că el a fost descoperit într-un cert complex, Ic₃ Am făcut precizarea pentru că la Bogdănești au mai fost descoperite și resturile unei așezări corespunzătoare culturii Foltești II de la începutul epocii bronzului (cf. *Arh. Mol. VII*, 1972). Este de asemenea important să menționăm că s-a observat că în așezarea de la Bogdănești alături de acest tip străvechi au apărut forme din care unele vor cunoaște o evoluție de-a lungul epocii bronzului. Acest fenomen nu este specific bronzului clasic ci numai culturilor bronzului timpuriu, adică în etapa cînd încep să se definească noile tipuri fie prin evoluția celor vechi (mai rar) fie prin crearea unor noi sau adoptarea unor prototipuri din aria altor culturi. Exemple edificatoare ni le oferă culturile din nord-estul Ungariei (vezi N. Kálicz, *Die Frühebronzezeit in Nord-Ost Ungarn*, 1968), unde semnalăm prezența a 5 tipuri diferite din care numai 2 vor apărea în forme aproape neschimbate și în culturile de mai târziu. Aceeași observație o face și T. M. Tallgren (în *E.S.A., II*, 1926) pentru culturile de stepă.
- 32 M. Garășanin, *Neolitikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, p. 86-87, fig. 16 ; prezența aceluiași tip este semnalată și în unele culturi din bronzul timpuriu (vezi N. Kálicz, op. cit., pl. X/7). Cele 2 fragmente din aria Monteoru, reprezintă cert adoptarea prototipului semnalat la Vattina, în timp ce în aria Otomani, la Barca, el a căpătat deja unele trăsături particulare (vezi, L. Hajek, în *Slov. Arch.*, V, 2, p. 322-328).
- 33 S-ar putea ca 2 din fragmentele semnalate în complexe de locuire din faza Ic₂ să provină de la un tip similar celui identificat la Spišský Štvrtok (vezi, J. Vládar, în *Slov. Arch.*, XXI, 2, 1972, p. 342, fig. 90.

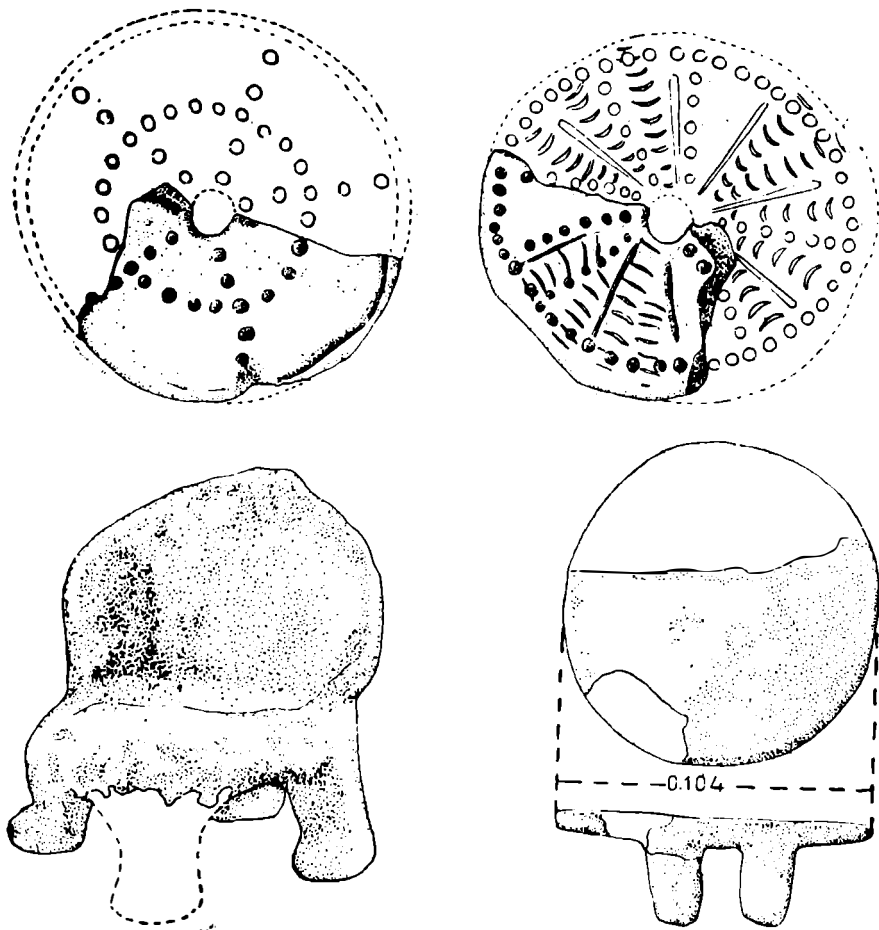

Fig. 8. — Discuri ?, jilț și masă de cult din lut ars. 1—2 : Podei-Tg. Ocna ; 4—5 : Cindești ; 1—3 : 1/1 ; 4 : 1/2.

tări antropomorfe frecvente în cercul de cultură micenean³⁴. Acest din urmă prototip semnalat în faza Ic₃, care a avut fie o formă identică cu cel descris mai înainte, fie trăsături mai puțin bine definite, s-ar putea să fi constituit, începând cu faza Ic₂, categoria principală a re-

³⁴ Este drept că exemplarele de la Cindești nu sînt pictate ca acelea din mediul micenean (G. E. Mylonas, *Mycene and Mycenaean Age*, 1966) ci sînt prevăzute cu decorul specific fazelor IIa—IIb, dar din punct de vedere tipologic ele aparțin aceluiaș grup. În ceea ce privește, cel cu capul în formă de coloană, prezent și el în mediul micenean, se poate observa lesne că reprezintă evoluția unui tip mai vechi care va cunoaște o diversificare care le va depărta de prototipul inițial. În aria Monteoru el păstrează trăsături vechi, în timp ce în aria Zuto-Brdo-Vattina capul deși cilindric, a căpătat dimensiuni normale integrîndu-se

prezentărilor antropomorfe din aria Monteoru. Apariția sa în contextul fazelor IIa—IIb, într-o formă evoluată și decorată cu motivele specifice acestor faze nu este exclus să ilustreze o realitate obiectivă (adică preferințe pentru prototipul respectiv).

O apariție singulară, deosebită nu atât prin formă ci și prin ideea care au materializat-o în realizarea figurinei respective, este exemplarul de la Cindești descoperit într-o locuință IIa—IIb, reprezentând o femeie care va deveni mamă. Dacă modelarea capului și a corpului se încadrează în categoria bine cunoscută și cu numeroase variante, este mai ciudată această transpunere a realității (femeia care va deveni mamă), tocmai în perioada de dezvoltare a epocii bronzului, când sînt sesizate chiar în forme incipiente transformările pe plan social (apariția unei aristocrații tribale — șefi militari, religioși etc. sau cumînd mai multe atribuții) și cînd se contura ca reflex al schimbărilor din viața comunităților tribale, ideea unei divinități, a unui zeu totalitar, care a înlocuit pînă la urmă cultul zeiței-mame, a fecundității. Cu toate că descoperirea la care ne-am referit aparține ultimei etape a bronzului mijlociu (fazele IIa—IIb, din evoluția culturii Monteoru marchează această etapă), nu trebuie să excludem faptul că la comunitățile tribale a căror sursă principală de trai o constituia agricultura, nu putea fi înlăturat ușor cultul zeiței mame, a fecundității; el s-a perpetuat probabil prin noi practici rituale și în același timp prin realizarea în formă umană a divinității.

Alături de figurinele antropomorfe al căror număr înscrie valori ce nu depășește 1%, din totalul pieselor de cult, unele vase modelate fie sub forma unui picior uman, fie într-o formă antropomorfă abstractă?, se pare că au constituit o categorie însemnată îndeosebi în fazele Ic₃—Ic₂. Ele au fost semnalate în complexe de locuire, dar nu într-un context dat care să fie considerat ca loc de cult, în inventarul unor morminte și în sfîrșit în cadrul altarelor amenajate în apropierea așezării. Una din aceste categorii nu poate fi pusă la îndoială că a fost modelată

astfel în parametrii siluetei umane (exemplarele de la Klicevac, Duplijaja sau Cîrna sînt convingătoare — M. Garasanin, op. cit., fig. 18, pl. 10; Vl. Dumitrescu, Cîrna, monografie). În unele culturi din Ungaria pare să fie preferat prototipul cu corpul în formă de vioară și capul cilindric, vag, trunchi de con (vezi, T. Kovacs, op. cit., 1977). Dacă ne referim la exemplarele descoperite în aria culturilor contemporane cu Monteoru constatăm fie prezența unui tip mai arhaic înrudit într-o oarecare măsură cu cele din zonele de stepă cum este cazul cu figurinele din cultura Tei (V. Leahu, Cultura Tei, fig. 8—10, 11), fie forme care au apărut încă din bronzul timpuriu ca acelea din cultura Otomani (T. Bader, op. cit., 1978, pl. XXXVI/1-4); N. Kélicz, op. cit., 1968, fig. CXIII/1-7). Cele cîteva fragmente din aria Verbicioara par să se constituie într-un grup oarecum separat, la care corpul păstrează caracteristicile obișnuite, în schimb sînt modelate picioarele, iar decorul nu se înscrie în motivele adoptate pentru figurinele antropomorfe (vezi exemplarele citate de S. Moritz, Istoria Tracilor timpurii de la Dunărea de jos, 1978, fig. 39/1-3). Din datele pe care le avem în prezent se observă că purtătorii culturilor epocii bronzului din spațiul Carpato-Dunărean nu au dat atenție modelării de figurine antropomorfe, numai așa se explică formele eterogene, uneori împrumutate din ariile altor culturi, fără ca să li se imprime o „notă personală” specifică fiecărei culturi.

pentru a fi folosită la practicarea unor ritualuri, pentru celelalte două, vom încerca să argumentăm că ele reprezentau realizarea foarte abstractă fie a cuplului uman fie a siluetei feminine. În acest sens, trebuie să

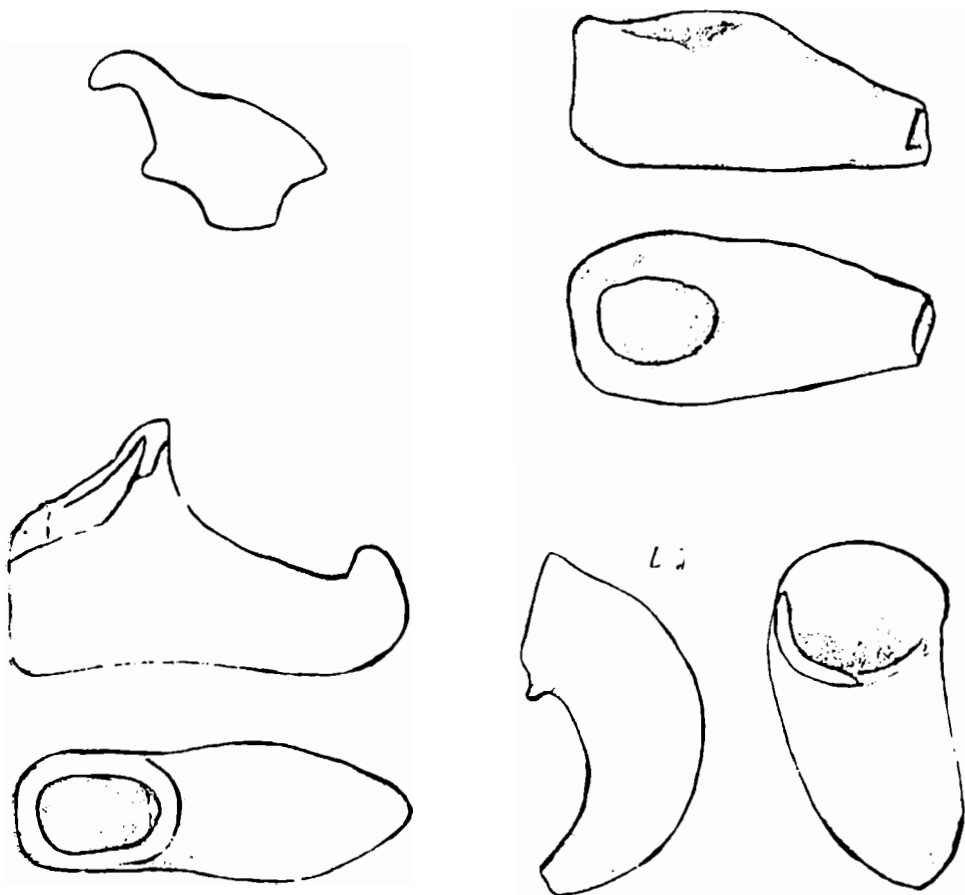

Fig. 9. — Diferite piese de cult ? ; 1 : miniatură reprezentând pasărea acvatică ; 2—3 : Vase în formă de picior uman ? ; Vas în formă de corn de bour ? 1 : Cindești ; 2 : Bogdănești ; 3 : Cindești-Coasta Banului ; 4 : Mînăstioara-Fitionești. 1—3 : sc. 1/1 ; 4 : sc. 1/3.

menționăm, în primul rînd vasele de dimensiuni mici și mijlocii modelate în formă de picior uman (decorul aplicat sugerînd adesea încălțămîntea) așa cum sînt exemplarele de la Mîndrișca sau Cindești. Din nefericire, pînă în prezent nu au fost descoperite exemplare întregi sau întregibile și din acest motiv este greu să reconstituim forma vasului, la partea superioară. Dacă avem în vedere că prototipuri similare au

fost semnalate în ariile unor culturi contemporane cu Monteoru, putem să considerăm că fragmentele identificate în fazele I_{C3} — I_{C2} , provin de la cupe cu piciorul modelat cit mai realist după acela uman. Cu toate că am insistat asupra faptului că ele nu au fost găsite în cadrul unui loc de cult, nu putem crede că modelarea lor s-a datorat fanteziei, ci a fost făcută cu un scop precis, acela de a fi folosite pentru libații³⁵. În legătură cu această categorie de vase trebuie să mai subliniem în mod deosebit că începînd cu faza I_{C1} și pînă la sfîrșitul fazei IIB, în nici una din stațiunile Monteoru din Moldova sau din zona situată la curbură Carpaților răsăriteni nu au fost descoperite pînă în prezent fragmente de vase cu picior antropomorf.³⁶

În afară de această categorie, în repertoriul de forme ceramice din faza I_{C3} — I_{C1} , au fost identificate mai ales în inventarul mormintelor așa cum este cazul la Cîndești, vase globulare care se sprijină pe 4 picioruțe, cunoscute sub numele de picside. Cele 4 picioruțe așezate 2 cîte 2 în sens opus au fost modelate cit mai aproape de forma umană. În unele cazuri suprafața vasului a fost acoperită cu un decor (realizat în incizii — în faza I_{C1} — și în relief — în faza I_{C2}) dispus în două registre verticale, opuse, dar în sensul în care sînt dispuse la rîndul lor cele două picioruțe. Desigur că s-ar putea spune că modelarea sub formă de picior este întîmplătoare, ea fiind făcută pentru a asigura stabilitatea vaselor de acest tip. Dar, trebuie să menționăm că s-au găsit și exemple întregi sau întregibile, prevăzute la bază cu 4 mici proeminențe conice care serveau tot atît de bine pentru stabilitate. Avînd însă în vedere faptul că picsidele prevăzute cu decor și 4 picioruțe s-au găsit în inventarul unora din morminte, nu ar fi exclus ca modelarea lor și prezența alături de cel înhumat să fi avut un alt scop. În acest sens, nu credem că ar porni de la premise greșite ipoteza potrivit căreia, picsidele cu picioruțe sugerau ideea unui cuplu uman, inseparabil. Depunerea lor ca ofrandă în mormînt va fi fost făcută pentru a sublinia legătura indisolubilă ce existase în cadrul familiei respective în viață și care nu era ruptă definitiv prin ieșirea din comunitatea tribală a unuia din membrii ei, ci dimpotrivă continuată prin vasul ce reprezenta într-o formă abstractă a cuplului uman. În legătură cu această categorie de vase, trebuie să subliniem faptul că începînd cu faza I_{C1} , și pînă la sfîrșitul fazei IIB, ele nu vor mai apărea nici în inventarul mormintelor și nici în alte complexe de locuire, fiind înlocuite cu boluri sau cupe cu picior, simple

35 În general este posibil ca forma obișnuită să fie cea descrisă mai sus, așa cum apare și în aria unor culturi contemporane (vezi, T. Kovacs, op. cit., 1977) dar în acelaș timp trebuie să avem în vedere și posibilitatea ca ele să fi fost similare prototipului semnalat la Cernătești (vezi Al. Oancea și V. Drimboceanu, în SCIVA, 4, 28, 1977, fig. 5/1) unde s-a descoperit un exemplar întreg.

36 În afară de vasul de la Cernătești, vezi nota 35, care nu este însă cupă, în toate așezările cercetate nu au apărut pînă acum forme ceramice care să fie similare celor amintite, și nici altele de tipul prezentat mai sus.

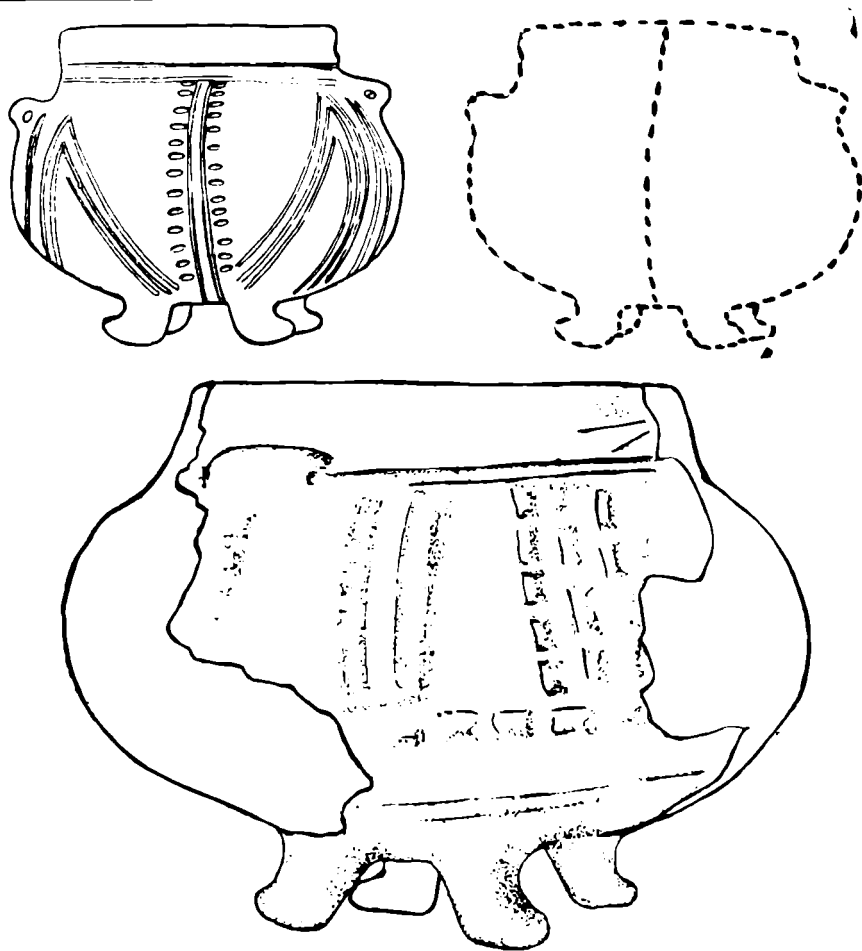

Fig. 10. — Cindești. Picside cu picioruțe umane. 1 : 1/3 ; 2 : 1/2.

sau decorate cu motivele caracteristice fazelor respective sau eventual vasele duble (de obicei cești). ³⁷ (fig. 10/1-2 ; 11/2-6, 8-9 ; 28).

³⁷ O analiză a ceramicii Monteoru făcută de noi (Epoca bronzului în Moldova și zonele situate la curbură Carpaților răsăriteni, ms), ne-a permis să facem această afirmație. Nu ar fi exclus însă ca semnificația picșidelor din fazele timpurii să fie preluată începând cu faza Ic de vasele duble (de obicei ceașcă), care apar constant până la sfârșitul fazei Iib (vezi : R et E. Vulpe, *Les restes préhistoriques de Ruginești, Dacia, VII—VIII, 1937—1940*, p. 103-118 ; Idem, *Les fouilles de Poiana, Dacia III—IV, 1927—32*, p. 215-321 ; Al. Vulpe, M. Zamoșteanu, în *Matériale, VIII, 1963*, p. 309-316 ; Idem în *Dacia, NS, V, 1961*, p. 105-125). Vasul dublu apare și în aria tuturor culturilor contemporane cu Monteoru (vezi, D. Berciu, *Die Verbicioara Kultur, Dacia, NS, V, 1951*, p. 123-161 ; Tei — V. Leahu, *Cultura Tei* ; Wietenberg — K. Horedt, *Die Wietenberg Kultur, Dacia, NS, IV, 1960* ; p. 103-137 ; Otomani — T. Bader, op. cit., 1978), precum și în zonele învecinate unde era deja cunoscut încă din bronzul timpuriu (vezi : T. Kovacs, op. cit., 1978 ; J. Vladar, op. cit., 1972 ; M. Garasanin, op. cit., 1955).

O altă categorie grupată sub numele de vase de ofrandă, prin forma lor sînt susceptibile la o anumită interpretare. Apariția acestui grup a fost semnalată încă din faza Ic₃ (etapa I-a), forma fiind modelată mai întîi

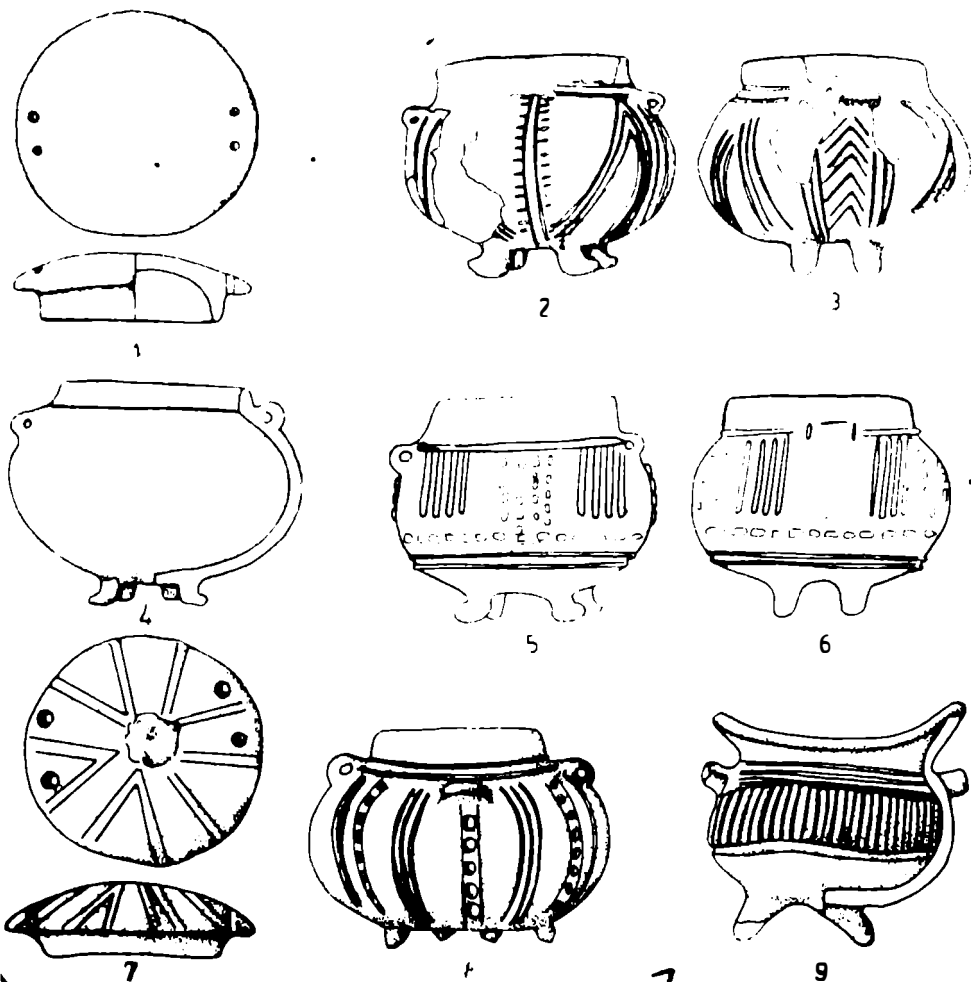

Fig. 11. — Cîndești. Picside cu capac : 1, 4, 7—8 ; 2—6, picside prevăzute cu picioruțe ; 8—9, cu mici proeminențe ; cca, 1/3.

ca miniatură, realizată mai mult sau mai puțin corect. În etapa a II-a a fazei Ic₃, vasele de ofrandă au căpătat deja parametrii trăsăturilor esențiale ; corpul în trei etaje, ascuțit la bază și cu gura în formă de pilnie. Pînă la sfîrșitul fazei IIb, ele vor evolua cu mici disonante în limitele parametrilor stabiliți. Trebuie de asemenea, să menționăm că la începutul fazei Ic₂, cele trei părți constitutive capătă o anumită pro-

porționalitate care le dă eleganță subliniată și de motivele decorative frumos combinate. Analizînd trăsăturile lor tipologice putem lesne constata că îmbinarea lor a fost făcută în așa fel încît să sugereze foarte schematic și liber, silueta feminină, dar păstrînd în mare măsură armonia ei. (fig. 12) Alături de acestea semnalăm chiar din faza Ic₂, vase de

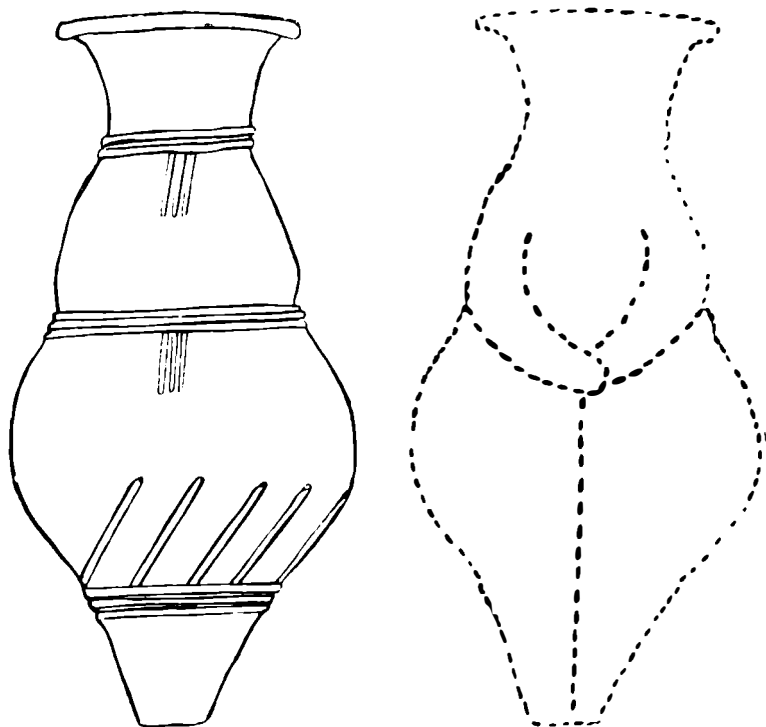
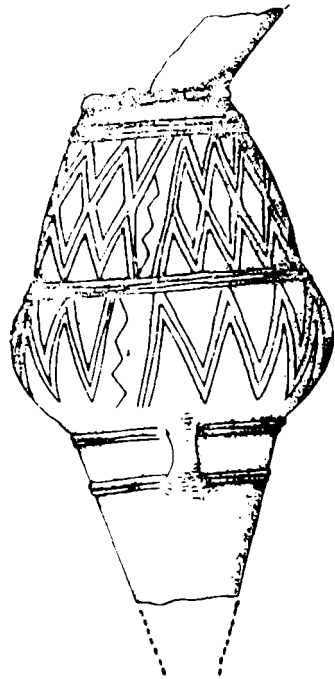
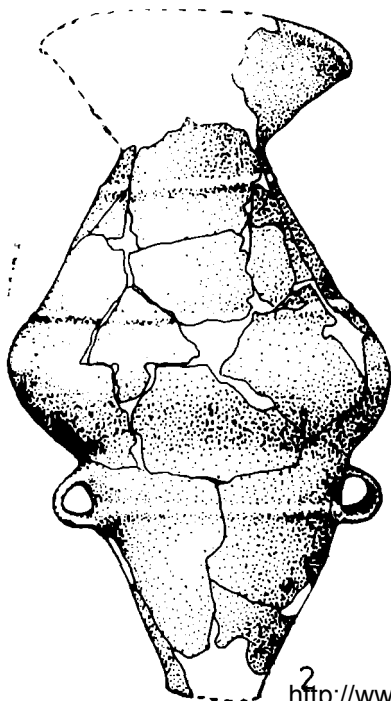

Fig. 12. — Cîndești. Vas de ofrandă din inventarul unui mormînt din faza Ic₂ și schițarea pe conturul acestui vas a siluetei feminine. sc. 1/5.

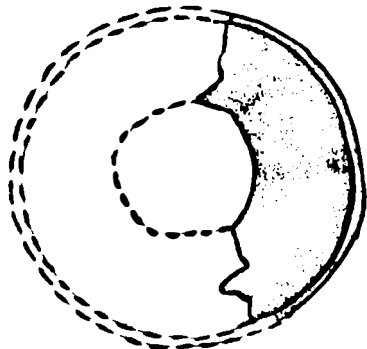
ofrandă mai deosebite, în sensul că prin schimbarea proporționalității celor trei părți componente, cei ce le-au modelat au vrut să sublinieze sau să exagereze anumite trăsături ale siluetei feminine. Astfel, etajul superior care sugerează trunchiul și membrele, este mai mare decît cel mijlociu (bazin). Alteori, este subliniat etajul mijlociu, sau în sfîrșit, cîteodată este diminuat etajul inferior (ce sugera în formă schematică, membrele inferioare). Vasele de ofrandă au fost identificate în cadrul locurilor de cult, fiind folosite pentru libații sau pentru „depozitarea grînelor” ce urmau să fie date ca ofrande, așa cum s-a observat la Sărata-Monteoru sau Cîndești și reamintim că unul din vasele din această așezare era prevăzut cu un decor, care sugera imaginea unui grup de femei executînd un rituaș. În același timp, trebuie să subliniem în

1

2

3

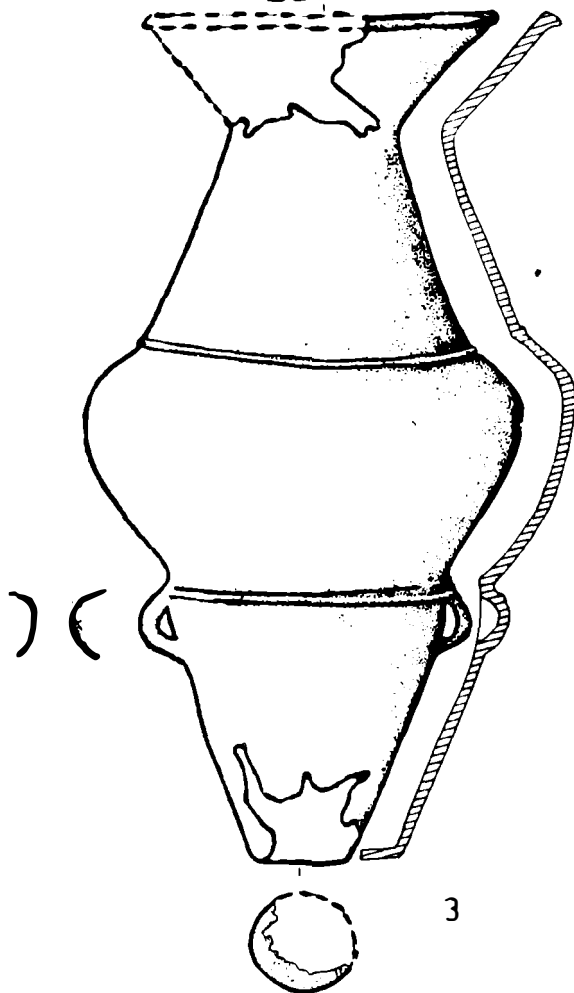

Fig. 13. — Vase de ofrandă. 1 : Costișa ;
2 : Terchești ; 3 : Bogdănești. cca. 1/5.

mod deosebit că ele au fost depuse și lângă construcțiile din piatră ce acopereau unele morminte de înhumatie și incineratie, începînd chiar cu faza I_C, cum este cazul la Cîndești, sau în necropolele corespunzătoare fazelor Ia—IIa din stațiunea eponimă. Aceste vase așezate aproape întotdeauna în poziție culcată, mai rar verticală, lângă mormînt au fost folosite fără îndoială la oficierea unor ritualuri pe care le implica cultul morților, în general și cultul strămoșilor în special. Nu putem de asemenea să nu amintim că fragmente provenind de la vase de ofrandă au fost descoperite și în locuințe, dar nu într-un context anumit și cîteodată și în pămîntul de umplutură al gropilor cu resturi menajere.³⁸

În legătură cu modelarea acestor vase care sugerează transpunerea în chip foarte abstract a siluete feminine, ne permitem să avansăm o ipoteză potrivit căreia ele nu vor fi fost folosite exclusiv pentru libații, ci vor fi reprezentat, simbolul unei divinități care va fi avut menirea de a proteja, de a fi permanent lângă cel ieșit din viață. În acest sens, așezarea vaselor lângă mormintele de copii ne poate sugera ideea că ele vor fi întruchipat zeița mamă, ce urma să apere, să ocrotească pe cel ce a părăsit familia. Dacă dimpotrivă, vasul a fost depus lângă mormîntul unui adult, atunci s-ar putea presupune că în semn de omagiu și de simbol al permanenței chiar după moarte a legăturii ce exista în cadrul familiei respective divinitatea feminină (reprezentată prin vasul de ofrandă), asigura comuniune dintre viața obișnuită și cei ce-și aveau lăcașul pe un alt tărîm. De asemenea, nu trebuie neglijat nici faptul că ele nu au fost depuse la toate mormintele și nu este exclus ca prezența sau absența lor să fi fost „impusă” de o necesitate oarecum obiectivă. Astfel, numai cei ce erau poate prea mult iubiți în familie sau care aveau nevoie de un ajutor (cum sînt copiii), vor fi fost înconjurați de o grijă deosebită, avînd alături pe cineva (reprezentarea în formă umană a divinității) și care le asigura și legătura cu cei rămași în viață. Dar așa cum am subliniat mai sus, încercarea de a pătrunde în universul spiritual al comunităților tribale montene este încă temerară, chiar dacă datele de care dispunem în prezent ne permit să depășim stadiul descrierii strict tipologice a diferitelor categorii de obiecte și vase, ele însă ne incită să sugerăm sub forma unor ipoteze de lucru, semnificațiile și sensurile noi și care sînt posibile să le fi avut aveau. (fig. 12—15).

Mai puțin numeroase și probabile cu un rol oarecum limitat, în ansamblul de credințe magico-religioase, sînt reprezentările zoomorfe, precum și vasele corespunzătoare modelate mai mult sau mai puțin realist. (fig. 30/2). Din cîte cunoaștem în prezent numai în cîteva complexe de locuire specifice fazelor I_{C1} — I_{C2} și incidental în faza Ia sau IIa—II-b, au fost semnalate figurine zoomorfe fragmentare reprezentînd animale domestice (oi, capre, berbeci) sau

38 I. Nestor în *Istoria României*, 1960 ; E. Zaharia, în *Actes...*, VIII, Beograd, 1971 : Dintr-un anumit punct de vedere, am putea să considerăm că vasele de ofrandă nu sînt o creație ad-hoc, ci ar fi o formă evoluată prin transformarea askos-ului, care are de asemenea, corpul în trei etaje, în prototip independent. Totuși noi înclinăm spre cea de a doua variantă, în sensul că este o formă independentă, care a cunoscut apoi o evoluție ca și celelalte tipuri, ceașca, borcanul, bolul. etc.

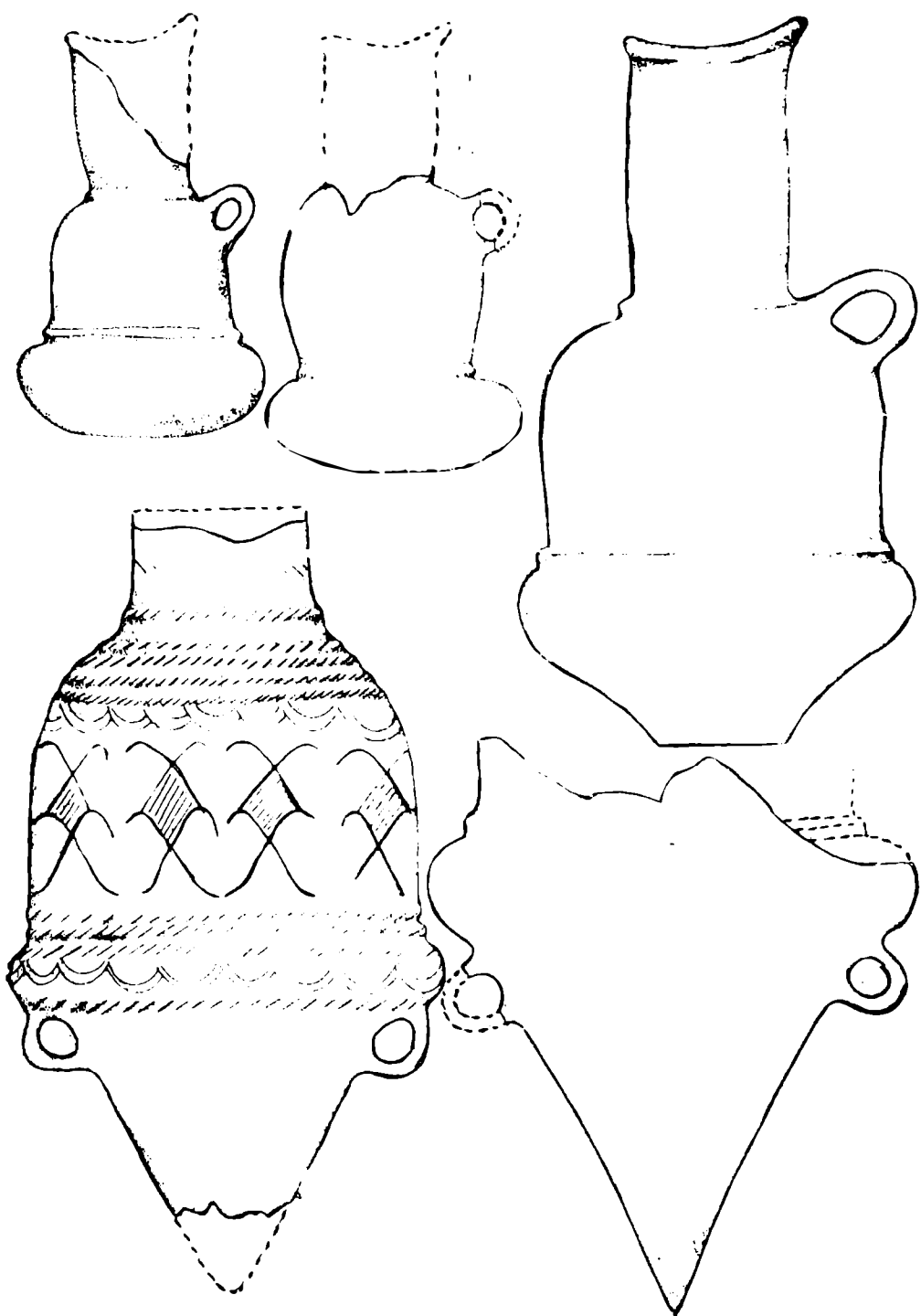

Fig. 14. — Cindești. Căni și vasele de ofrandă descoperite pe locul de cult de la
<http://www.cimec.ro> <http://crai.ro>

sălbatică (mistreț, căprior). Cu toate că ele nu au fost găsite într-un context anumit (loc de cult sau altar familial), acestea ca și reprezentările antropomorfe, vor fi avut un rol bine precizat atunci când se oficiau unele ritualuri în care erau implicate activitățile practice, vânătoarea și păstoritul. În afară de aceste figurine zoomorfe, de obicei miniaturi, au mai

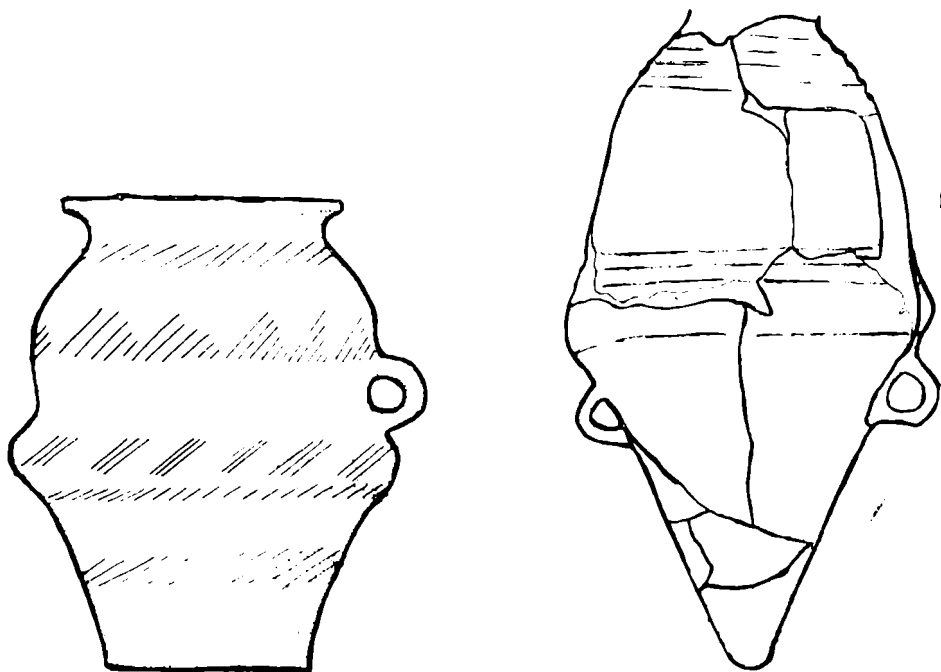

Fig. 15. — Cindești. Borcan ? și vas de ofrandă, faza IIb ; pe al cărui contur poate fi schițată o siluetă feminină. cca. 1/5 : 2 ; cca. 1/2 : 1.

fost semnalate (cu o singură excepție) și fragmente care par să provină de la vase zoomorfe. Singurul exemplar întreg, descoperit în așezarea IC₃, de la Corni³⁹, a fost modelat în formă de berbec, fiind redată cât mai fidel trăsăturile sale. Corpul vasului a fost decorat cu motive incizate dispuse în benzi orizontale, în interiorul cărora se găseau triunghiuri cu cîmpul acoperit cu împunsături. Gura vasului era plasată în zona centrală (adică aproximativ pe locul ce marca centrul coloanei vertebrale), și avea buza întărită și ușor răsfrîntă. Ținînd seama de faptul că pînă acum nu s-au găsit decît prea puține fragmente provenind de la vase zoomorfe, putem presupune că purtători Monetoru, nu socoteau că la oficierea unor ritualuri este necesar să fie folosit neapărat și un vas zoomorf ; de altfel, nici în aria celorlalte culturi contemporane din spațiul carpato-dunărean, ele nu apar decît foarte rar. În afară de acestea, trebuie totuși să amintim că mai ales în fazele Ib—Ia, una din categoriile de vase, cu corpul

39 Informație, Al. Vulpe, căruia îi mulțumim călduros.

bitronconic, au torțile modelate în formă de cap de berbec, sau sînt aplicate numai coarneau, redatc foarte realist. Vasele de acest timp nu sînt prea frecventc, fiind preferate cecștile, bolurile, etc., a cȃror prelucrare era incomparabil mai facilă decît a acclora prezentate mai sus. Este posibil ca ele sȃ fi fost folosite nu atit ca vase uzuale, ci pentru libații în cadrul unor ritualuri cu caracter păstoresc.

Pe lîngă vasele sau reprezentările plastice zoomorfe, în aria Monteoru de care ne ocupȃm aici, s-au descoperit și citeva fragmente precum și un exemplar întreg, modelat realist dupȃ pasȃrea acvatică (rațȃ sau lebȃdȃ). Acestea au fost semnalate în așezȃri corespunzȃtoare fazelor IIa—IIb, de la Cindești. Figurina păstrȃtȃ în întregime, reprezintȃ o rațȃ plutind, și era probabil o anexȃ pentru o piesȃ de cult sau eventual fusese aplicatȃ pe toartȃ de vas. (Fig. 9/11). Trebuie în mod deosebit sȃ subliniem faptul cȃ în comparație cu alte culturi contemporane, purtȃtorii Monteoru nu au acordat o atenție specialȃ realizȃrii unor miniaturi reprezentȃnd pasȃrea acvatică (și nici nu au folosite motive decoratice sub aceastȃ formȃ) așȃ cum se practica în aria Vattina, Otomani sau în cercul de civilizație micenian. De altfel, reprezentarea plasticȃ a pasȃrii acvatice va cȃpȃta o semnificație deosebitȃ în perioada bronzului final și apoi în hallstatt. Lebȃda plutind sau trȃgȃnd carul solar, împreunȃ cu motivele decoratice ce-i conturau forma schematic sau mai realist, vor cunoaște o largȃ rȃspȃndire, așȃ cum este bine știut, în zonele est centrale ale Europei, la sud de Balcani și în zonele nord-vestice ale continentului nostru.

Este înșȃ foarte interesant sȃ menționȃm faptul cȃ în aria Monteoru, chiar dacȃ nu a fost realizatȃ frecvent pasȃrea acvaticȃ, în schimb au lucrate vase reprezentȃnd copia exactȃ sau stilizatȃ. Aceastȃ categorie cunoscutȃ sub numele de vase-askos, au fost semnalate încȃ de la începutul etapei I a fazei I_{C3} și continuȃ în mare mȃsurȃ formele ceramice cristalizate în cele trei etape de evoluție ale fazei I_{C4}. Trebuie de asemenea, sȃ subliniem faptul cȃ la sfîrșitul fazei I_{C3}, ele devin mai rare pentru ca apoi, în etapa a II-a a fazei I_{C2}⁴⁰, sȃ disparȃ brusc și sȃ nu mai

40 Pentru evoluția vasului respectiv în cadrul fazei I_{C4} și I_{C3} vezi la I. Nestor (loc. cit., SCIV, 1950, 1953, 1955 și Istoria Romȃniei vol. I) și E. Zaharia, loc. cit., Atti., VIII, 1970, Beograd, p. 52-60; Referindu-ne la acest tip de vas am avut în vedere, forma așȃ cum a fost definitivatȃ la începutul fazei I_{C3}; precum și tipul evoluat nemijlocit, semnalat în faza I_{C2} și nu anumite forme de cecști cu o singurȃ toartȃ care apar la începutul fazei I_{C1} și vor cunoaște un procentaj cu valori ascendente pȃnȃ la sfîrșitul fazei IIb. De obicei, ele au corpul scund, gura largȃ și marginea buzei rotunjitȃ și ușor rȃsrȃntȃ (asemȃnȃtoare cu cea de la askos) în zona opusȃ torții. Ca aspect ele amintesc vag prin trȃsȃturile lor de vasul askos. Dacȃ judecȃm astfel, firește am putea încerca sȃ stabilim o filierȃ de trecere de la askos la ceașca amintitȃ, dar credem cȃ ea a apȃrȃt independent, prototipul fiind deja prezent în cursul fazei I_{C2}, permițȃndu-ne sȃ urmȃrim apoi transformȃrile graduale pe parcurs. Este înșȃ mai verosimil, ca odatȃ cu modificȃrile care au avut loc în felul de a gȃndi și a realiza anumite modele, sȃ fi considerat cȃ askos-ul era o formȃ prea apropiatȃ de un exemplar viu, concret și l-au înlocuit cu un simbol, ceașca ale cȃrei trȃsȃturi amintȃnd doar vag vechiul prototip sȃ fie mai degrabȃ în concordanțȃ cu cerințele lor. Din acest motiv, noi am socotit cȃ evoluția askos-ului se oprește în faza I_{C2}; cȃnd spontan sau deliberat își face apariția noul prototip.

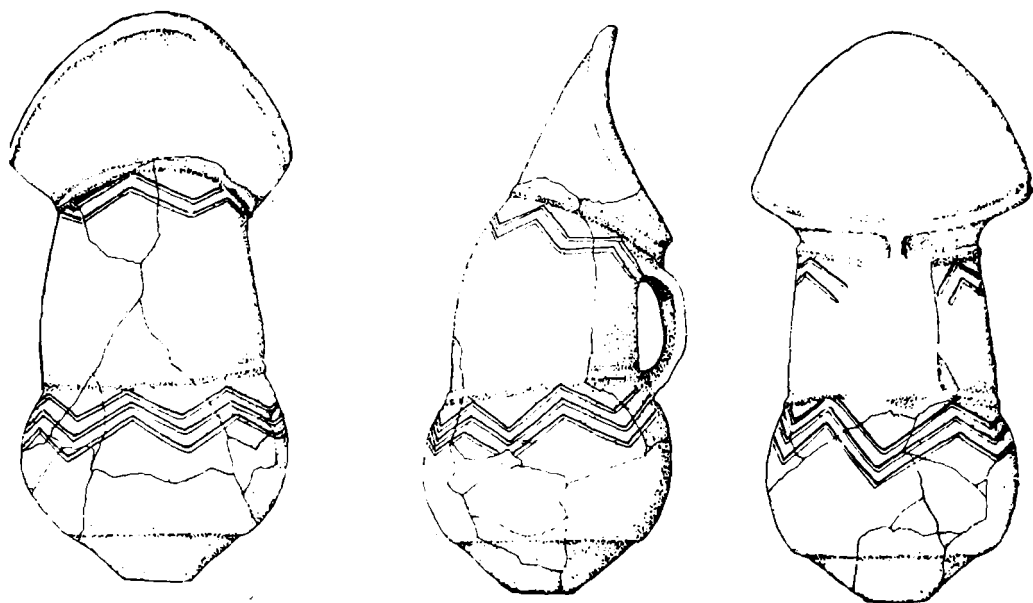
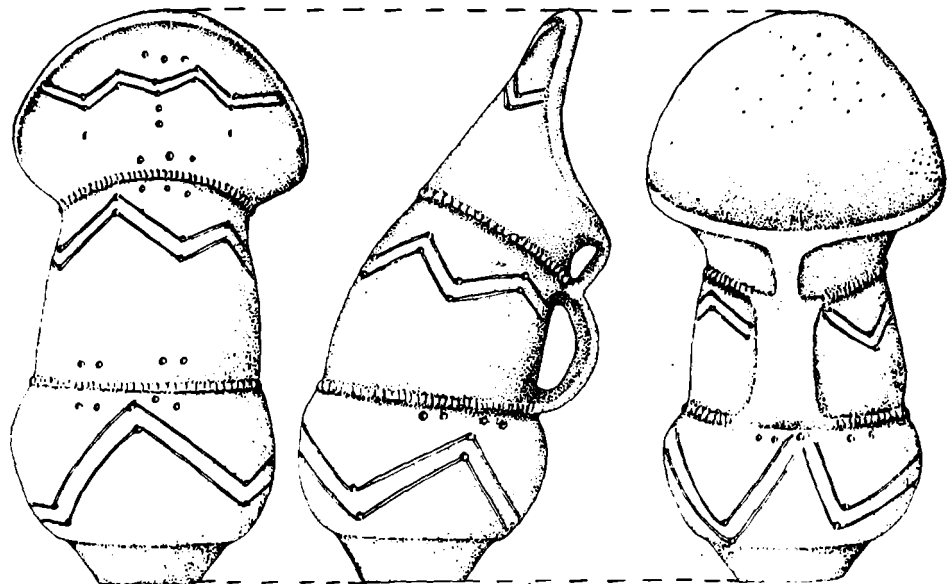

Fig. 16. Askos-urri descoperita la Cladest, sc. 1/2.

reapară pînă la sfîrșitul culturii Monteoru. (fig. 16, 17, 18). Din punct de vedere tipologic, askos-urile la care ne referim sînt strîns înrudite cu acelea ce-și fac apariția în aria Schnekemberg în cea de a doua fază de evoluție a acestei culturi⁴¹, vase care nu reprezentau copia exactă a păsării acvatice ci a unei forme mai stilizate. În legătură cu aceasta, amintim că în zonele situate de o parte și de alta a Dunării, bazinul mediteranean și zonele est-central europene, vasele în formă de rață sau lebădă plutind au o veche tradiție și sînt preluate după cum se știe și de culturile epocii bronzului, dîndu-le o semnificație adecvată noului context. Așa se și explică faptul că în aria Glina și Schnekemberg vasul askos este modelat în mare măsură după vechile tradiții. Cu toate acestea, constatăm că în aria Schnekemberg, se conturează deja trăsăturile unei forme deosebite alături de aceea similară, din complexele culturii Glina (unde se va păstra doar prototipul arhaic). Astfel, constatăm că la noile modele corpul păsării este mult diminuat, gîtul, dar mai ales gîșă devine elementul principal, după cum și ciocul larg deschis, constituie partea superioară (gura), vaselor de acest tip. Această nouă variantă va fi adoptată de către purtătorii Monteoru și adaptată căpătînd trăsături specifice, deosebite esențiale de cele ale vechiului prototip. Vasul va avea acum trei părți distincte și va sugera pasărea cu ciocul larg deschis îndreptat către cer! În unele cazuri se va aplica și un decor realizat din incizii și împunsături, dispuse în benzi sau cercuri concentrice. Vasele de acest tip sînt prevăzute cu una sau două torți, din bandă, așezate în zona de demarcare dintre etajul superior și cel mijlociu. Este foarte important să subliniem aici că dintre culturile clasice ale bronzului carpato-dunărean, numai purtătorii culturii Monteoru au ajuns la abstractizarea reprezentării păsării acvatice în formă de vas-askos, în timp ce în aria Wietenberg sau Otomani, forma clasică își păstrează trăsăturile esențiale. În cadrul culturilor Tei sau Verbicioara, vasul-askos nu a fost semnalat pînă în prezent în nici un context arheologic⁴². În aceeași ordine de idei, trebuie să remarcăm că în ariile culturilor situate de o parte și de alta a Dunării mijlocii, cea Balcano-Adriatică, sau în cercul de cultură micenian, pe lingă vasele reprezentînd pasărea acvatică plutind sau sugerînd ideea de a fi fost așezată în cuib, apar și forme de vase la care s-au modelat picioarele, în unele cazuri imitînd pe acelea umane. Tot aici mai sînt prezente și exemplarele cu corpul în formă de pasăre și capul uman dar într-un procentaj foarte redus față de tipul clasic de vas-askos⁴³. Revenind la askos-urile din aria Monteoru, menționăm faptul

41 Vezi la A. Prox, op. cit., pl. XXIII/1, 4.

42 K. Horedt, op. cit., Dacia NS, IV, 1960, fig. 16/1, 3; T. Bader, op. cit., fig. XXIX/8—9. În ceea ce privește celelalte două culturi, constatăm că și în aria Monteoru, o categorie de cești asemănătoare sub aspectul tipologic cu cele menționate de noi mai sus. Nu ar fi exclus ca ele să reprezinte același simbol, dar fără o semnificație specială, vasele respective fiind în exclusivitate o categorie folosită în mod obișnuit (pentru aceste tipuri de vase, vezi: D. Berciu, op. cit., Dacia, NS, V, 1961; V. Leahu, op. cit.; S. Morintz, op. cit. 1978).

43 T. Kovacs, op. cit., 1978, fig. 45—46; N. Kálicz, op. cit., fig. LII/10, LX/3, LXIX/1, CXIV/1a—2c (pentru culturile mai vechi); M. M. Dušek, Arch. Pozl., VIII, 5, 1956, p. 647-656; W. J. Beer, Swiatowit, XVII, 89-190; (pentru culturile mai tirzii, M. Garasanin, op. cit., 1955; G. E. Mylonas, op. cit.,)

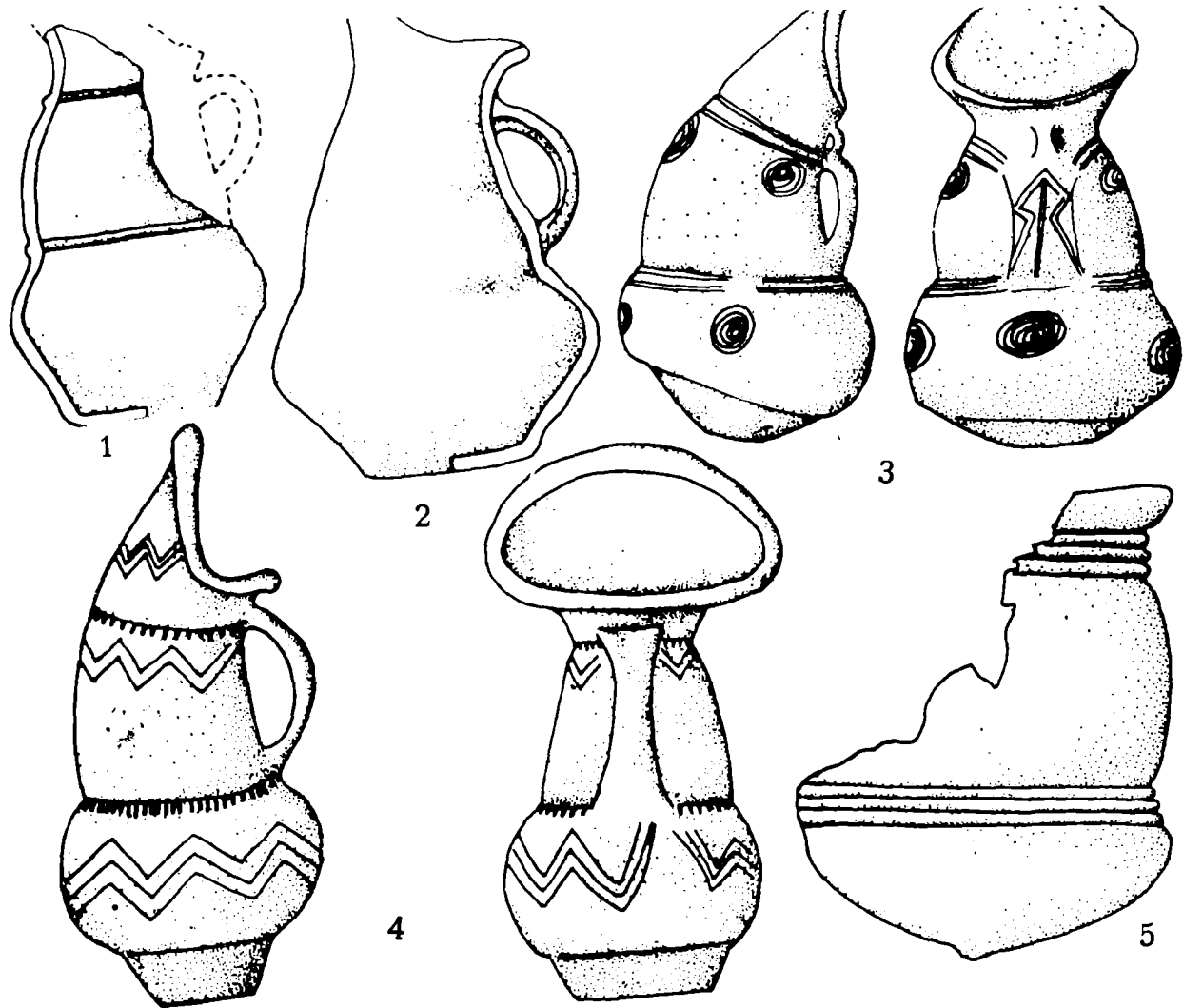

Fig. 17. — Askos: 1. Gindești; 2. Poiana; 4. Bogdănești, cca. 1/2.

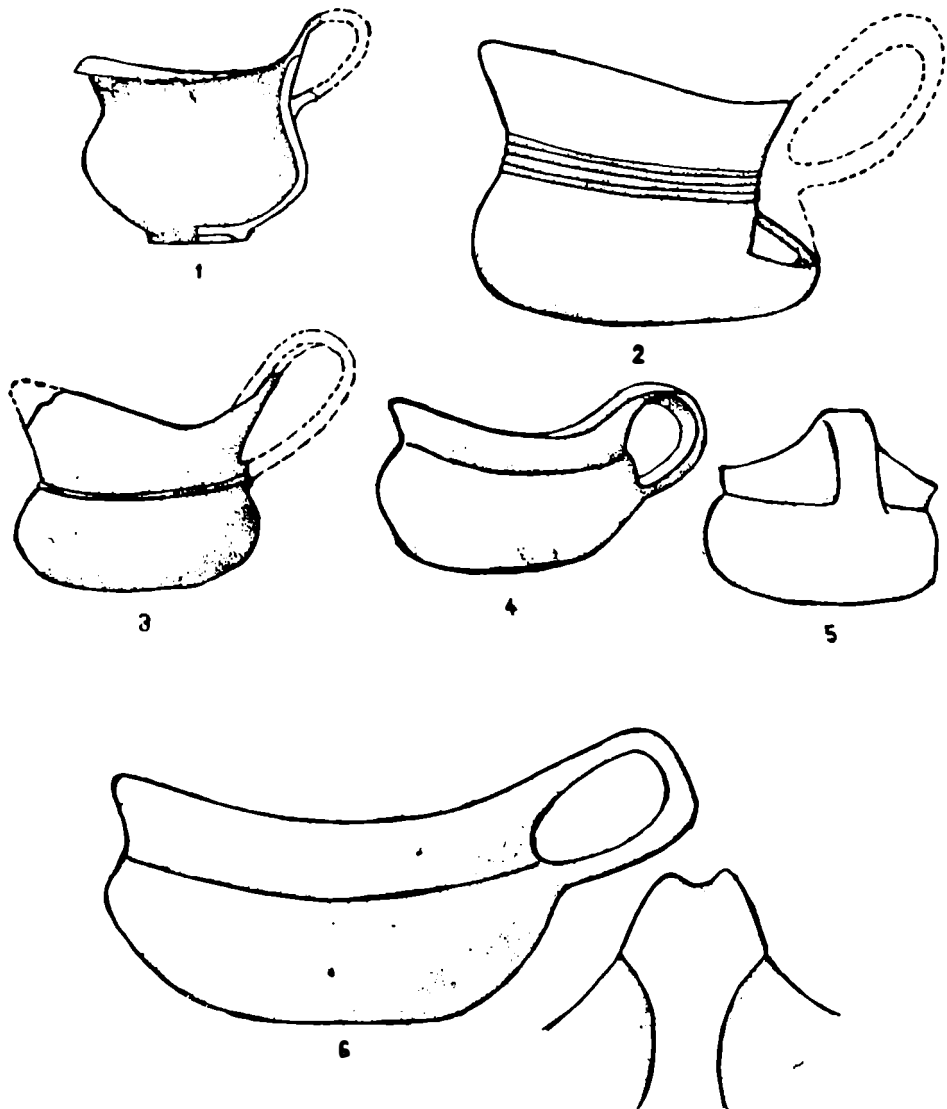
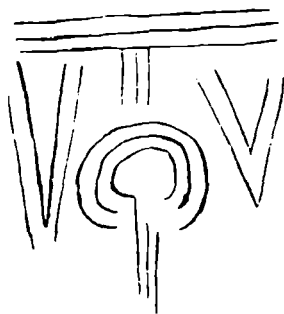
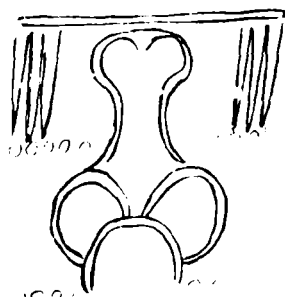
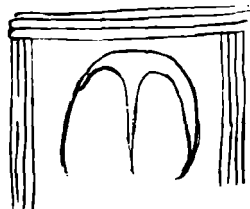
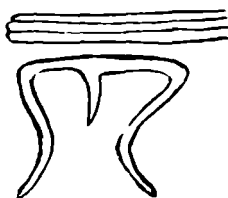
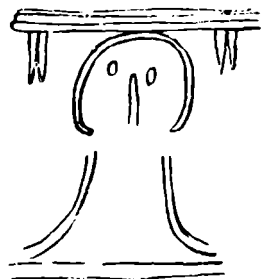

Fig. 18. — Cesti cu gura arcuită și marginea supraînălțată asemănătoare askos-urilor. 1—2 : Terchești ; 3—6 : Cîndești.

că pînă acum nu au fost semnalate vase realizate din combinarea elementului uman și al păsării acvatice (ca două elemente din care se compun trăsăturile esențiale ale acestei forme de vas). Dacă însă ne referim la aplicarea unui motiv decorativ care să sugereze silueta umană, atunci firește nu putem omite askos-urile la care se aplică pe torți unele ornamente care sugerează conturul unei siluete umane. Mai deosebit este doar un askos la care pe fața opusă torții, decorul este aplicat în așa fel încît dă impresia că întregul vas a fost modelat ca o siluetă umană. Fără îndoială, această categorie de vase a fost creiată în primul rînd pentru a fi utilizată în cadrul unor practici rituale (libații). Dar, nu putem trece cu vederea faptul că ele au fost identificate și în inventarul unor morminte de înhumare și incinerare (faza I_{C1}), ceea ce ne face să presupunem că după ce erau oficiate unele ritualuri care precedau așezarea în lăcașul de veci al celui ieșit din viață, vasele care au servit la banchetul ritual au fost depuse în mormint⁴⁴. Începînd cu faza I_{C2}, etapa a II-a, askos-urile vor fi înlocuite cu vasele din ofrandă, cu o semnificație mai complexă, așa cum am încercat să schițăm mai sus. Cu toate că nu poate fi contestat rolul lor (la oficierea unor ceremonii), trebuie să menționăm că exemplare întregi sau fragmentare au apărut și în complexele de locuire sau incidental în pămîntul de umplură al gropilor cu resturi menajere, fapt care dovedește folosirea lor și ca vase obișnuite, uzuale.

Pentru a încheia această prezentare a celor două categorii de piese de cult, figurine antropomorfe și zoomorfe, precum și a unora din vasele modelate după aceste reprezentări plastice, trebuie să amintim că în aria Monteoru au fost semnalate cazuri cînd pe ceramica uzuală s-au aplicat motive decorative care realizau schematic silueta umană. În schimb, nu cunoaștem deocamdată nici un vas pe care să se fi aplicat vreun ornament, zoomorf. Faptul nu este întîmplător dacă avem în vedere că gama motivelor decorative era foarte riguros constituită, iar aplicarea lor se făcea conform unor reguli bine precizate. De altfel, nici în ariile culturilor contemporane cu Monteoru ca Otomani, Wietenberg, Tei, Verbicioara, Costișa, decorul zoomorf nu a putut fi încadrat între motivele ornamentale, întrucît el făcea o notă discordantă (ne referim la faptul că erau preferate cele geometrice-triunghiuri, meandre, spirale) intercalarea lui cu celelalte fiind practic imposibilă. Dar, nu este mai puțin adevărat că în bronzul tîrziu și apoi în Hallstatt, decorul zoo-

44 Vezi la nota de mai sus: S-ar putea însă considera că unele askos-uri care au pe toartă sau chiar pe corp un motiv decorativ realizat din incizii și care conturează foarte schematic o siluetă umană, să reprezinte combinația elementului uman cu cel zoomorf. Noi însă nu am avut în vedere acest lucru ci asocierea celor două elemente în sensul strict al cuvîntului, ori din acest unghi de interpretare, vasele discutate au trăsăturile bine definite, iar decorul amintit este folosit doar incidental. Cu toate acestea, nu trebuie exclusă ipoteza potrivit căreia aplicarea acestui ornament este posibil să fi fost făcut în ideea de a contopi două simboluri, mai ales atunci cînd vasul respectiv era destinat să fie pus în mormint (exemple de askos-uri prevăzute cu motivul decorativ descris aici în așezările la Costișa și în necropola de la Cindești).

Fig. 19. — Realizarea feței sau siluetei umane pe ceramica din fazele Ic2 —Ic1 —Ia.

morfi va căpăta o oarecare pondere, mai ales atunci când pe vasele respective nu se aplică nici un fel alt ornament ⁴⁵.

În ceea ce privește decorul antropomorf, de pe ceramica uzuală din cultura Monteoru, trebuie să menționăm că el nu apare frecvent, fiind sesizat cu certitudine numai în faza Ic₂ și Ib—Ia. Astfel, alături de motivele decorative specifice (linii în relief dispuse în benzi, unghiuri, romburi, arcade) s-au semnalat și siluete sau numai capul uman, realizate schematic și intercalate într-un mod foarte ingenios printre acelea obișnuite. De obicei, fața umană este creionată doar numai din câteva linii în relief (conturul fiind realizat printr-un semicerc sau oval, nasul, o linie scurtă, dispusă vertical, iar ochii, două mici proeminențe, nici odată nu se conturează gura și bărbia). Arareori este realizată dintr-o singură linie și silueta feminină, motivul respectiv fiind aplicat pe suprafața vaselor și cite odată și pe torți. (Fig. 19 ; 20 ; 21/1—3 ; 29/1).

În faza Ib—Ia, alături de realizarea sub formă de decor (prin incizii fine) a feței umane, redată tot așa de schematic ca și în faza Ic₂, apare într-o manieră deosebită de cea precedentă și silueta feminină. (Fig. 21/2, 4). Ea este doar creionată printr-o bandă incizată dispusă vertical și întretăiată de una în arcadă cu capetele deschise în jos (atunci când se dorește a se sugera personajul în mișcare) și cu capetele în sus (pentru a sugera atitudinea de rugă, implorare ?). Am înserat aici și această categorie de vase uzuale, prevăzute cu decor antropomorf nu cu atât că ele vor fi fost folosite în anumite împrejurări cu caracter ritual (este puțin probabilă această ipoteză) ci mai mult pentru a sublinia că s-a urmărit mai degrabă realizarea unui simbol (nu neapărat magico-religios). Deși este necesară multă prudență atunci când se încearcă să se găsească semnificația, ideia pe care au dorit să o exprime cei ce au lucrat vasele respective, ne putem gândi totuși că aceste reprezentări schematice vor fi simbolizat omagiul adus forței umane. Și era firesc, pentru că numai omul prin munca sa realiza o gamă atât de variată de forme ceramice și motive decorative atât de ingenios combinate.

⁴⁵ Dacă pentru faza Ic₂, decorul amintit realiza aproape corect mai ales fața umană, cel semnalat în fazele Ib—Ia, poate să sugereze și altă interpretare decît aceea formulată de noi mai sus. Astfel, B. Hănsel, ocupîndu-se de unele reprezentări antropomorfe în care a inclus și una care apare pe un vas de la Gîndești din necropolă, a considerat-o pe aceasta din urmă drept un motiv decorativ ce simboliza un dans ritual (vezi în Atti..., 1971, Beograd, p. 76—83). Asemănarea cu unele imagini de pe vasele ce se găsesc în alte culturi nu poate fi atribuită purtătorilor culturii Monteoru (ca sens) întrucît aceștia și-au conceput reguli de ornamentare a ceramicii după ale criterii. Este însă adevărat că într-un singur caz, pe unul din vasele de ofrandă din ansamblul de cult de la Cîndești—Coasta Banului decorul incizat sugerează un grup de „femei” ținîndu-se de mînă ; pentru acesta, suprafața etajului mijlociu al vasului a fost degajată de ornamentele obișnuite și s-a aplicat pe întreg registru orizontal, romburi cu cîmpul hașurat, cu laturile prelungite și ușor indoite, astfel, încît ne apare simbolul unei „hore”. Faptul nu este întîmplător dacă avem în vedere că însăși modelarea vasului a fost făcută pentru a sugera o siluetă feminină, iar adăugarea decorului a avut ca scop să sublinieze că dansul ritual care însoțea probabil ceremonia respectivă era rezervat în exclusivitate femeilor.

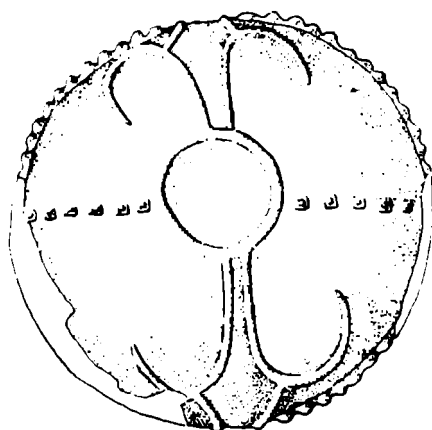
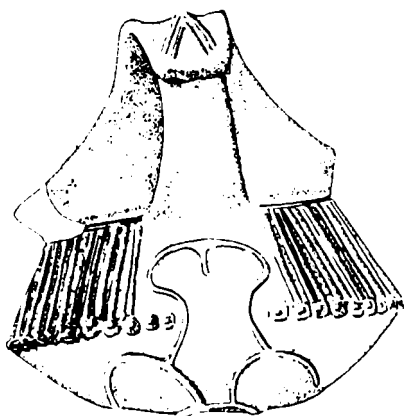
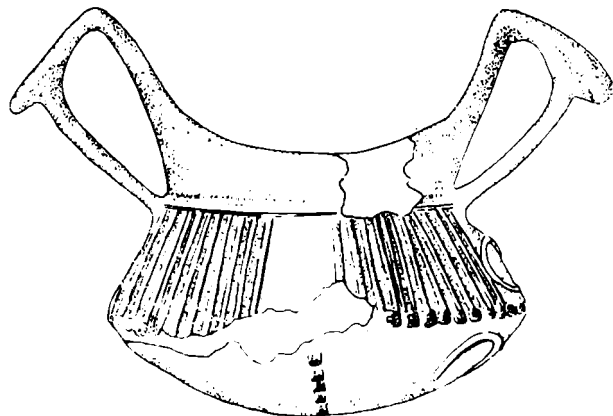

Fig. 20. — Cindești. Vas din faza Ic2, pe care s-a aplicat două siluete umane, dispuse simetric în

În sfârșit, revenind la obiectele de cult descoperite în așezările Monteoru din zona de care ne ocupăm aici, trebuie să ne mai oprim și la miniaturile reprezentând carul votiv. Acestea au fost semnalate în complexe de locuire, dar nu într-un context anumit (cu excepția doar a pieselor găsite împreună cu un idol antropomorf, fragmentar din locuința IIA—IIB, de la Cindești (care provenea fără îndoială de la un ansamblu — carul cu roți), precum și a unui exemplar întreg (car, fără roți), din inventarul unui mormînt din faza IC₃, din necropola de la Cindești. Așa dar, este dificil în momentul de față, să determinăm rolul, semnificația ce o vor fi avut aceste obiecte folosite fără îndoială în practicile rituale, care erau oficiate de către purtătorii Monteoru. Am făcut această precizare pentru că este știut că în epoca bronzului, una din formele concrete de reprezentare a divinității, era exprimată prin transpunerea sa aidoma chipului uman și așezată într-un car tras de lebede cum este cazul piesei descoperite la Dupljaja⁴⁶, sau tras de 2—4—6—8 perechi de boi sau cai așa cum se obișnuia adesea în ariile de cultură anatoliene, egeene sau miceniene, încă dintr-o perioadă anterioară epocii bronzului⁴⁷.

În ceea ce privește piesele descoperite în aria Monteoru, trebuie să subliniem că în ciuda faptului că nu sînt prea numeroase, ele apar în toate stațiunile Monteoru cercetate pînă acum, încă de la începutul fazei C₁ și se mențin fără schimbări (nu avem nici un indiciu care să ne permită să întrezărim transformări din punct de vedere tipologic de-a lungul celor 7 faze de evoluție) pînă la sfîrșitul fazei IIB⁴⁸. Fragmentele și cele cîteva miniaturi întregi identificate în diversele așezări, ne oferă date suficiente pentru a le reconstitui trăsăturile lor tipologice. Astfel, forma carului (piesa denumită — coșul căruței —), era patrulateră sau dreptunghiulară, vag trapezoidală (90% au cofrajul puțin înalt), cu marginile ușor întărite și lățite, nedecorate pe fețele exterioare (cu excepția cîtorva fragmente pe care s-au aplicat cercuri și linii în zig-zag, incizate). Semnalăm de asemenea, cîteva exemplare cu marginile crestate mărunt și prevăzute cu mici recipiente așezate în cele patru colțuri ale cofrajului. Roțile sînt aproape întotdeauna, pline (fără spițe), fiind modelată cîte odată și bucșa prin care trece osia, prin sublinierea și răsfrîngerea spre exterior a marginilor orificiului central al roții, precum și un număr infim de fragmente provenind de la roți și spițe. În aceeași ordine de idei, mai amintim că s-au găsit și miniaturi de roți pline pe care s-au aplicat șiruri de împunsături, incizii, etc., dispuse radial. Acestea nu erau motive decorative în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci sugerau mai degrabă cele 6—8 spițe și care se realizau firește ușor prin decor decît prin modelarea în ceramică. În linii generale piesele

46 Dj. Bošković, *Quelques observations sur le char culturel de Dupljaja*, Arch. J., III, 1959, p. 41-45; această cunoscută piesă a fost apoi reprodușă în nenumărate lucrări, pe care nu le mai cităm aici.

47 W. Treue, op. cit., 1965; W. Torbrügge, op. cit., 1968; Sr. Clark, S. Piggott, op. cit., 1965; Fr. Hanéar, *Das Pferd im prähistorische Zeit*, WKB, Band, XI, 1965, p. 81-250; I. Bóna, *Clay models of Bronze Age Wagons*, A. A. Hung., XII, 1960, p. 83-111; N. N. Cerednicenko, în vol. *Enoliti i bronzovii vek Ukraini*, 1976.

48 Acest fapt reiese din statistica făcută de noi (Epoca bronzului, ms.).

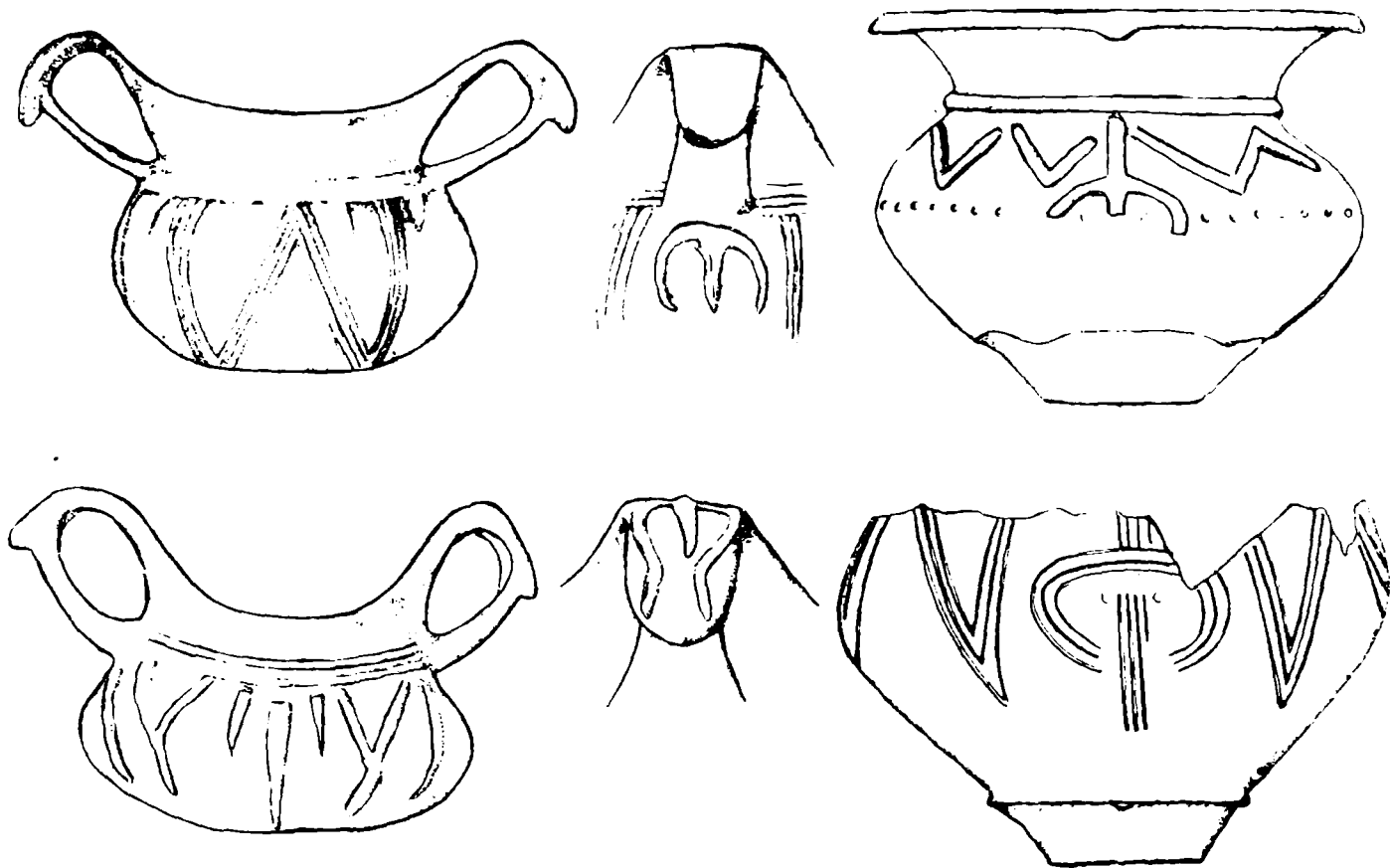

Fig. 21. — Cindești. Cești și borcane. 1—3 : sc. 1/2 ; 2—4 : sc. 1/5

descoperite în aria Monteoru de care ne ocupăm aici, nu au trăsături net deosebite de acelea semnalate în ariile culturilor contemporane ei ; cu toate acestea se impune sublinierea unora din caracteristicile miniaturilor prezentate mai sus. În acest sens, reamintim un fapt de altfel bine cunoscut că modelele lucrate din ceramică și mai târziu în bronz, reproduceau cum era și firesc cele două categorii de care : de luptă și transport. Carul de luptă avea de obicei 2 roți, dar sînt și cu 4 și era tras de cai, cofrajul era mai mic decît la carele de transport și adesea una din laturi era supradimensionată (latura din dreptul oiștei, unde se înhămau caii). Carul obișnuit folosit pentru transport, avea cofrajul nu prea înalt, de formă dreptunghiulară, iar caroseria era masivă și formată dintr-un ax central, cu două osii (carul fiind tras atît de cai cît și boi)⁴⁹. Am menționat aceste date, pentru a sublinia că piesele descoperite în aria Monteoru de care ne ocupăm aici, în 90% din cazuri au fost modelate după carele de transport. Cele două osii nu trec decît arareori direct prin cofraj, așa cum s-a observat în deosebi la miniaturile identificate în aria Wietenberg sau Otomani, ci formau împreună cu axul central, o piesă independentă — caroseria — și subliniem că 90% din piesele descoperite nu sînt perforate în cele 4 colțuri). Nu putem totuși omite faptul că s-au semnalat și fragmente provenind de la care ușoare, care aveau osiile trecute prin cofraj, dar, numărul lor nu depășește 10% (față de 90%, cum remarcăm mai sus). Dacă avem în vedere gradul de utilitate, atunci firește, carele cu caroserie masivă erau incomparabil mai bune pentru transport poveri grele decît acelea cu una sau două osii trecute prin cofraj. Este posibil ca acestea din urmă, prezente și în aria Monteoru (ne referim la fragmentele care aveau formă patrulateră și înățimea dublă față de cele dreptunghiulare), să fi fost folosite nu numai pentru transporturi ușoare ci și drept care de luptă, așa cum sînt considerate în mod obișnuit⁵⁰. Dar, cum este și firesc se pune problema în ce măsură aceste piese erau folosite în cadrul practicilor rituale pe care le implica cultul soarelui. În acest sens, este necesar să facem unele precizări ; astfel, din observațiile de pînă acum, constatăm că ansamblul de piese lucrate anume pentru a sugera „ideia mersului soarelui pe cer“, — carul votiv, tras de lebede sau cai, ce însoțea divinitatea —, aveau ca elemente principale roțile carului adesea supra dimensionate, carul propriu-zis era realizat fie în forma celui de luptă, fie ca un tron (un scaun cu spătarul plin). În alte cazuri, coșul căruței lipsește, rămînînd ca element principal doar caroseria și roțile. Mai târziu, în perioada finală a epocii bronzului și în Hallstatt, așa cum se știe, acest ansamblu nu mai are ca element principal „carul“, el este înlocuit cu un vas, cu discul solar, sau pasărea acvatică, așezate direct pe caroserie sau chiar pe o roată supradimensionată. Așadar, ansamblul de cult a căpătat trăsături

49 Vezi nota 47.

50 Vezi nota 47 și J. Hampel, *Altertum der Bronzezeit in Ungarn*, 1887 ; J. Stocký, *La Bohême à l'âge du bronze*, 1928 ; N. Åberg, *Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie*, V, 1935 ; J. Déschelette, *Manuel...*, II, 1, p. 442-257 ; W. Hensel, op. cit., 1974.

noi în concordanță cu semnificația pe care doreau să o exprime cei ce modelau carul votiv. Ori, este de la sine înțeles că „drumul parcurs de soare pe cer“ din momentul apariției sale pînă la zenit, precum și reparabilitatea acestui fenomen cu adînci implicații în viața omului (atît pe plan economic cît și spiritual), se realiza nu printr-o formă obișnuită ci printr-un simbol bine ales (roata care se învîrtește continuu cînd este pusă în mișcare și pasărea ce poate ajunge prin zborul ei la cer !), mai tîrziu calul înaripat va sugera aceeași idee). Dacă judecăm sub acest aspect atunci firește este mult mai dificil să considerăm că miniaturile reprezentînd carul de transport sau de luptă, așa cum ne apre în stațiunile Monteoru, vor fi fost făcute cu scopul de a simboliza soarele și drumul său pe cer. De altfel, nici miniaturile descoperite în aria Otomani sau Wietenberg⁵¹, prevăzute adesea și cu motive decorative solare alături de acelea caracteristice culturilor respective, nu par să fi fost făcute cu scopul de a întruchipa simbolul divinității solare (nu carul ca atare ci ansamblul în care era inclus). Trebuie de asemenea să menționăm aici că nici în ariile culturilor Costișa, Tei sau Verbicioara, nu au fost încă semnalate miniaturi ale carului votiv cu piesele adiacente care ar putea să fie interpretate ca transpuneri ale divinității solare și a ideii de apariție și dispariție repetată a acestuia pe cer. Nu este însă exclus ca miniaturile descoperite în aria Monteoru de care ne ocupăm aici, modelate aidoma pieselor folosite în viața obișnuită să fi fost făcută cu scopul de a simboliza belșugul obținut printr-o recoltă bună și prin aceasta mulțumirea ce era adusă divinității (avem în vedere faptul că în ele se găseau ofrande — grîne — ce urmau să fie consumate de focul sacru aprins pe unul din altarele unde se practicau ritualurile consacrate special de agricultori). Pentru comunitățile tribale Monteoru, care chiar dacă nu le locuiau într-o zonă de cîmpie, agricultura constituia una din activitățile de bază, ori a aduce ca prinos daruri (în mod simbolic un car de transport plin cu grîne pare verosimil). Dar, firește descoperirea unor alte piese poate modifica formularea ipotezei adoptate de noi sau poate aduce completări în sensul că vor fi fost folosite și în cadrul unor ritualuri cu semnificații deosebite (fig. 22/1—3 ; 23 ; 30/6, 8, 9).

Pentru a încheia această gamă de descoperiri, fie că este vorba de altare cu ansamblul lor de piese, fie că este vorba de obiecte semnalate disparat, trebuie să ne oprim și la formele sub care apare simbolul soarelui, realizat într-o manieră realistă sau mai abstractă de purtătorii culturii Monteoru. În acest sens, vom reaminti mai întîi principalele categorii de piese, chiar dacă unele au fost deja prezentate în cadrul unui ansamblu de cult bine determinat. Astfel, simbolul solar este realizat în primul rînd prin vatra rotundă, fie că este construită într-o locuință obișnuită și folosită ca atare, fie că apare într-un ansamblu de cult. Acestea din urmă, li se adaugă cîte odată și un motiv decorativ, simbolizînd repetabilitatea fenomenului de apariție și dispariție a soarelui pe

51 Gh. Bichlr, *Autour du problème des plus anciens modèles des chariots découverts en Roumanie, Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 67-86 ; I, Ordenlich și N. Chidioșan, *în Crisia*, 1975, p. 29-74.

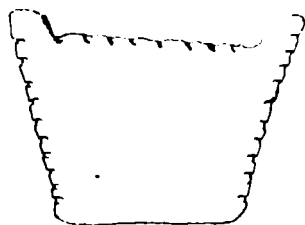
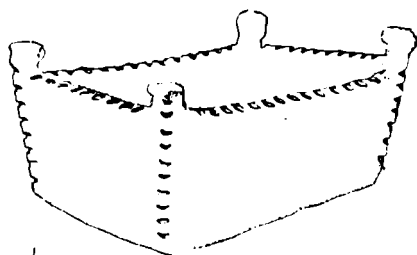
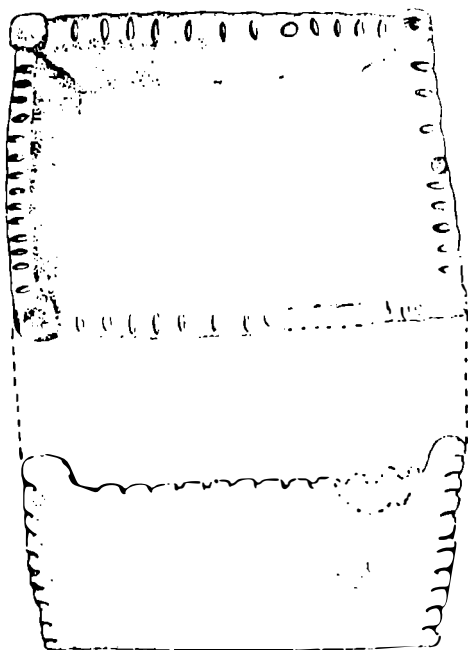
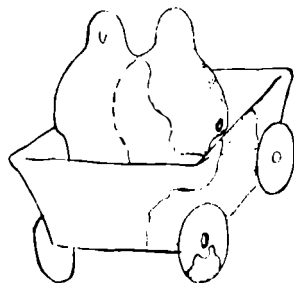

Fig. 22. — Cere votive descoperite la Cindești. 2 : reconstituirea ansamblului (carul cu idolul antropomorf descoperit în altarul din locuința I1b) ; 1 : sc. 1/1 ; 3 : sc. 1/4.

cer, realizat prin spiralele dispuse în sensuri opuse, ca cele de pe vatra de la Wietenberg, sau prin modelarea pe suprafața ei a discului solar, cum este cazul la Năstăseni, în aria Monteoru. În ceea ce privește vetrele din locuințe, s-a constatat că de nenumărate ori, înainte de a fi construită se spărgea pe locul respectiv, un vas sau mai multe (ce va fi conținut probabil un lichid sau hrană) și apoi se aplicau lipiturile. Vatra simboliza statornicia căminului și a acelor care locuiau acolo timp îndelungat și în același timp ea reprezenta legătura dintre pământ (pe care era așezată

și din care era lucrată) și cerul cu soarele, prin focul și flăcările ce se înălțau spre el. Ofrandele depuse înainte de a se construi vatra aveau ca scop cîștigarea bunăvoinței divinității și nu este exclus ca în cadrul

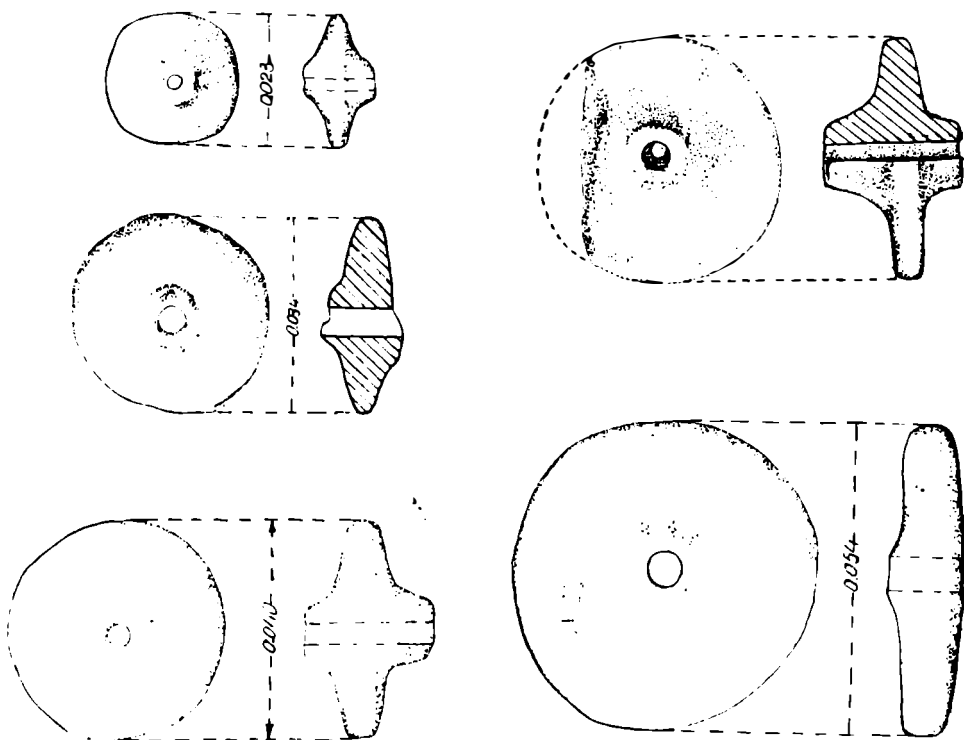

Fig. 23. — Roți de care descoperite la Cindești.

unor ceremonii mai modeste cu caracter familial cum ar fi cultul strămoșilor, focul de pe vatra locuinței să fi consumat unele din darurile aduse cu acel prilej. Forma vetrei aidoma discului solar nu era întâmplătoare; așa cum astrul ceresc încălzea și lumina pământul tot așa și vatra aducea căldură și lumină căminului respectiv.

Simbolul solar mai era realizat și prin discurile sau măsuțele lucrate din ceramică, semnalate în cadrul unor altare, pe care se depuneau ofrande (uneori aceste piese erau decorate).

Nu mai puțin interesante, sînt o categorie de „amulete” din lut ars, în formă de disc solar, prevăzute cu una sau două perforații pentru a fi agățate. În unele cazuri, sînt ornamentate fie cu o spirală strînsă⁵², fie cu un decor mai abstract cum sînt unele piese de la Cindești. Aici, deco-

52 Un exemplar frumos a fost descoperit la Cîrlomănești (vezi, Al. Oancea și V. Drimboceanu, SCIVA, 4, 28, 1977, p. 553, fig. 3/4).

rul incizat este dispus în scară și flancat de 2 linii ondulate — fulgerul ? — (acest decor ar putea simboliza năzuința de a se ridica spre cer — scara — și în același timp imposibilitatea de a-l realiza — fulgerul cu efectul său distrugător — ?). Este însă dificil așa cum am subliniat de nenumărate ori, de a descifra gândul, ideia ce vor fi vrut să o simbolizeze cei ce au lucrat nu numai această amuletă, ci și alte piese la care ne-am referit în cursul expunerii de mai sus. În legătură cu aceste amulete trebuie să menționăm că ele nu se găsesc în număr prea mare, în cazul stațiunii de la Cindești, de exemplu, nu au fost semnalate decît 10 piese în toate cele 12 nivele de locuire (începînd cu faza Ic₃ și pînă la sfîrșitul fazei IIb), iar în alte așezări ele sînt și mai rare. Acest fapt ne permite să sugerăm ipoteza potrivit căreia amuletele similare discului solar, vor fi fost purtate numai de către unele persoane care aveau un anumit rol atunci cînd se oficiau unele ritualuri legate de cultul soarelui ?⁵³. Simbolul solar, mai apare și pe alte obiecte cum este de exemplu carul votiv sau pe roțile fără spițe, ce-i drept mai rar în aria Monteoru decît în aria Otomani sau mai ales Wietenberg, unde decorul solar însoțește adesea motivele specifice culturilor respective. Nu putem omite de asemenea, nici faptul că în unele cazuri, se aplică în cele 4 colțuri ale carului mici discuri, alteleori chiar cupe reprezentînd firește același simbol solar⁵⁴.

Dar în afară de acestea, simbolul solar a avut o largă răspîndire mai ales în faza Ic₃, cînd a constituit unul din motivele principale cu care s-a ornamentat ceramica. Astfel, cercul sau cercurile concentrice tăiate în 4 (prin cele două diametre terminate la capete printr-o mică alveolă, marcînd poate sugestiv punctele cardinale ?) alteleori secționare în plan orizontal de un șir de împunsături, sau înconjurare de un cerc realizat din alveole sau chiar incizii scurte simbolizînd raze, reprezintă motivul principal al fazei Ic₃ (mai ales începînd cu etapa a II-a). Acest motiv solar este dispus în registre verticale separate între ele de benzi sau numai o linie realizate din împunsături sau incizii întrerupte, atunci cînd este aplicat pe cești și în registre orizontale cînd este aplicat pe borcane, vase de ofrandă, askos-uri, etc. Același decor ornamează și capacele (90%, rotunde și cu ramă interioară), fiind asociat adesea și cu o bandă unghiulară, realizîndu-se astfel un simbol combinat — soarele în formă de stea cu 6—8—10 colțuri. Nu

53 După statistica făcută de noi (epoca bronzului..., ms).

54 În aria Wietenberg, la unele miniaturi de care se aplică în colțuri capul de berbec mai mult sau mai puțin stilizat; aceeași observație o putem face și cu unele exemplare din aria Otomani (Vezi : K. Horedt, op. cit., Dacia, NS, IV, 1960, fig. 12/7), T. Bader, op. cit., 1978, pl. XXXVI/20-27. Nu este exclus ca și pe torțile unor cești, cei doi butoni adesea cu suprafața lătită să reprezinte simbolul discului solar, așa cum ne apare la unele vase din faza II a de la Cindești sau Terchești. Cît privește vasele de la Cîrlomănești, Al. Oancea, consideră că de la torțile cu mici cupe sau disc „pe aceeași linie tipologică” se vor naște cele cu cap de berbec (SCIVA, 4, 28, 1977, p. 520, fig. 11/3, 7), dar nouă nu ni se pare verosimilă această filieră. Capul de berbec apare nu ca un șir de încercări succesive, ci ca un element nou probabil cu o semnificație deosebită și chiar dacă am admite dezvoltarea treptată ea nu a putut avea ca punct de plecare discul sau micile cupe de pe torți.

lipsește nici cazurile când în interiorul cercului se aplică un motiv incizat dispus radial, centrul fiind bine subliniat cu o alveolă⁵⁵. (fig. 24).

Începând cu faza Ic₂, acest decor dispăre de pe majoritatea formelor ceramice, fiind păstrat doar pe capacele rotunde unde se vor aplica

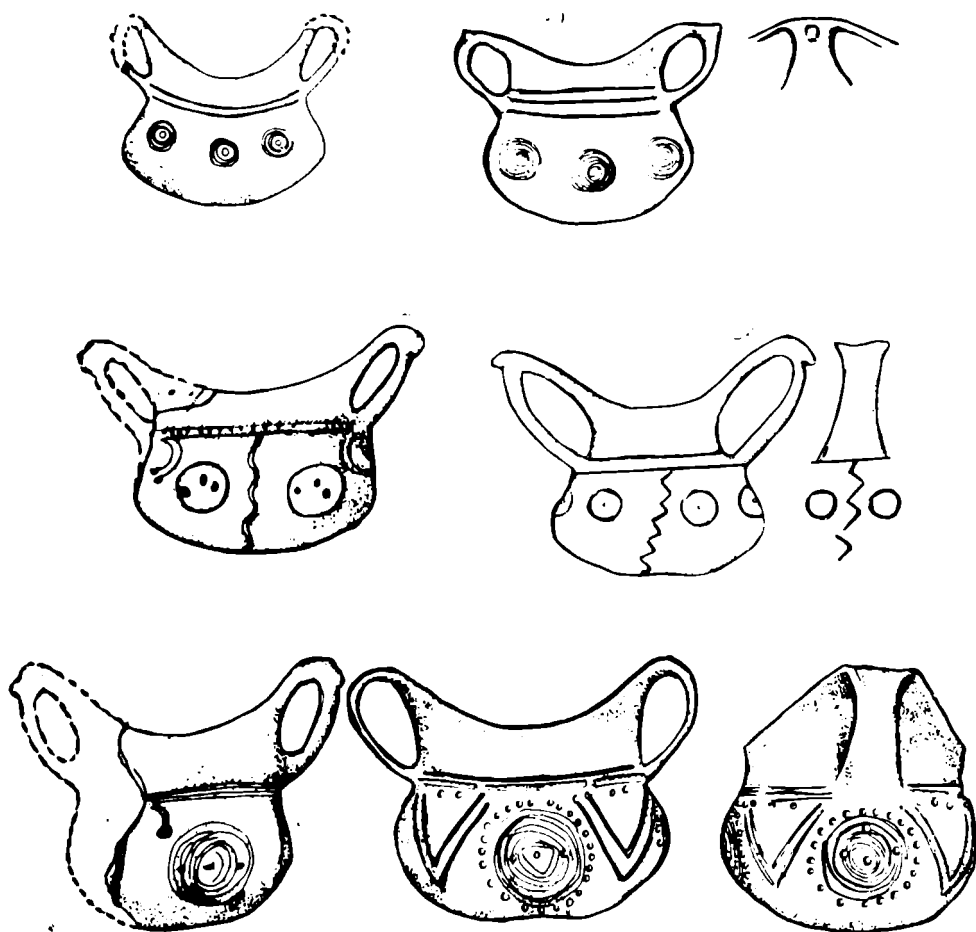

Fig. 24. — Cindești. Cești din faza Ic₃, prevăzute cu decor solar. cca. 1/3.

cercuri concentrice (dar distanțate între ele), realizate din linii în relief sau discul solar cu raze (fig. 25/4—5, 6—7). De altfel, în gama motivelor decorative executate mai ales din linii în relief, constituite foarte riguros decorul solar nu putea fi intercalat⁵⁶. La sfârșitul fazei Ic₂, motivul solar

⁵⁵ Acest decor înscris valori de aproximativ 65% din totalul de motive de bază ce se aplică pe vasele din faza Ic₃ (obn. ns.).

⁵⁶ Idem. (cf. observațiilor noastre referitoare la faza Ic₂).

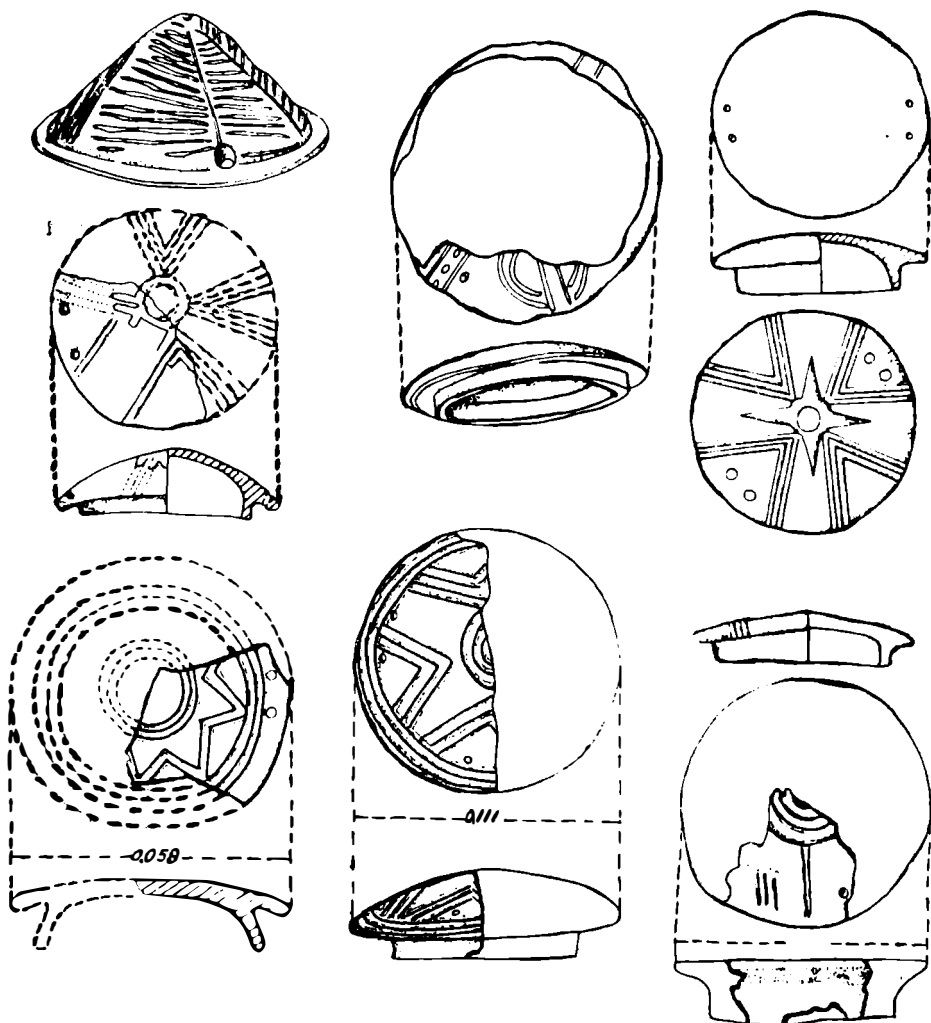

Fig. 25. — Capace din fazele Ic₁—Ic₂, decorate cu motive solare. 1, 3, 4—6 : Cîndești ; 2 : Minăstioara. cca. 1/2.

este total eliminat și va reapare în alt context la începutul fazei IIa (fig. 29/2). Este posibil ca eliminarea motivului solar de pe ceramică să se fi datorat faptului că acest simbol va fi căpătat o nouă valoare și s-a considerat probabil că el nu mai putea fi banalizat prin aplicarea lui pe formele ceramice uzuale. În sensul celor relatate mai sus, menționăm că și în cadrul altor culturi contemporane cu Monteoru sau anterioare ei, decorul solar va cunoaște o largă utilizare pe ceramica uzuală mai ales în fazele corespunzătoare etapelor de început, el fiind apoi eliminat brusc

sau treptat⁵⁷. Nu ar fi greșit dacă am considera că acest fenomen se petrece odată cu cristalizarea în forme riguroase definite a cultului soarelui, fapt care aducea după sine constituirea unor reguli, ce impuneau folosirea mai limitată a simbolului solar, adică aplicarea lui de predilecție pe obiecte și piese întrebuintate cu prilejul ofierii cultului ca atare⁵⁸. În ceea ce privește decorul de pe ceramica Monteoru, pînă la începutul fazei II a, constatăm că s-au găsit numeroase soluții de a combina cît mai elegant motivele de bază (arcadele, festoanele, benzile orizontale, verticale sau unghiulare). La începutul fazei IIa, dar mai ales în faza IIB, reapare într-un procentaj redus, alături de alte motive, simbolul solar. El este acum realizat din caneluri concentrice, asociate cu spirale incizate dispuse în sensuri opuse (pentru a sugera rotirea). Altfel, acest motiv apare neînsoțit de caneluri, fiind intercalat între celelalte ornamente. În legătură cu aceasta, nu putem să nu amintim aici că la începutul fazei IIa se constată înmănunchierea la un loc a tuturor motivelor decorative care au fost preferate în fiecare din cele 7 faze de evoluție ale culturii Monteoru (cercurile concentrice incizate din faza Ic₃ sînt realizate în caneluri, liniile, romburile și triunghiurile în relief din faza Ic₃, sînt transpuse în incizii, iar festoanele și „S”-urile legate vor fi combinate cît mai ingenios). Asocierea acestor motive vor da o nuanță de „baroc” decorului de pe ceramica fazelor finale ale culturii Monteoru și în acest ansamblu atît de bogat își vor găsi loc și canelurile concentrice. Din cele expuse pînă acum se observă clar, că simbolul solar ce devenise un decor „banal” în faza Ic₃, va fi brusc înlocuit cu motivele geometrice combinate după reguli foarte riguroase ce se vor păstra pînă în fazele finale ale culturii Monteoru. Reapariția acestuia pe ceramica uzuală se înscrie într-un alt context (marcat de etapa finală a epocii bronzului și apoi în Hallstatt) în care el va căpăta noi valori, iar aplicarea sa pe o gamă întreagă de obiecte și ceramică va reflecta noul sens nu numai al simbolului solar ci al cultului soarelui ca atare⁵⁹.

În sfîrșit, tot aici trebuie să mai amintim că pînă în prezent nu au fost identificate figurine antropomorfe sau zoomorfe ornamentate cu motivul solar (cu ocazia prezentării acestor piese am menționat, dar am considerat că este bine să mai subliniem cu prilejul descrierii decorului respectiv).

Ne-am oprit mai întîi așa cum era și firesc la prezentarea unor ansambluri de cult, piese și obiecte precum și la diferitele forme de realizare ale simbolului solar, care atestă că purtătorii Monteoru se preocupau în mod deosebit în cadrul credințelor magico-religioase de a cîștiga

57 Idem ; sînt preferate acum motivele geometrice, îndeosebi romburile constituite din alăturarea a două benzi unghiulare reliefate, benzile în relief, dispuse orizontal, vertical sau unghiular, linia în fulger, etc.

58 Așa se întîmplă de exemplu în cultura Fatianovo (vezi, M. C. Akimova, KSIIMK, 16, 1974, p. 121-131 ; O. N. Bader, KSIIMK, 75, 1959, p. 143-154) sau chiar în aria Tei (V. Leahu, op. cit., 1971) ; acest simbol va avea o largă răspîndire la sfîrșitul epocii bronzului și în Hallstatt (vezi G. Kossak).

59 Pentru decorul fazelor tirzii Monteoru, vezi, M. Florescu, în SCIV, 18, 2, 1967 ; Idem în Mem. Ant., III, 1971.

bunăvoința în primul rînd a soarelui dătător de lumină și căldură. Cu toate acestea, identificarea unor amulete și a altor obiecte din lut, piatră sau os dovedește că magia constituia încă o formă importantă prin care omul încerca să obțină o putere mai mare sau să fie ferit de boli și dușmani. Este știut, că exista practica de a modela în forme mai exacte sau abstracte a unor lucruri sau ființe considerate ca înzestrate cu puteri superioare omului, aceasta cu scopul de a transmite celui ce purta un astfel de model — amuletă — calitățile ce le avea în realitate (obiectul sau ființa după care făcea amuletă).

Dintre aceste amulete, merită să ne oprim la cîteva descoperiri în așezările corespunzătoare fazelor Ic_3 — Ic_2 și a căror semnificație nu poate fi trecută cu vederea. Menționăm astfel miniaturile din lut ars, reprezentînd topoare de luptă cu ceafa cilindrică sau a unor forme mai arhaice, copii destul de exacte ale aceloră folosite în mod obișnuit și lucrate după cum se știe din roci dure. Aceste topoare constituiau în primul rînd una din categoriile principale de unelte, eficacitatea lor fiind indiscutabil superioară aceloră lucrate din roci cu duritate medie⁶⁰. Ele au fost utilizate firește și ca arme, dar subliniem că deși sînt cunoscute sub numele de topoare de luptă, 95% din ele au vădite urme de întrebuințare la diferite activități pentru agonisirea celor necesare traiului⁶¹. Avînd în vedere multipla lor utilizare, este indiscutabil că purtătorii Monteoru acordau o deosebită importanță prelucrării sau obținerii acestor topoare. Nu este exclus ca în momentul cînd se începea transformarea rocii în unealtă propriu-zisă să fi avut loc și unele ritualuri oficiate anume pentru a transmite atît celor ce le lucrau cît și celor ce le erau destinate puterea și eficacitatea uneltei respective. În acelaș timp transpunerea în lut ars a celui mai valoros prototip avea menirea să aducă purtătorului amuletei, invincibilitatea în luptă și puteri sporite atunci cînd îl folosea la lucrul obișnuit. De asemenea, trebuie să atragem atenția că una din aceste amulete (din păcate fragmentară), a fost prevăzută și cu un motiv decorativ realizat din împunsături ; după felul cum este dispus ornamentul ar putea sugera încercarea de a contura trăsături umane ? (capul fiind probabil partea superioară a cefei cilindrice, umerii, zona centrală unde este și gaura de înmănușare, în rest piesa nepăstrîndu-se întreagă nu mai putem să reconstituim modul în care vor fi vrut să realizeze această imagine umană). Dar indiferent de faptul că au avut sau nu intenția de a contura pe această amuletă o siluetă umană, transpunerea sub forma unei miniaturi din lut ars a celei mai importante categorii de unelte și arme, topoarele de luptă, dovedește că purtătorii Monteoru, acordau un așa de mare interes prelucrării și obținerii lor încît foloseau atît ritualurile magice cît și amuletele purtătoare de puteri magice. (fig. 26 ; 30/5, 7).

În afară de aceste miniaturi de topoare semnalate deocamdată numai în așezările Monteoru timpurii (Ic_3 — Ic_2), menționăm că au fost identificate și o miniatură de daltă lucrată din bronz și reprezentînd

60 Statistica și analiza tipologică făcută de noi în Epoca bronzului..., ms.

61 Idem.

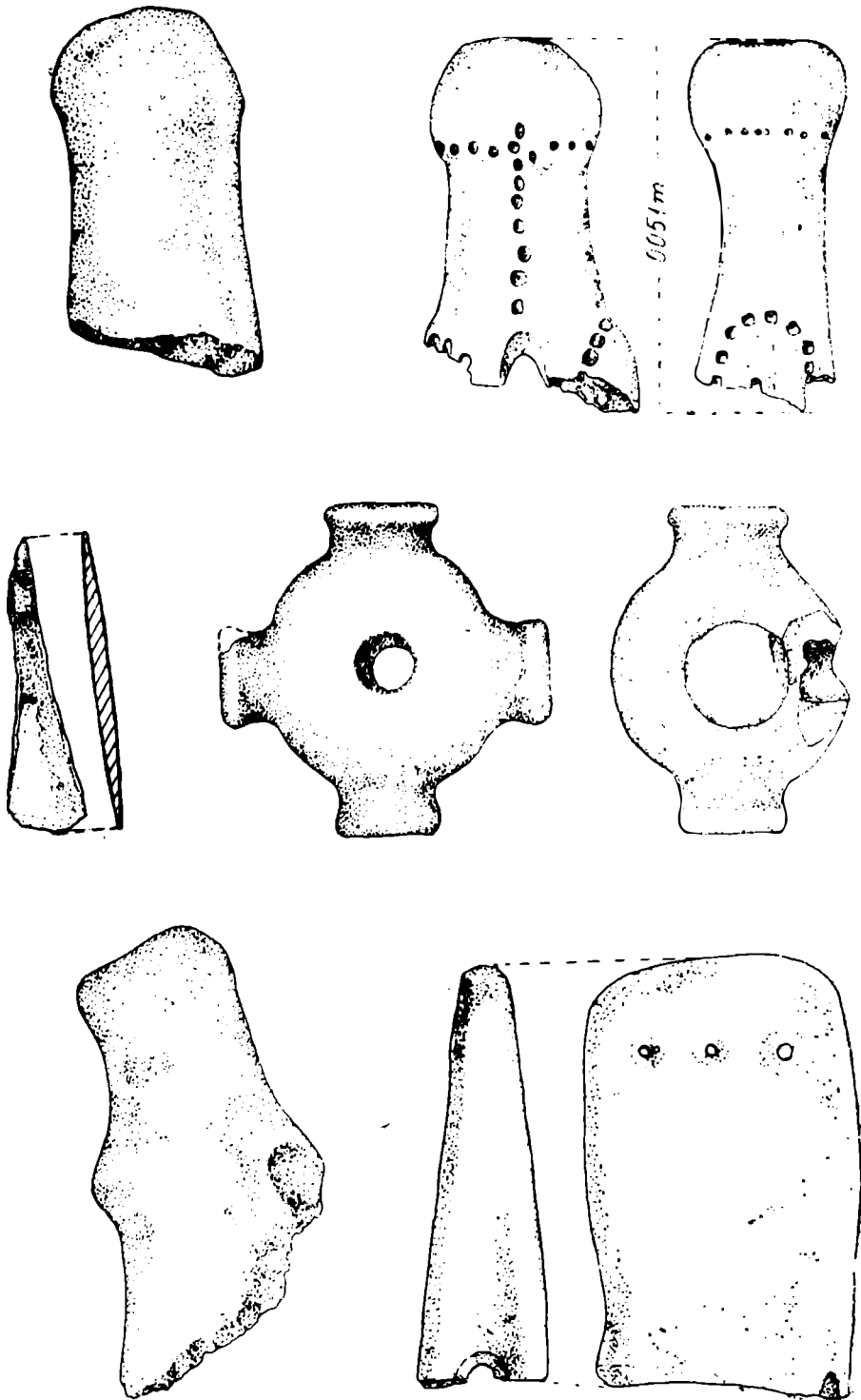

Fig. 26. — Amulete din lut ars și bronz. 1—2, 5—6 : Bogdănești ; 3—4 : Căldărești ; 5 : Căldărești ; 6 : Căldărești

copia exactă ale pieselor utilizate ca atare. Este interesant faptul că această miniatură a fost descoperită alături de o piesă obișnuită, în inventarul unui mormînt de înhumatie din faza Ic₂, din necropola de la Cîndești⁶². Astfel, s-a observat că înhumatul avusese sub șoldul stîng o tașcă ? în care se găseau : o daltă, un pumnal, un vîrf de săgeată și miniatura de daltă. De asemenea, mai subliniem și faptul că înainte de inhumare groapa mormintului fusese purificată prin foc și spre deosebire de alte cazuri, cînd cel decedat era depus în mormînt după stingerea focului și înlăturarea resturilor de cărbune și cenușă, aici dimpotrivă, el fusese așezat direct pe cărbunii aprinși, fără intenția de a-l incinera. Cu toate acestea, în timpul cît avusese loc ritualurile ce precedau acoperirea gropii și a celui depus acolo, focul a deteriorat puternic nu numai îmbrăcămintea ci și obiectele de bronz care se găseau în săculețul prins la șold (menționăm astfel, că ele erau acoperite de cărbune și cenușă). Este posibil că cel ce posedase această miniatură de daltă să fi fost un „meșteșugar“, știut fiind că unele piese din metal erau prelucrate la fața locului în diversele așezări așa cum, ne-o dovedește și formele de turnat sau urmele atelierului semnalat în stațiunea eponimă⁶³. Dacă ținem seama de aceste date, este verosimil că meșteșugarul să-și fi luat cu el odată cu ieșirea din viață amuletele care avuseseră o anumită putere magică și care îi facilitase atît timp cît fusese în posesia lor transformarea metalului brut în unelte. Faptul că aceste mici amulete nu erau luate de către un altul care rămăsese în viață, ne permite să presupunem că în momentul cînd se desfășurau ritualurile magice cu scopul de a transmite anumite calități ce se imprimau simbolic pe amuletele ce erau lucrate simultan, era probabil necesară și prezența celui căruia îi erau destinate. Aceste calități pe care le căpăta cel ce-i erau destinate amuletele nu mai puteau fi transmise atunci cînd prin ieșirea din viață părăsea comunitatea respectivă. Dar și în acest caz ca și în alte multe pe care le-am semnalat aici, este încă destul de temerar să reconstituim formele de manifestare ale diferitelor credințe magico-religioase, interpretarea formulată mai sus rămîne doar o ipoteză de lucru. Cu toate aceste rezerve, nu putem totuși să nu subliniem că modelarea unor amulete „dotate“ cu puteri magice, făcute după principalele categorii de unelte scoate și mai mult în evidență că purtătorii Monteoru au avut în vedere scopurile practice (agonisirea celor necesare traiului) spre care au canalizat și această activitate mai puțin concretă. Cu toate că am optat pentru formularea ipotezei potrivit căreia miniaturile de topoare și dălți vor fi fost făcute în cadrul unor ritualuri magice și folosite ca atare, nu putem trece cu vederea că în această vreme pe un spațiu foarte larg, era răspîndit „cultul toporului“ cu dublu tăiuș (labris), care apare pe numeroase reprezentări plasat între coarnele taurului, înlocuind simbolul solar, cult ce va supraviețui

62 Este interesant că pe lângă piesele amintite, s-a mai găsit și un vîrf de săgeată din bronz, fiind astfel primul exemplar care apare într-un context sigur din faza Ic₂.

63 I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, 1960.

încă lung timp în unele zone aferente bazinului mediteranean⁶⁴. Ținând seama de acest fapt se pune întrebarea dacă cele câteva miniaturi din lut ars și bronz ar putea fi puse în legătură cu o anumită formă de manifestare a „culturului toporului“. Firește, nu trebuie să excludem această posibilitate, dar sîntem obligați să subliniem că miniaturile la care ne-am referit nu reprezintă copia toporului bipen, ci ale pieselor obișnuite și folosite ca atare în aria Monteoru. Chiar dacă am admite că acest cult a fost adoptat și că în locul labris-ului s-au utilizat topoarele obișnuite, ele ar fi trebuit să fie găsite fie într-un anumit context (de cult), fie în asociație cu alte piese de cult și care ne-ar putea folosi ca indicii, că se va fi practicat ritualurile respective (legate de cultul toporului). Tot aici mai trebuie să adăugăm și faptul că în cele mai numeroase cazuri reprezentările toporului bipen sau a altui tip cu funcție similară, apare asociat cu capul sau coarnele taurului, considerat după cum se știe, animal sacru, ori din datele pe care le avem referitoare la cultura Monteoru nu ne permit să facem o afirmație în acest sens⁶⁵. Așadar, miniaturile de topoare pe care le-am menționat au fost folosite ca amulete ce li s-a „transmis anumite puteri magice, odată cu prelucrarea lor și nu reprezintă forme de exprimare ale cultului toporului asociat cu taurul ca animal sacru“. Pe lângă amuletele consemnate mai sus, s-au mai descoperit și alte mici obiecte lucrate fie din așchii de piatră, fie din lut ars și os, eventual chiar mici pietre poliedrice sau ovoidale, perforate sau în curs de perforare pentru a putea fi purtate sau eventual agățate de un obiect de uz casnic. Aceste piese deși nu credem că vor fi fost simple jucării, trebuie totuși să fim destul de prudenți, rolul lor ca amulete fiind mai greu de deslușit (fig. 27).

Observațiile și datele consemnate pînă acum, precum și formularea destul de evazivă a unor ipoteze de lucru subliniază și mai pregnant dificultățile ce ne stau în față atunci cînd încercăm să prezentăm fie în ansamblu, fie în amănunt, credințele magico-religioase, specifice purtătorilor Monteoru. Cu toate acestea se impune ca în încheiere să revenim asupra cîtorva categorii de descoperiri pentru a putea astfel schița imaginea unui tablou cît mai veridic al universului spiritual al celor ce au locuit neîntrerupt în tot cursul mil. II î.e.n. în zonele estice ale spațiului carpatodunărean.

Astfel, prezența sanctuarului din stațiunea eponimă cît și a celorlalte 8 altare cu ofrande și alte obiecte de cult adiacente, dovedesc din plin preocuparea purtătorilor culturii Monteoru de a cîștiga bunăvoința

64 În acest sens, amintim de exemplu cultul lui Jupiter Dolichenus, sau cazul menționat de Pausanias, că printre ofrandele ce se aduceau în sanctuarul de la Delphi erau și topoare votive.

65 Este foarte semnificativ faptul că analiza resturilor osteologice provenind din așezările Monteoru timpurii, Ic₃–Ic₂, rezultă că nu sînt preferate ovicaprinele ci cornutele mari, ori tocmai această observație nu trebuie minimalizată, ea ne va permite în viitor să deslușim cauzele ce i-au determinat să-și îndrepte atenția către cornutele mici. Totuși, tendința, preferința spre constituirea de turme din ovicaprine s-a manifestat și prin ritualurile semnalate încă din faza I c₂ și accentuată în fazele următoare cînd a devenit o realitate.

forțelor supranaturale. Dar, s-a observat că deși fiecare comunitate tribală își avea modalitățile sale proprii de a solicita sprijinul divinității (și subliniem în acest sens, particularități de construire a vetrelor, numărul de vase și locul lor în cadrul ansamblului de cult, prezența unor obiecte folosite anume, cum este cazul cu Rhyton-ul de la Minăstioara,

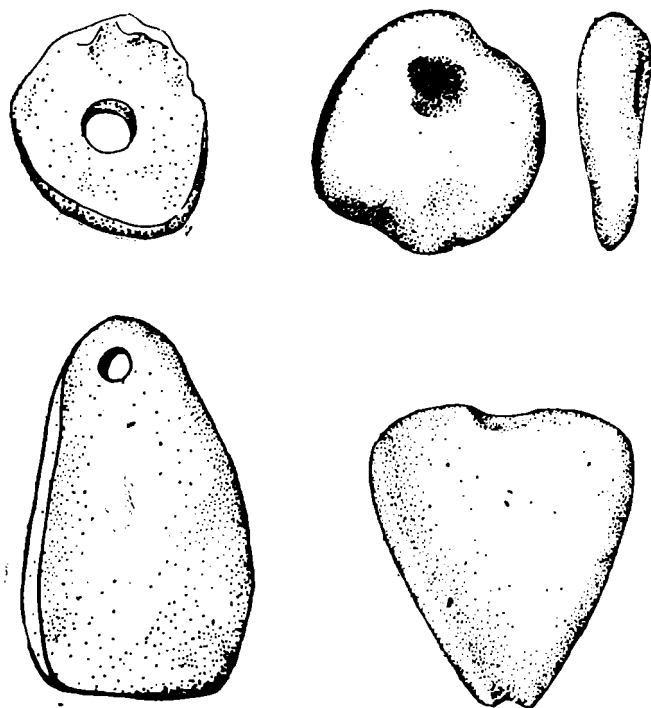

Fig. 27. — Amulete diferite. 1, 3 : Cindești ; 2, 4 : Minăstioara. sc. 1/1.

discul și măsuța de cult de la Sărata-Monteoru, la care se adăugau firește și anumite particularități în ceea ce privește oficierea ritualurilor și a imprecățiilor ca atare), vor apărea însă constant și în toate cazurile elementele fundamentale prin intermediul cărora se face legătura cu forțele supranaturale acestea fiind : vatra, focul, ofrandele.

Cu o singură excepție, vatra era rotundă aidoma discului solar al cărui simbol era câte odată imprimat pe suprafața sa (exemplu edificator, vatra de la Năstăseni). Construirea vetrei, care era de altfel altarul propriu-zis, era precedată de obicei de oficierea unor ritualuri practicate cu scopul de a purifica locul (unde urma să fie plasată vatra) și de a sublinia permanentizarea legăturii cu pământul roditor (pe care era așezată). Ritualurile respective implicau depunerea sub lipiturile vetrei a unui sau mai multe vase care erau sparte anume cu acel prilej. Ritualuri similare s-a observat că aveau loc și atunci când erau construite

în locuințele obișnuite, vatra casei fiind simbolul statorniciei, a permanenței și căldurii căminului familial.

Cel de al doilea element, focul era aprins cu prilejul ofierii tuturor ritualurilor care implicau oferirea de daruri pentru a mulțumi divinității. Cu o singură excepție, focul care consuma ofrandele în semn că erau primite, avea rolul de intermediar, principalul element de comuniune dintre divinitate și om. Dar, în cadrul comunităților tribale monteorene, focul nu era numai un element principal și inseparabil de cultul soarelui, ci avea și atributele lui proprii. Avem în vedere faptul că s-a observat că numeroase gropi de morminte au pereții arși, ca urmare a focului intens întreținut aici în timpul cît se desfășurau ritualurile ce precedau înhumarea. La aceasta se mai adaugă și faptul că deja din etapa I a fazei Ic₃, se practica incinerarea unora din membrii comunității tribale⁶⁶, iar în unele cazuri, s-a constatat că lângă construcția de piatră a mormintelor se acroșa și o mică vatră, pe care se ardeau ofrande sau se aprindea periodic focul. Prin urmare, focul era considerat sacru, cu atribute proprii, cum este acela de a purifica lăcașul de veci, de a elibera „sufletul“ prin arderea corpului material și în sfîrșit de a consuma ofrandele atunci cînd se oficiau ritualuri legate de cultul strămoșilor, de cultul morților, în general. Cu toate acestea, trebuie să subliniem că nu avem nici o dovadă că se va fi practicat „cultul focului“ sau că va fi fost divinizat, personificat ca o zeitate anume, așa cum apare Agni sau Athar⁶⁷. Așadar, „focul sacru“, cu atributele sale, ce depășeau limitele lui în cadrul utilizării obișnuite, cotidiene, avea rolul de intermediar dintre om și forțele supranaturale, și însoțea permanent cu o semnificație bine definită, numeroase ritualuri practicate de comunitățile tribale monteorene.

În sfîrșit cel de al treilea element, ofrandele sînt nelipsite din toate locurile de cult amenajate, ele fiind prezente și în morminte (fie lângă cel decedat, fie lângă construcția de piatră ce le acopereau). Acest fapt nu este neobișnuit; dar trebuie să subliniem că pentru comunitățile tribale monteorene darurile oferite spre a cîștiga bunăvoința divinității aveau un scop precis, îndeplinirea lui cu prisosință, fiind legată strîns de viața întregii comunități. Astfel, grîul și meiul sau ofrandele de carne (animale domestice și sălbatice, pește, etc.), ce proveneau din diversele activități practice, agricultură, păstorit sau vîntătoare, sînt o dovadă că pentru agonisirea celor necesare traiului, erau alese anume daruri care să reflecte însăși preocupările lor, ce doreau a fi sprijinite de către forțele divine. Alături de aceste trei elemente (vatra, focul și ofrandele) ce nu lipsesc din nici unul din locurile de cult semnalate pînă acum, fiecare comunitate tribală își avea libertatea de a folosi în cadrul practicilor rituale atît obiecte de cult cît și uzuale așa cum găsea de cuviință. Nu este deci surprinzător că în unele cazuri alături de altar se găsește fie o măsuță de cult, un disc din lut, unul sau mai multe vase de ofrandă

66 Asupra creșterii procentajului de incinerări, vezi observațiile lui I. Nestor și E. Zaharia pentru Sărata-Monteoru : în *Istoria României și respectiv, în Atti...*, VIII, Beograd, 1973.

67 Rig—Veda—Imnuri închinat lui Agni—Zend—Avesta—Imn închinat lui Athar.

sau uzuale, precum și unele unelte finite sau în curs de prelucrare, adesea din cele folosite obișnuit.

La prezentarea diferitelor altare semnalate în aria Monteoru de care ne ocupăm aici, am insistat asupra faptului că atât ofrandele cât și obiectele de cult sau obișnuite ce le însoțeau nu erau întotdeauna

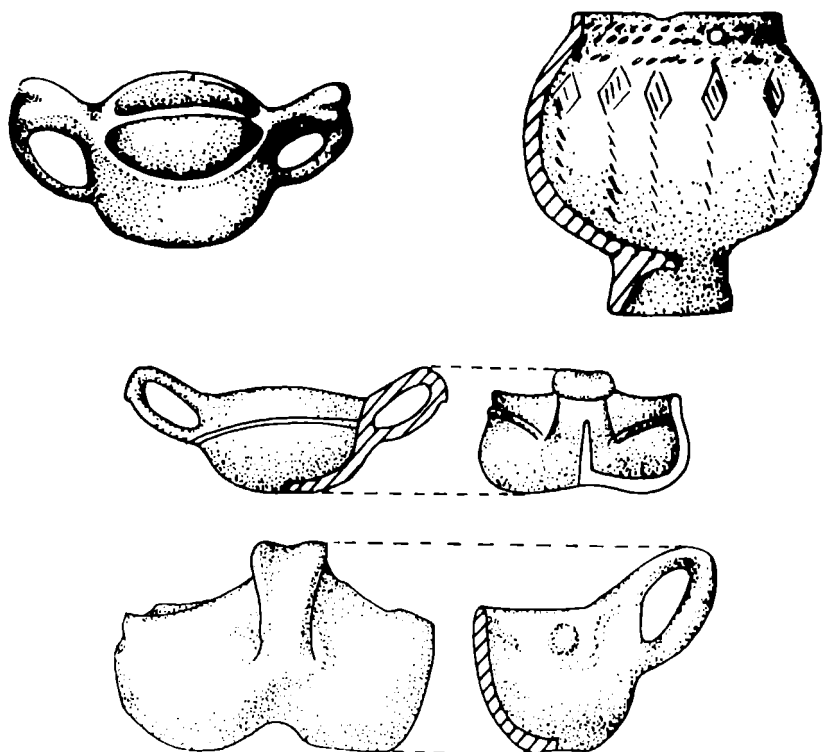

Fig. 28. — Cești duble și cupă cu picior. 1—2 : Poiana ; 3—4 : Costișa. sc. 1/3.

aceleași, ci reflectau anumite activități practice ca agricultura, păstorit sau vânătoare și doar numai în anumite cazuri, prin ansamblul lor, reflectau întreaga activitate tribală. Este de la sine înțeles că semnificația deosebită implica oficierea ceremoniilor la „date” stabilite anume, dar în concordanță cu momentul cel mai important din activitatea practică ce doreau a fi sprijinită de divinitate și pentru care amenajaseră locul de cult respectiv (însămînțarea ogoarelor, stringerea recoltei, trimiterea turmelor la pășune, începutul celei mai bune perioade pentru vânătoare etc.). În acest sens, este semnificativ faptul că s-au semnalat altare cu ofrande și obiecte de cult specifice agriculturii ca de exemplu la Minăstioara, Cindești etc. sau de predilecție vânătoare și pescuit, etc., cum este cazul la Cindești — cetățuia Nacu. Reamintim că

este de asemenea, verosimil ca fiecare grup cu preocupările sale principale să fi avut în grijă altarul respectiv, chiar dacă la oficierea diferitelor ritualuri lua parte întreaga comunitate tribală, știut fiind că de munca fiecărui grup depindea bunăstarea tuturor.

Fig. 29. — Cești și picside descoperite la Cindești. sc. 1/3.

Dar această diversificare a ritualurilor practicate în cadrul fiecărui altar amenajat cu un scop precis, ne sugerează faptul că ele puteau avea nu numai o semnificație deosebită ci erau destinate oficierei unui cult anume și în care era implicată o divinitate cu atribute bine conturate. Prin urmare se pune deci problema dacă pentru comunitățile tribale Monteoru, practicarea cultului soarelui se făcea într-o formă abstractă limitată la imprecășii și ofrande aduse „astrului” cu puteri nelimitate, ca principală forță a naturii, imaginea sa fiind reprezentată numai într-o gamă de simboluri (discul din lut, vatra rotundă, amulete, decorul de

pe ceramică sau vatră, etc.), sau dacă întruchiparea lui a luat forme umane. Adică din forță impersonală, soarele să fi fost transpus în divinitate cu puteri nelimitate. În aceeași ordine de idei se mai pune problema dacă în afară de această divinitate (impersonală sau nu), vor fi existat și altele al căror cult implica practici diversificate. Din întreg ansamblul de descoperiri prezentat în unele cazuri cu numeroase amănunte, se desprind următoarele: în nici unul din altarele mari identificate în aria Monteoru de care ne ocupăm aici, nu au fost semnalate reprezentări plastice antropomorfe, nici zoomorfe și nici combinate. Cele cîteva figurine fragmentare au fost identificate în locuințe (în cadrul unor mici sanctuare familiale) și provin de la certe reprezentări antropomorfe feminine, iar celelalte cu excepția unuia singur (de altfel discutabil), aparțin aceleiași categorii. Acest fapt nu trebuie să fie considerat ca o particularitate a culturii Monteoru, ci dimpotrivă este o manieră generală adoptată cu unele excepții de aproape toate culturile contemporane ei din zonele învecinate. Astfel, la Sălacea, reprezentările antropomorfe lipsesc din marele sanctuar, iar la Wietenberg, în preajma vetrei care făcea parte probabil dintr-un loc de cult, nu a fost descoperit nici un idol antropomorf.⁶⁸ În ariile Vebicioara, Tei sau Costișa, nu au fost deocamdată identificate locuri de cult, iar cele cîteva figurine mai ales fragmentare provin din strat și nu dintr-un complex anume de cult⁶⁹. În alte stațiuni unde au fost făcute observații referitoare la amenajările folosite pentru cult ca de exemplu la Ganovice sau Spišský Štvrtok (aria Otomani) (în primul caz, o fîntînă de cult amenajată într-un izvor termal, iar în al doilea un loc de sacrificiu probabil și de cult, lângă fortificație, unde fuseseră aruncați 9 indivizi amputați?, obiecte votive și un idol zoomorf), sau la Viničné Sumice (loc de cult) și la Jiričvice (altar din lut ars, pictat) (cultura tumulară), nu s-au găsit decît ofrande îndeosebi, griu⁷⁰. Exemple similare ni le oferă și stațiunea de la Pustînca (cultura Sosnițk), unde cele două sanctuare (primul, o locuință rotundă, cel de al doilea, o locuință rectangulară) în care se găseau vetre și un jertfelnic, precum și o groapă, conțineau ofrande de griu, mei și unelte⁷¹. Aceleași elemente ni le oferă și locul de cult semnalat la Balîma (cultura catacombelor), unde pe vatra construită pe o mare platformă înconjurată de morminte rituale și situată în centrul așezării, nu se găseau decît ofrande obișnuite, fără alte obiecte de cult⁷². În aceeași ordine de idei mai amintim că pe Kama și în unele zone ale Caucazului, au fost identificate blocuri de piatră (de 0,5—1 tone), rotunde, pe care era gravat „labirint-ul”, realizat printr-un motiv incizat, blocuri care au servit după toate probabilitățile pentru oficierea unor practici rituale (deși în

68 Cf. K. Horedt, op. cit., Dacia, NS, IV, 1960, p. 107-137.

69 Cf. D. Berciu, op. cit., Dacia, NS, V, p. 123-161; V. Leahu, op. cit., 1971; Al. Vulpe, în Dacia, NS, V, 1961, p. 105-125.

70 J. Vladár, în Slov. Arch., XXII, 1972, p. 214, fig. 36; Idem, în vol. Internationaler Kongress für Slavische Archäologie, III, 1975, p. 7-14; V. Hruby, în vol. Investigations..., 1966, p. 130-132.

71 S. S. Berezanskaia, Pustînca, 1974, p. 75-91, fig. 28—29.

72 N. F. Kalinin și A. K. Khalikov, MIA, 42, 1954, p. 157-247.

Fig. 30. — Obiecte de cult și amulete din piatră (5) și lut ars. 1—4, 7—8, 11 : Bogdănești ; 5—6, <http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro> Bogdănești. sc. 1/1, 6 (1/4).

jurul lor nu au fost descoperite obiecte de cult).⁷³ Exemple similare sînt foarte numeroase și toate acestea subliniază faptul că ceea ce am observat pentru cultura Monteoru, se înscrie într-o arie mult mai largă, în care diferitele comunități tribale nu au considerat atît de necesară prezența „materială a divinității“, în altarele sau sanctuarele unde se oficiau ritualurile cu semnificațiile lor deosebite.

Prezența însă a figurinelor antropomorfe feminine în locuințe, în preajma vetrei, pe un loc ce va fi constituit micul altar sau sanctuar familial, cum este cazul la Cîndești, subliniază faptul că divinitatea feminină, zeița mamă, a fecundității, are acum atribute mult limitate, astfel, de la protejarea întregii comunități tribale, trece pe planul doi și are în grijă numai familia și căminul în special. În același timp ea va deveni și protectoarea celor ieșiți din viață și a lăcașului lor, fiind semnalate cîteva descoperiri semnificative în acest sens. În necropola de la Cîndești, de exemplu, divinitatea feminină simbolizată mai abstract, sub forma vasului de ofrandă, va fi prezentă lîngă numeroase construcții din piatră ale mormintelor, începînd din faza I_{C1} ⁷⁴, iar în necropola de la Cîrna, idolii feminini vor apărea alături de urnele cu resturi cinerare ⁷⁵. Exemple similare ni le oferă și unele necropole aparținînd culturii catacombe sau din Caucaz, unde sînt semnalate în morminte alături de vase și obiecte și figurine antropomorfe feminine ⁷⁶. Aceste date chiar dacă nu sînt atît de numeroase, nu pot fi trecute cu vederea, întrucît ele reflectă schimbările survenite pe plan economico-social la comunitățile respective. Înainte însă de a formula unele ipoteze în legătură cu această problemă, este necesar să mai reamintim cîteva din observațiile rezultate din cercetările efectuate în stațiunile Monteoru. Astfel, s-a insistat asupra faptului că unele locuri de cult au ofrande care provin din vînat, pescuit sau păstorit, în exclusivitate și doar într-un singur caz, la Mîndrișca, pe locul respectiv fusese depus un cap de berbec și apoi se construisse vatra destinată ca altar. Dar, această descoperire, chiar dacă nu mai cunoaștem una similară, precum și prezența pe altar a unei ramuri de corn de cerb, bour sau berbec, a unor vase modelate în formă de berbec sau aplicarea pe torțile unor vase a capului sau coarnelor de berbec, pun problema dacă comunitățile tribale Monteoru, vor fi considerat berbecul și cerbul animale sacre și vor fi practicat cultul ca atare, sau dacă acestea sînt doar supraviețuiri ale totemismului în noi forme și practici rituale. ⁷⁷ Fără îndoială că este greu să facem afirmații

73 E. I. Krupnov, în MIA, 23, 1954, p. 62—67, fig. 24.

74 CF. obs. ns.

75 Vl. Dumitrescu, op. cit., 1960 ; în mod deosebit trebuie să amintim că autorul a subliniat pentru prima oară că prezența figurinelor feminine din unele morminte de la Cîrna, dovedește că „divinitatea“ avea rolul de a proteja pe cei ieșiți din viață.

76 A. M. Tallgren, op. cit., ESA, II, 1926, p. 113-114, fig. 66 ; V. I. Makrovin, în MIA, 93, 1968, p. 30-34, fig. 2/4, 7, 11.

77 Cu toate că așa cum arătam mai sus, procentajul de 18—25% de ovicaprine justifică faptul că se practicau anumite ritualuri pe care le implica cultul animalului sacru — berbecul —, totuși trebuie să subliniem că din analiza statisticii făcute pe ansamblul tuturor resturilor osteologice nu rezultă cc acestea

categorice, dar după cum se știe în această vreme mai ales în zonele unde principală activitate o constituia creșterea animalelor și vânătoarea, totemismul a supraviețuit prin oficierea de ritualuri, cultul animalului sacru îmbrăcînd forme variate și nuanțe diferite. În acest sens, cîteva exemple sînt edificatoare ; astfel, la Uherski Brod (cultura tumulară), pe locul de cult fusese sacrificat un bovideu, iar la Cernin, exista un loc de sacrificiu și probabil și de cult, amenajat din piatră, în formă de cruce cu 4 mici altare dispuse simetric, unde se depuneau ofrandele din carne ⁷⁸. Nu putem trece cu vederea nici faptul că în zonele situate la nordul Mării Negre, pînă la Volga, taurul era considerat animal sacru, cultul său avînd aici vechi tradiții ⁷⁹. Cîteva descoperiri ca acelea de la Mariino-Simferopol sînt grăitoare ; astfel, lîngă unul din jertfelnice s-a găsit scheletul unui taur, iar într-un alt caz, un cenotaf, apare și capul unui taur. ⁸⁰ Pe lîngă acesta, cerbul era de asemenea, considerat ca animal sacru, cultul său implicînd sacrificarea și depunerea sa lîngă vatră, așa cum este cazul cu unele descoperiri din Crimeia. Este interesant de amintit că alături de cerb se găseau și 2 idoli antropomorfi, topoare și alte unelte. În aria Monteoru, constatăm însă prezența în cadrul unor altare a ramurii din corn de cerb sau a unui corn în curs de prelucrare alături de alte ofrande, ceea ce dovedește că se oficiau anumite practici rituale cu vechi tradiții în această zonă. Așadar, alături de cultul soarelui predominant, se mai păstrează totemismul, fie ca un

erau predominante. Astfel, atît la Mîndrișca cît la Bogdănești (așezări din faza I c3-I c2), bovideele inscriu între 39-52%, în timp ce procentajul ovicaprinelor atinge 18—25%. Nu avem însă statisticile pentru așezările monteorene tîrzii, care ar putea să ne ajute în explicarea atît a locului de cult de la Mîndrișca cît și a altor descoperiri citate mai sus. Este însă posibil ca să fi existat deja de la început o oarecare orientare către preferința creșterii ovicaprinelor (decalajul de procentaj dintre cele două așezări fiind edificatori), care s-a accentuat probabil mai tîrziu (la sfîrșitul fazei I c2 și începutul fazei Ia). În acest fel s-ar explica faptul că la începutul fazei Ia apar vasele modelate cu cap sau coarne de berbec, pe torți precum și căței de vatră cu cap sau coarne de berbec, la care firește se vor fi adăugat și unele mici sanctuare special amenajate pentru practicarea și a cultului animalului sacru. Așadar, noua orientare către preferința pentru creșterea ovicaprinelor, accentuată probabil pe parcursul etapelor de dezvoltare explică deocamdată prezența locului de cult de la Mîndrișca, în ciuda faptului că în așezarea respectivă procentajul maxim îl au bovideele — 52% și nu ovicaprinele cu 39%. De altfel, este interesant de amintit aici că referindu-se la problemele privind domesticirea animalelor, S. Bökönyi, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, 1974, observa că schimbările climatice precum și unele mutații de ordin etnic au adus cu sine preferințe noi în ceea ce privește creșterea animalelor. Astfel, el observă că în general în perioada timpurie a epocii bronzului sînt preferate cornutele mari pentru ca apoi să crească numărul celor mici (în perioada mijlocie a epocii bronzului), iar în bronzul tîrziu să se înregistreze o creștere a procentajului altor animale ca de exemplu, porcul. Se înțelege că toate aceste schimbări se reflectau apoi în practicarea unor ritualuri.

78 Cf. nota 70 : M. Gimbutas, *Bronze Age Culture of Central and Eastern Europe*, 1965.

79 K. A. Scepinski, *KSIA*, 9, 1959, p. 69-72 ; A. Häusler, *Die Gräber der Okergräberkultur zwischen Ural und Dnepr*, 1974, p. 52-249.

80 Idem.

cult cu ceremoniile sale specifice prea puțin schimbate față de cele străvechi, cum este cazul la comunitățile tribale care practicau de predilecție păstoritul (zonele situate la nordul M. Negre până la Volga), fie ca un fel de cult al animalului sacru, dar fără a mai avea vechile sale semnificații, fiind probabil înglobat într-un ansamblu polarizat în jurul forței predominante „soarele“, așa cum se pare că va fi fost în aria Monteoru.

În sfârșit, este necesar să mai reamintim cu acest prilej câteva din observațiile rezultate din cercetarea unor necropole ca aceea de la Cindești. Astfel, pe lângă vasele de ofrandă depuse fie alături de cel decedat, fie lângă construcția de piatră care acoperea mormîntul, s-au semnalat și mici vetre unde se ardeau ofrande (ele erau uneori folosite numai puțin timp, fiind acoperite de construcția din piatră, iar alte ori erau acroșate monumentului funerar), periodic cu prilejul ofierii cultului morților, al strămoșilor. Un alt fapt care a reținut atenția se referă la construcțiile din piatră, adevărate monumente funerare, cum este cazul la Cindești. Ele nu erau făcute întimplător pentru a acoperi groapa mormîntului, ci ca un semn de omagiu pentru cel dispărut și în același timp ca lăcașul de veci să nu fie profanat. Toate aceste descoperiri dovedesc o grijă deosebită pentru cei ce au plecat din rîndul lor. Firește, pentru omul din totdeauna, acest fenomen, al morții, însemna absolutul, iremediabil, greu de acceptat și de aceea au căutat și și-au imaginat o ieșire din impas care era, se înțelege, de natură psihologică, subiectivă. Așa se explică faptul că s-a înrădăcinat încă din paleolitic credința că viața pămîntească era continuată într-un fel oarecare pe un alt tărîm, unde omul avea nevoie de hrană și unelte. Nu este deci surprinzător că și pentru purtătorii Monteoru, exista preocuparea ca cei ce i-au părăsit să fie însoțiți de cele mai îndrăgite podoabe și de lucrurile uzuale, vase, unelte, precum și de hrană. Pe de altă parte se considera că cei ieșiți din viață și contopiți cu pămîntul roditor (fie direct prin înhamare, fie prin așezarea urnei direct în groapă), nu puteau face rău celor vii. Ei deveneau astfel spirite binevoitoare care participau la anumite ceremonii. Prezența vaselor de ofrandă și a vetrelor acroșate construcțiilor ce acopereau unele morminte, sînt exemple edificatoare că se practicau ritualuri în care morții erau cinstiți, invocîndu-li-se sprijinul dacă era nevoie. În legătură cu aceasta nu este lipsit de interes să reamintim că unul din locurile de cult de la Cindești a fost semnalat în interspațiul dintre așezarea adiacentă cetății și marea necropolă, dar foarte aproape de zona unde se găseau cele mai numeroase morminte din fazele Ia—IIb. Plasarea sa aici și nu între grupurile de locuințe fusese făcută deliberat pentru ca la ceremoniile ce aveau loc să participe și strămoșii care erau chemați spre a le da sprijin în anumite împrejurări. În aceeași ordine de idei, mai amintim că în zona de nord-vest a terasei unde se găseau cele mai numeroase morminte din faza I_{C3} — I_{C2} a fost descoperită o groapă rotundă cu diametrul de 0,80 m și adîncă de 1 m cu pereții lutuiți de 3 ori și purtînd vădite urme de arsură (de altfel, ultimele 2 lipituri fuseseră aplicate datorită deteriorării prin foc a precedentei). Este cert, că aici fusese aprins focul sacru fie cu prilejul ritualurilor

ce însoțeau înhumarea, fie cu prilejul unor ceremonii ce aveau ca scop invocarea strămoșilor, la care participa probabil întreaga comunitate tribală. Nu mai puțin interesant este și faptul că Ringul 1, a avut acroșată o vatră ale cărei lipituri arse dovedesc că focul sacru fusese aprins nu numai cu prilejul înhumării fiecărui membru al familiei respective, pentru care se și făcuse această construcție din piatră, ci timp mai îndelungat. Probabil că se va fi considerat că familia respectivă ce deținuse un loc însemnat în viața comunității tribale să fie nu numai omagiată prin arderea de ofrande pe vatra de lângă mormîntul lor, ci să fie chiar invocată cu prilejul unor ceremonii legate de cultul morților, în vederea solicitării unui sprijin. Un exemplu oarecum similar și pe care îl considerăm cel mai semnificativ ni-l oferă descoperirea de la Tigrovaia Balka, unde numai 2 tumuli din toată necropola fuseseră înconjurați de 20 și respectiv 40 de mici movile care erau resturile unor ruguri aprinse intenționat, după depunerea în mormînt a celui decedat. Focul a ars pe aceste ruguri nu numai cît au avut loc ritualurile ce succedau înhumarea și construirea tumulului, ci era aprins periodic atunci cînd se oficia cultul morților⁸¹. Dar, nu putem trece cu vederea că la Cîndești a fost semnalat și un caz cu totul deosebit care scoate în evidență și practicarea altor ceremonii decît acelea de a omagia sau de a invoca participarea strămoșilor la activitatea din viața obișnuită. Astfel, s-a constatat că la mormîntul nr. 500, groapa avea formă tronconică, a cărei adîncime atîngea 3,60 m (de la suprafața actuală a solului). În peretele de sud-vest au fost încastrați bolovani de dimensiuni foarte mari care au format un perete de piatră ce înainta spre centrul gropii. Pe fundul gropii s-a așternut un strat de nisip și puțin prundiș. În această groapă au fost aruncați probabil de vii 2 indivizi maturi care în prealabil fuseseră strîns legați. Menționăm astfel că picioarele erau foarte strînse, cu genunchii în dreptul frunții, iar mîinile cu coatele pe bazin erau lipite de piept. Ambii înhumați erau așezați cu fața în jos, corpul lor formînd împreună cu capul un unghi ascuțit, orientat spre sud. Deasupra lor a fost aruncată o ceașcă, cu gura în jos și apoi groapa a fost umplută cu bolovani de dimensiuni foarte mari, care au fost tasați cu ceva întrucît nu exista între pietre nici un fir de pămînt infiltrat. După ce groapa a fost acoperită, la suprafața solului de călcare s-a depus un rînd de plăci de conglomerat și peste el în partea de sud a gropii, unde respectiv în dreptul capetelor celor înhumați, s-a construit un semicerc din bolovani și plăci de conglomerat calcaros. Acesta avea rolul de a proteja o imensă vatră a cărei lipituri fuseseră aplicate direct pe stratul de plăci de conglomerat ce închiseseră ermetic groapa umplută cu bolovani ce acoperiseră la rîndul lor pe cei doi înhumați. Ținînd seama că lipiturile vetrei erau puternic arse, trebuie să presupunem că focul arsese timp îndelungat. Este vorba aici doar de un sacrificiu ritual practicat în cazul unor membri care s-au făcut vinovați față de comunitatea tribală ? sînt niște „prizonieri” sacrificați după o luptă intertribală pentru a sărbători astfel victoria ? sau acest sacrificiu avea implicații mult mai adînci ? În

81 A. M. Piankova, în SA, 2, 1974, p. 165-191,

acest sens, ar trebui poate să avem în vedere că sacrificiul atât de puțin obișnuit să fi fost practicat în împrejurări cu totul ieșite din comun pentru comunitatea tribală de la Cindești și făcut cu scopul de a îmbuna forțele supranaturale și poate chiar și pe strămoși. Este posibil ca apoi „cei 2 mesageri“ să fi fost periodic omagiați și invocați atunci când în viața comunității tribale intervenea ceva foarte grav. Aceste sacrificii rituale nu sînt însă semnalate numai în aria Monteoru (fig. 31) ; am citat

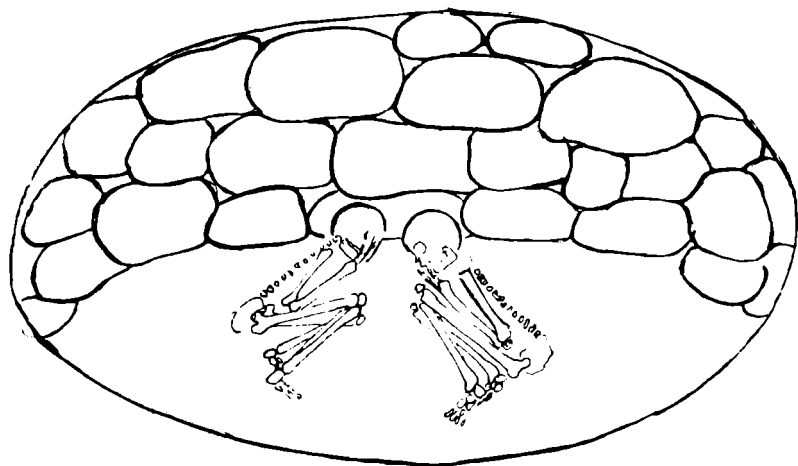

Fig. 31. — Cindești. Mormintul 500 (reconstituire și plan) ; sc. 1/50.

deja un caz similar la Spišský Svätok, alte exemple ni le oferă cercetările de la Belotic—Bele—Orkva, unde s-a observat că în groapa unui mormînt de incinerare fusese depus un înhumat în prealabil sacrificat și apoi peste el urna cu resturile cinerare, sau la Dobraca, unde s-a descoperit un mormînt familial, femeia și copilul fiind sacrificați ritual atunci cînd a încetat din viață capul familiei — bărbatul.⁸² Exemple sînt firește

⁸² Exemplul de mai sus ni s-a părut sugestiv (vezi, Draga și Miliutin Garasanin, *Epoque préhistorique en Yougoslavie*, 1971, p. 76-80 ; cazuri de sacrificii sînt mai numeroase și ele trebuie analizate de la caz la caz, mai ales cînd mormintele conțin mai mulți indivizi și cînd observațiile stratigrafice nu atestă depunerea succesivă a indivizilor în groapa de mormînt. Firește nu în toate cazurile poate fi vorba de un sacrificiu ca acela semnalat de noi la Cindești și nici nu trebuie să considerăm că toate mormintele duble sau colective ca exemple în care se vor fi practicat sacrificarea membrilor familiei sau a altor indivizi din comunitatea tribală respectivă, ci dimpotrivă este necesar să se analizeze numărul și locul lor în cadrul necropolei respective. Dintre numeroasele exemple putem cita doar cîteva : N. I. Bader, *Blanovskii moghilmnik*, 1974 ; J. Ondráček, în *Sbornik*, Brno, 1962 ,2, p. 5-85 ; Ana și Jan Machnik, *Epoka br, zu w Maloposce*, 1973, p. 141-156 ; Z. Krzak, în *Prace Komisji Archeologicznej* 12/1972, p. 121-139 ; A. Häusler, op. cit., 1974 ; G. I. Mylonas, op. cit., 1965 (autorul, de exemplu, nu este de acord că descoperirile din unele morminte atestă sacrificii umane).

mult mai numeroase, fie că este vorba de aria Aunetitz, Lausitz, Catacombe, Srubi, etc., dar cauzele care determinau comunitățile tribale să practice aceste sacrificii umane, nu sînt identice, fiecare grup recurgea la asemenea ceremonii ce implicau sacrificarea unora din membrii ei, numai în împrejurări grave, neobișnuite. Dar această interpretare ca și altele pe care le-am sugerat se impun a fi sprijinite și de alte descoperiri similare din aria Monteoru.

Așadar, chiar dacă cercetările din ultimii 25 ani ne-au oferit numeroase date, este totuși necesară încă multă prudență atunci cînd încercăm să reconstituim aspecte concrete de manifestare a diverselor credințe și ritualuri magice practicate de purtătorii Monteoru. Cu toate acestea, semnarea unor locuri de cult, obiecte de cult, amulete, etc., ne dezvăluie într-o oarecare măsură universul spiritual al omului și modul de reflectare a lumii materiale în conștiința sa. Și este firesc să fie așa, pentru că toate reprezentările, gîndirea, relațiile spirituale dintre oameni izvorăsc nemijlocit din relațiile lor materiale, factorul economic, treapta de dezvoltare economică a unei perioade date fiind la baza concepțiilor despre lume, puterile magice, spirite, despre omul însuși, etc.⁸³ Numai ținînd seama de această lege fundamentală putem desluși factorii care determină și coordonează viața materială și care se reflectă apoi în viața spirituală a comunităților tribale monteorene. În același timp trebuie să avem în vedere că obiceiurile și credințele îmbrăcau forme diferite cauzate pe de o parte de condițiile obiective în care-și duceau viața un grup sau mai multe grupuri de comunități tribale și pe de altă parte de respectarea unor tradiții adînc împlintate în conștiința întregii comunități. Pentru a sublinia apariția noilor forme de manifestare a practicilor rituale pe care le implica cultul soarelui, tendințele de limitare a atributelor zeiței mame și supraviețuirea unor vechi credințe magico-religioase trebuie să reamintim cîteva din trăsăturile esențiale ale culturii Monteoru (ne referim la structura economico-socială a acestor comunități tribale). Astfel, din analiza dispersiunii teritoriale a celor 250 de obiective Monteoru identificate în Moldova și în zona situată la curbură Carpaților răsăriteni, reiese că deja la începutul fazei Ic₃, putem sesiza concentrări de așezări, locuite intens, situate la distanțe variînd între 3—10 km unele de altele, în funcție de particularitățile zonei geografice. Acolo, unde erau condiții propice, nucleul principal al stațiunii îl constituia cetățuia (un promontoriu dominant cu suprafață redusă) fortificată, în jurul căreia gravitează 2-4 așezări deschise, situate pe terasele adiacente (ca de exemplu la Cîndești, Fitionești, Satu-Nou, etc.)⁸⁴. În alte cazuri, unde sînt promontorii sau terase mici apropiate unele de altele, constatăm concentrarea a 2-4 așezări, una lîngă alta (Bogdănești, Malu-Onești, etc.). Această concentrare presupune o activitate economică intensă și diversificată și ca o consecință firească o coeziune mult mai puternică a membrilor comunității tribale constituiți astfel într-un organism economic de sine stătător. În apropierea grupului de așezări se găsește

83 Vezi X (K. Marx și Fr. Engels, operele citate).

84 Cf. obs. ns.

necropola unde își au lăcașul de veci toți cei ce locuiesc atît pe cetățuie cît și pe așezările deschise din jur. Acest din urmă fapt fiind tot o consecință a coeziunii din cadrul comunității tribale în care sînt nivelate interesele de grup și anihilate tendințele centrifuge. Nu pot fi însă neglijate unele observații rezultate din cercetarea unei mari necropole ca aceea de la Cîndești care ne indică persistența unor legături familiale foarte strînse sau legături gentilico-familiale. Ele au fost sesizate prin descoperirea unor morminte familiale și prin gruparea unor morminte în jurul unuia central care presupune că se mai practica ca descendenții unui strămoș comun să fie îngropați în apropiere unii de alții. Dar, cu toată respectarea acestor tradiții s-a observat clar că grupurile familiale nu se deosebesc între ele (au aceleași construcții funerare din piatră, aceleași ofrande, etc.), și nici nu se separă net unele de altele (în sensul că nu există un interspațiu nefolosit), ci dimpotrivă sînt cazuri cînd este foarte greu să se departajeze un grup de altul⁸⁵. Mai reamintim cu acest prilej, că deși nu poate fi vorba de o stratificare socială accentuată din acumularea de bunuri, constatăm totuși că s-au produs unele diferențieri sesizate nu în așezări ci în necropole. Am subliniat cu o altă ocazie că la Cîndești, zona centrală fusese rezervată unor familii și indivizi care ocupaseră un loc de seamă în viața comunității tribale; lor le fuseseră destinate cele mai frumoase construcții din piatră și în unele cazuri înainte sau după înhumare fuseseră sacrificați cei care îi vor fi servit în timpul vieții (prinșii dintr-o luptă intertribală, folosiți probabil ca servi)⁸⁶.

Toate aceste date pe care le-am reamintit aici, subliniază că stadiul de dezvoltare economică a cărui primă consecință a fost concentrarea unui număr mai mare de indivizi pe un teritoriu anumit, a avut implicații mult mai adînci în viața socială și toate la un loc au prins să dea un alt contur (ca fond și formă) credințelor magico-religioase. Astfel, din cele prezentate mai sus se desprinde clar că tendința de a înlocui cultul zeiței-mame a fecundității, a devenit o realitate, aceasta cu tot ansamblul de practici rituale pe care le implica cultul ei, a căpătat noi atribute mai limitate. Din descoperirile pe care le avem, rezultă că ea apare doar în cadrul altarelor familiale, așa cum ne-o dovedesc cele două ansambluri de cult de la Cîndești. Dacă în cadrul altor culturi contemporane

85 Această observație este valabilă nu numai pentru Cîndești ci și pentru alte necropole din ariile Aunetitz, Lausitz, etc., ele reflectînd în mod cert atît consolidarea familiei cît și rolul bărbatului (în acest sens, sînt numeroase exemple care atestă că în cadrul mormintului familial capul familiei ocupă locul central).

86 Pentru cultura Monteoru, am pus această ipoteză referindu-ne la rezultatele de la Cîndești, unde s-a putut face o statistică cu privire la numărul mormintelor cu un inventar bogat sau unde s-au practicat sacrificii, locul acestora în cadrul necropolei, etc. Am avut în vedere acest lucru, pentru că ele nu reflectă neapărat omnicările de structură socială, decît în cazurile cînd sînt conexe toate elementele definitorii ale culturii materiale. Este știut că în cadrul unor comunități tribale aceste sacrificii erau strîns legate de concepțiile lor despre lume și viață, de păstrarea unor tradiții, etc. În ceea ce privește stațiunea de la Cîndești noi am opinat că la unele morminte s-au practicat sacrificii ale unor indivizi ce nu făceau parte efectiv din comunitatea tribală respectivă.

reprezentarea plastică a zeiței-mame însoțește în lăcașul de veci, pe cel ce a ieșit din viață, în aria Monteoru, această divinitate transpusă într-o formă abstractă (vasul de ofrandă, modelat în așa fel încît să sugereze, liber și schematic, silueta feminină) va fi prezent începînd din faza Ic₂, lîngă construcțiile funerare din piatră a numeroase morminte. În aceeași ordine de idei mai trebuie să subliniem și faptul că aceleași vase de ofrandă care reprezentau simbolic zeița-mamă (prin modelarea lor în forma unei siluete feminine), au fost semnalate în cadrul unor altare amenajate în preajma așezărilor (Cîndești, Sărata-Monteoru), iar decorul de pe unul din vasele de la Cîndești sugerează un grup de femei ținîndu-se de mină și executînd un dans ritual. Așadar, identificarea ei numai în aceste 3 categorii de descoperiri, dovedește că divinitatea care a avut puteri nelimitate i-au rămas acum doar două atribute principale : de protectoare a căminului, a familiei și de protectoare a lăcașului de veci și bineînțeles a acelor ce fuseseră depuși acolo. În cel de al treilea caz, prezența ei simbolică (prin vasul de ofrandă), în cadrul altarelor unde se oficiau ritualurile pe care le implica cultul soarelui, are după părerea noastră o semnificație deosebită. Această divinitate cu vechi tradiții aici, nu a putut fi eliminată brusc și s-a găsit o modalitate ca ea să fie racolată ansamblului de practici rituale specifice cultului soarelui (predominant acum). În acest sens, este important să reamintim că simbolul zeiței-mame a fecundității (vasul de ofrandă) apare numai în cadrul unor altare unde se puneau fie numai ofrande de grîu și miei (la Sărata-Monteoru) vasul de ofrandă conține chiar boabe de grîu), fie ofrande combinate (simbolizînd toate activitățile practicate de comunitatea tribală — agricultură, păstorit, vînătoare), dar ea nu va fi prezentă acolo unde sînt altare cu ofrande provenind exclusiv din vînat, păstorit sau pescuit. Prin urmare, atunci cînd erau oficiate ritualuri care aveau ca scop cîștigarea bunăvoinței sau să mulțumească forțelor supranaturale pentru recolte, era neapărat necesară și prezența fie chiar într-o formă simbolică a zeiței-mame, a fecundității.

87 Am evitat pe parcursul acestei expuneri să facem considerații ample asupra cultului zeiței-mame, de altfel, nici nu intra în preocupările noastre, cu atît mai mult cu cît descoperirile de pînă acum nu atestă prezența ei decît în puține așezări așa cum s-a subliniat mai sus. Este știut că numărul lor mare în neolitic a incitat diverse interpretări mergînd pînă acolo încît să se constituie un panteon similar celui grecesc, așa cum se detașează din lucrări ca (B. A. Ribakov, SA, 2, 1965, p. 16-31; Idem SA, 3, 1965, p. 35-61; B. Soudky, Pam. Arch., 1, 1966, p. 91-125; J. Makkay, A. A. Hung., 16, 1964, p. 2-64; S. S. Weinberg, AJA, 55, 2, 1951, p. 121-153; J. P. Ucko, JRAI, 92, 1962, p. 38-54; M. Gimbutas, Vacomonica Symposium, 1972, (1975), p. 117-137; H. Müller-Karpe, Hanbuch der Vorgeschichte Jungsteinzeit, 1968). Firește, nu minimalizăm aportul adus de autorii citați la cunoașterea concepțiilor despre lume și viață a comunităților neo-eneolitice și nici faptul că unii din aceștia au făcut unele legături cu atributele unor divinități mai tîrzii, pentru că numărul mare și formele diverse ale figurinelor, le-au permis să aprofundeze și să dea sensuri noi. Am făcut aceste precizări, deoarece credem că în stadiul actual al cercetărilor nu avem încă suficiente date pentru epoca bronzului pentru a ne permite abordarea unei astfel de probleme așa cum au putut-o face cei cîțiva autori citați de noi mai sus, pentru perioada anterioară.

Este neîndoielnic faptul că în ansamblul de practici rituale oficiate în cadrul altarelor menționate mai sus, rolul acestei divinități nu se va fi limitat la o prezență strict simbolică, ci va mai fi păstrat unele atribute care au fost însă contopite cu acelea specifice cultului soarelui. S-ar putea presupune că limitarea atribuțiilor zeiței-mame, ar fi o consecință a faptului că în cadrul comunităților tribale monteorene nu agricultura era activitatea predominantă (știut fiind că această divinitate era adorată îndeobște de agricultori), ci avea numai o anumită pondere alături de păstorit și vânătoare. Această explicație nu este într-un totuș satisfăcătoare, pentru că s-a observat un fenomen similar chiar și în aria unor culturi ce practicau de predilecție agricultura, și unde reprezentarea plastică a aceste idivinități nu este semnalată prea des. Explicația trebuie căutată în însăși structura economico-socială a comunităților tribale unde începuse deja să se detașeze unii membri cu atribuții „administrative, militare, religioase”. Ori acestora le trebuia un anumit suport de natură magico-religioasă care să le justifice și să le consolideze poziția față de „membrii de rînd” ai comunității tribale și se înțelege de la sine că vechea divinitate, zeita mamă, a fecundității nu-l putea oferi în noul context dat. Pe de altă parte, ca în toate treburile obștești și războinice nu femeia avea rolul principal, ci bărbatul și era firesc atunci ca divinitatea feminină să fie împinsă pe planul doi, să rămînă numai cu atribuții limitate, iar în locul ei să i se acorde puteri depline soarelui, oare întruchipa totdeauna simbolul bărbăției⁸⁸. În acest context ce ilustrează de altfel un proces complex de transformări pe plan social ca reflex al dezvoltării economice, ne apare ca generalizat, deci nu numai în aria Monteoru, cultul soarelui polarizînd principalele ceremonii cu semnificații diverse și care se oficiau periodic și la date rigurose stabilesc. Nu avem însă nici o dovadă că în aria Monteoru puterea astrului creșea a fost transpusă într-o formă umană și adorată ca divinitate unică. Cultul soarelui va căpăta noi forme atunci cînd se va fi petrecut schimbări esențiale în însăși structura economico-socială a diferitelor comunități tribale, fenomen care nu va apare simultan ci gradual prin trecerea acestora la o organizare socială ce implică concentrarea puterii fie în mîna unui singur om, fie în mîna unui grup foarte restrîns, zeul totalitar cu pleiada de divinități subordonate, fiind astfel creat, pentru a sprijini și justifica acumularea de bunuri și funcții de către cei puțini. Ori, judecate din acest punct de vedere, comunitățile tribale monteorene nu atinseseră un stadiu de dezvoltare economico-socială care să declanșeze saltul calitativ în concepțiile despre lume și viață. Cu toate acestea

⁸⁸ Se știe că acest astru a fost de la început considerat ca întruchipînd toate atributele puterii masculine; de altfel, în toate relațiile păstrate din limbile străvechi, el este de gen masculin. În ceea ce privește observațiile referitoare la înecuturile de stratificare a societății în epoca bronzului, ele sînt consemnate în diferite lucrări privind culturile epocii bronzului din care cităm: I. Bona, AA Hung., 1960, p. 16-51; S. Pigott, Ancient Europe, 1967; J. Vladoar, op. cit., 1972; Idem, 1976; V. Furmanek, Slov. Arch., XXI, 1, 1973, p. 140-143; G. Guhr, EAZ, 10, 2, 1969, p. 17-32; V. Hruby, op. cit., 1966; Vl. Dumitrescu, op. cit., 1960; D. Berciu, op. cit., 1965; I. Nestor, op. cit., 1960.

trecerea la practicarea cultului soarelui (anumite elemente fuseseră deja semnalate încă din neolitic), în care sînt incluse un întreg ansamblu de ceremonii cu semnificații deosebite ce decurg la rîndul lor din atribuirea unor puteri supranaturale și altor elemente ale naturii ca ploaia, fulgerul, vîntul, etc.), reflectă noile tendințe ce se manifestau pe plan economico-social. Așa cum sesizăm în forme incipiente o oarecare departajare în cadrul comunității tribale, prin acumularea de către unii membri și familii a anumitor bunuri materiale și a unui loc important în conducerea treburilor obștești, militare și religioase, tot așa constatăm și încercări de a contura în forme noi suportul magico-religios, cultul soarelui care polarizează în jurul său un întreg ansamblu de credințe și ceremonii cu semnificații mai cuprinzătoare sau limitate exprimînd tendințele de a crea noi concepții despre lume și viață. În același timp vechile credințe nu vor fi înlăturate brusc, ci vor supraviețui fie în forme noi, fie racolate și integrate în ansamblul de ritualuri specifice cultului soarelui. Reamintim astfel, perpetuarea cultului zeiței-mame a fecundității, ale cărei atribute au fost diminuate, dar va însoți totuși unele ceremonii pe care le implică cultul soarelui (cele legate de agri-cultură). Nu va fi înlăturat brusc nici cultul animalului sacru (în cazul comunităților tribale monteoru — berbecul — și care dovedește că-și îndreptau preferințele către turme constituite din ovicaprine, precum și cerbul) pentru care se vor fi practicat numai anumite ceremonii, mai limitate (ca formă și conținut). De asemenea, nu vor fi înlăturate nici practicile magice (de altfel acestea vor perpetua pînă tîrziu), precum și alte ritualuri cu semnificații al căror sens nu ne este încă dezvăluit. Firește, aceste practici rituale și de cult străvechi vor supraviețui în funcție de stadiul de dezvoltare economico-socială a fiecărui grup de comunități tribale și în același timp și de anumite condiții care favorizează în mai mare măsură perpetuarea vechilor tradiții și credințe⁸⁹. Astfel, în timp ce în zonele locuite de purtătorii cul-

89 Prezentînd pe parcurs diferite obiecte de cult sau motive decorative, reprezentînd simbolul solar, s-ar putea firește să ni se facă observația că ele nu sînt legate indisolubil de cultul soarelui, ci dimpotrivă reprezintă o manifestare a influenței miceneene pe care noi am neglijat-o. În acest sens, subliniem că am avut în vedere numeroasele studii și monografii consacrate interpretării decorului solar sau spiralic de pe diversele obiecte din metal semnalate în spațiul Carpato-Dunărean ca acelea elaborate de A. Moszolics, R. Hachmann, J. Vlădar, I. Bona, K. Horedt. Nu am luat în discuție această problemă întrucît am considerat că trebuie să ne oprim la „creațiile proprii” a purtătorilor Monteoru apărute spontan ca rezultat al schimbărilor survenite în viața lor materială și spirituală și nu la piesele aduse sau copiate de ei din centrele metalurgice nord-vest Transilvănene (topoare, inele de buclă, etc.), cultul soarelui și simbolurile sale nefiind rezultatul adopției și adaptării unor elemente de cultură materială sau fenomene ce au avut loc în zonele învecinate. De altfel, dacă facem o analiză atentă a descoperirilor din aria Monteoru de care ne-am ocupat aici, constatăm că sînt foarte puține elemente care ar putea fi puse în legătură cu o eventuală influență miceneeană. De obicei, sînt discutate o serie de piese mici cum sînt nasturii din os sau bronz sau aur decorați cu motive spiralice sau în virtej (și insistăm că numai acestea ar putea fi susceptibile, pentru că nu au apărut altele în aria Monteoru pe care am avut-o noi în vedere), dar acestea nu sînt piese de cult. În ceea ce privește decorul solar el nu poate să constituie

turii catacombe sau în zonele aferente Caucazului, cultul animalului sacru (al taurului și într-o oarecare măsură al cerbului) și cultul focului sînt practicate intens în aceeași vreme de exemplu, în aria Monteoru, animalul sacru și cultul său este integrat în ansamblul mai general și racolat pe lîngă cel predominant al soarelui, iar pentru cultul focului nu avem dovezi că se va fi practicat. Nu putem de asemenea să nu subliniem și faptul că la purtătorii Monteoru este vădită tendința de a elimina chiar și pe unele obiecte care reprezentau simbolic discul solar, precum și unele motive decorative (cu simbolul solar), întrucît considerau probabil că ofrandele și imprecățiile sînt nu numai suficiente, ci constituie forma cea mai directă, mijlocul cel mai eficace de obținerea bunăvoinței forțelor supranaturale. Aceste forme mai abstracte, mai puțin sofisticate, degajate de fel de fel de „întruchipări materiale” ale divinității și a simbolurilor ei (care constituie din datele ce le avem o caracteristică a purtătorilor Monteoru) va traversa epoca Hallstattiană (bineînțeles oglindind transformările survenite pe parcurs) și îmbrăcînd aceleași forme sobre. Nu este surprinzător că ele vor apărea în aceleași forme abstracte și puțin sofisticate și în perioada geto-dacică unde după cum se știe cultul soarelui era încă practicat.

Așa cum am insistat în repetate rînduri mai sus, datele și observațiile obținute cu prilejul cercetării așezărilor și a necropolelor adiacente, nu ne permit (cu rare excepții) decît formularea unor ipoteze referitoare la interpretarea, semnificația, unora din practicile rituale oficiate cu prilejul diferitelor ceremonii pe care le implica cultul soarelui și altele cu atribute mai limitate. Cu toate acestea diversele descoperiri, ne dezvăluie măcar un crîmpei din universul spiritual atît de bogat al omului din epoca bronzului și modul de reflectare a lumii în conștiința sa. Deși, așa cum subliniam la început, sîntem încă departe de momentul cînd vom avea o imagine veridică a tot ce a gîndit și năzuit să obțină omul de la cei ce și i-a închipuit, creat și înzestrat cu puteri nelimitate spre

în cadrul culturii Monteoru după părerea noastră un indiciu că el ar fi fost adoptat ca rezultat al influenței miceniene, în afară de motivul în vîrtej din faza IIb (într-o formă mai schematică el este deja sesizat chiar la începutul fazei Ia). Faptul că în aria Monteoru nu putem sesiza legături directe cu centrele civilizate din sud nu se datorează faptului că comunitățile tribale monteorene au fost izolate, ci dimpotrivă ele ne sugerează că și-au îndreptat atenția către alte centre. Era și firesc să fie așa pentru că legăturile cu sudul s-au făcut prin zona Adriaticei, vest Balcanice și Dunărea mijlocie și nu direct peste Balcani la nord de Dunăre. Așa se și explică puținele piese de proveniență miceneană sau lucrate în maniera miceneană, în Bulgaria centrală și de este și la nord de Dunăre în ariile culturilor Tei, Monteoru și Costișa, în timp ce în ariile culturilor Otomani sau Wietenberg (mai depărtată de zona Dunării mijlocii și vest Balcanice), ele pot fi atestate cert. Un loc aparte îl au cele citeva figurine fragmentare de certă influență miceniană (amintite și de noi mai sus) în mediul IIa—IIb și care împreună cu celelalte elemente ne va permite să cunoaștem mai bine „pe ce direcție” s-au dezvoltat aceste legături. Din aceste motive, am acordat o deosebită atenție tuturor elementelor care subliniază noile forme de manifestare ale concepțiilor despre lume și viață ale purtătorilor Monteoru și care le acordă o notă personală și-i așează pe un plan superior prin modul mai abstract de gîndire și felul în care au considerat că-pot ajuta „forțe supranaturale”.

a-l ajuta apoi să-și agonisească cele necesare traiului și să-i dea un „suport“ în fața absolutului iremediabil, cum este ieșirea din viață. Dar, se înțelege că o încercare temerară de a desluși aspectele concrete de manifestare a diverselor credințe ale omului ca individ, deci particulare, sau ale unei comunități tribale, în care toți și în același timp se supun principalelor forțe supranaturale și pe care le-au considerat că veghează întreg universul și societatea omenească se impune a fi făcută pentru a întregi astfel cunoașterea unei culturi materiale și a purtătorilor ei.

CONTRIBUTIONS A LA CONNAISSANCE DES CONCEPTIONS SUR LA VIE ET DE L'UNIVERS DES COMMUNAUTÉS DES MONTEORU

Résumé

Il est reconnue comme vrai, que la connaissance des traits essentiels de la culture de Monteoru ne peut-être pas accomplir sans l'étude des découverts qui atteste des nouvelles formes des manifestation des croyances magique et religieuses.

A les résultats des recherches dans la station éponyme on ajoute les données obtenues par les fouilles réalisé en Moldavie et dans les zones situées à la courbure des Carpates, c'est à dire le territoire de maximum d'extension de l'aire de diffusion de la culture de Monteoru. Ainsi, à Minăstioara, Mîndrișca, Năstăseni, Cindești et Pufești ont été découverts des petits autels et „des lieux de culte, des idoles des objets (le disque solaire et des petites table), des vases d'offrande et des amulettes.

Par l'analyse des toutes catégories des découverts a été mise en évidence, les formes de manifestation du culte du soleil et le rôle secondaire de la déesse-mère. Les nouvelles idées du monde et de l'univers sont le reflet des changements dans la structure sociale des communautés de Monteoru.

Les recherches, nous permettent de connaître en même temps qu'on se conserve aussi des vieilles croyances et des traditions parmi les quelles il faut noter les rituels consacré pour le bélier (considéré encore l'animal sacré) et ont donné un important rôle au feu sacré qui accompagne toujours les principales rituels du culte du soleil. De même, les communautés de Monteoru ont pratiqué la magie, mais ça ne représente pas que les survivence des vieilles traditions.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1. — Minăstioara—Fitionești. Le lieu de culte découverte sur la terrasse aménagée; plan et profil.

Fig. 2. — Minăstioara—Fitionești. La reconstitution du profil des deux terrasses aménagées sur la pente de SE de la citadelle, avec le lieu du culte aménagé dans l'interespace des habitations et le mur de l'enceinte.

Fig. 3. — Năstăseni—Parincea. Le lieu du culte, plan et profil.

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

- Fig. 4. — Cindești—Cetățuia Nacu. Le lieu du culte, plan et profil. Le pot avec les coquillages découvert à coté de l'âtre.
- Fig. 5. — Cindești. A. L'autel familial de l'habitation IIB; B. Le lieu du culte découvert dans la limite de l'établissement Monteoru, sur la terrasse Coasta Banului.
- Fig. 6. — Cindești. Idoles anthropomorphes fragmentaires.
- Fig. 7. — Idoles anthropomorphes fragmentaires. a. Bogdănești. b. Minăstioara.
- Fig. 8. — Disques ?, fauteuil et table de culte en argile 1—2—3 Podei—Tg. Ocna; 4—5 : Cindești.
- Fig. 9. — Pièces de culte diverses. 1. Cindești; 2. Bogdănești; 3. Cindești—Coasta Banului; 4. Minăstioara—Fitionești.
- Fig. 10. — Cindești. Picside avec des petits pieds humaines.
- Fig. 11. — Cindești. Picside avec couvercle : 1, 4, 7—8; 2—6 picside avec des petits pieds; 8—9 avec des petites proéminences.
- Fig. 12. — Cindești. Vase d'offrande.
- Fig. 13. — Vases d'offrande. 1. Costișa; 2. Terchești; 3. Bogdănești.
- Fig. 14. — Cindești. Tasses et vases d'offrande découvertes sur le lieu du culte de Cindești—Coasta Banului.
- Fig. 15. — Cindești. Pot ? et vase d'offrande, phase IIB.
- Fig. 16. — Vases askos découvertes à Cindești.
- Fig. 17. — Vases askos. 1, 2, 4 : Cindești; 3. Poiana; 4. Bogdănești.
- Fig. 18. — Des tasses pareilles aux askos, 1—2 Terchești; 3—6 Cindești.
- Fig. 19. — La réalisation de la figure ou de la silhouette humaine sur la céramique.
- Fig. 20. — Cindești — Vase avec deux silhouettes humaines.
- Fig. 21. — Cindești — Tasses et pots avec le décor anthropomorphe.
- Fig. 22. — Chariots votives découvertes à Cindești.
- Fig. 23. — Roues de chariots découvertes à Cindești.
- Fig. 24. — Cindești. Tasses prévues avec un décor solaire.
- Fig. 25. — Couvercle avec des motifs solaires 1, 3, 4—6 Cindești; 2. Minăstioara.
- Fig. 26. — Amulettes en argile et en bronze 1—2, 5—6 Bogdănești; 3—4 Cindești.
- Fig. 27. — Amulettes diverses : 1—3 Cindești; 2, 4 Minăstioara.
- Fig. 28. — Tasses doubles et coupes avec support : 1—2 Poiana; 3—4 Costișa.
- Fig. 29. — Tasses et picside découvertes à Cindești.
- Fig. 30. — Objets des cultes et amulettes en pierre (5) et argile 1—4, 7—8, 11 Bogdănești; 5—6, 9—10 Cindești; 12 Minăstioara—Fitionești.
- Fig. 31. — Cindești — Le tombeau 500.